کتاب الشعر

او لس نوري ليکني

Ketabton.com

محمد اسمعيل يون

۱۳۹۴ لمريز کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

كتاب الشعر او لس نورې ليکنې

(د دکتورا دورې د ليکنو ټولګه)

محمد اسمعيل يون

۱۳۹۴ل کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم: کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

لیکـــوال: محمد اسمعیل یون

خپرونـدی: د افغانستان ملي تحریك، فرهنګي څانګه

وېـبپـانـه: www.melitahrik.com

کمپوز: ضیاء ساپی

پښتی ډیزاین: فیاض حمید

چـاپشمېـر: ۱۰۰۰ ټوکه

چـاپـکـال: ۱۳۹۴ ل کال/ ۲۰۱۵م

د تحریك د خپرونو لړ: (۹۵)

لیکوال د خپرونو لړ: (۴۰)

یادونه: د چاپ حقوق له ملي تحریک سره خوندي دي او د کتاب د محتوا مسولیت لیکوال پورې اړه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تحریک یادښت

د افغانستان ملي تحریک د (۱۳۹۳ل) کال په پیل کې له خپلو ګرانو هېوادوالو سره ژمنه کړې وه چې د دې کال په بهیر کې به (شل عنوانونه) بېلا بېل دیني، علمي، ادبي او ټولنیز اثار خپلې ټولنې ته وړاندې کوي. ملي تحریک دا ژمنه د یاد کال د کب پر (۲۸) مه نېټه پوره او د یوې پرتمینې غونډې په ترڅ کې یې شل عنوانونه علمي اثار هېوادوالو ته وړاندې کړل. ملي تحریک په یاده غونډه کې ژمنه وکړه چې د (۱۳۹۴ل) کال په بهیر کې به انشاء الله د خدای (ج) په نصرت ټول ټال سل (۱۰۰) عنوانه بېلابېل علمي اثار ټولنې ته وړاندې کوي. طبیعي خبره ده چې دا اسانه کار نه دی، ډېر زیات زیار او زحمت ته اړتیا لري، خو ملي تحریک ټینګ هوډ کړی چې خپله دا ژمنه به هم د تېرې ژمنې په څېر عملی کوي. دا اثر چې ستاسو په لاس کې دی د همدې (سل عنوانونو) ژمنه کړو اثارو له جملې څخه دی، چې د چاپ جامه اغوندي. ملي تحریک هیله لري چې له دې اثر څخه به زموږ هېوادوال په زړه پورې ګټه پورته کړي. ملي تحریک له ټولو هغو لیکوالو، ژباړونکو، سمونچارو، مالي او معنوي مرستندویانو او چاپ چارو څخه چې ددې اثارو د چاپ په دې ټول بهیر کې یې یو بل سره مرسته او ملګرتیا کړې او دا فرهنګي بهیر یې بریالی کړی، د زړه له کومې مننه کوي او کورودانې ورته وایي.

د هېواد د فرهنګ د ښېرازۍ په هیله
د افغانستان ملي تحریک فرهنګي څانګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیولیک

سرلیک	مخ
• دا اثر د ښاغلي (یون) یوه بله ګټوره هڅه	۱
• د دوکتورا پروګرام او دا اثر	۴
• د لیك تاریخي بهیر	۸
• د ادم او درخانۍ داستان لنډه شننه او تلنه	۳۷
• داردي ژبې او هغو ته پېښ خطرونه	۵۹
• د روښان جنګونه	۷۷
• د ژبپوهنې ښوونځیو لنډیز	۱۰۹
• د افغانستان فرهنګي میراثونه (پرون، نن او سبا)	۱۲۷
• په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د داستان څرکونه	۱۶۶
• کنایه او په کلام کې یې دریځ	۱۸۴
• د ارسطو د کتاب الشعر موخه، مانا او محتوا	۲۰۱
• د شیخ سعدي او رحمان بابا د اخلاقي ایډیالونو پرتلنه	۲۲۰
• د پرتلیزې او تاریخي ژبپوهنې حدود	۲۵۳

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا اثر د ښاغلي (یون)

یوه بله ګټوره هڅه

د (پښتو PHD پروګرام) په لومړیو دوو کلونو کې هر محصل مکلف دی چې په هر مضمون پورې د نورو اړوندو چارو تر څنګ کنفرانس هم ورکړي او کورنۍ دنده هم سرته ورسوي. په دې لړ کې ښاغلي محمد اسمعیل یون د څلورو سمسترونو په ترڅ کې (یوولس کنفرانسونه) په ترتیب سره په لاندې ډول ورکړي دي چې تر څنګ یې په تړاو سره د مضمون د استاد نوم هم وړاندې کیږي.

کنفرانسونه:	استاد:
۱- د لیک تاریخي بهیر	ډاکټره زرغونه زېور رښتین
۲- د ادم او درخانۍ داستان لنډه شننه او تلنه	ډاکټر محمد اجان حقپال
۳- داردي ژبې او هغو ته پېښ خطرونه	پوهاند محمد صابر خوېشکی
۴- د پیر روښان جنګونه	ډاکټر محمداجان حقپال
۵- د ژبپوهنې ښوونځیو لنډیز	ډاکټره زرغونه زېور رښتین
۶- د افغانستان فرهنګي میراثونه (پرون، نن او سبا)	سرمحقق زلمی هېوادمل
۷- په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د داستان څرکونه	سر محقق زلمی هېوادمل

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸-کنایه او په کلام کې یې دریځ ډاکټر محمد اجان حقپال

۹- د ارسطو د (کتاب الشعر) موخه، معنا او محتوا سرمحقق زلمی هېوادمل

۱۰- د شیخ سعدي او رحمان بابا د اخلاقي اېډیالونو پرتلنه ډاکټر محمدا جان حقپال

۱۱- د پرتلیزې او تاریخي ژبپوهنې حدود پوهاند محمد صابر خوېشکی

دا باید وویل شي چې ښاغلي محمد اسمعیل یون یوازې د پورته یوولسو کنفرانسونو په ورکولو بسنه ونه کړه، بلکې تر دې لا زیات بل غوره کار ته یې یې ملا وتړله او دې کنفرانسونو ته یې د علمي مقالو بڼه ورکړه، تر څو د نورو محققینو او محصلینو لپاره د لارښود حیثیت ولري.

دا حقیقت له هېچا پټ نه دی چې تحقیق او څېړنه یو درونده کار دی، کېدی شي چې د یوه ورک تاریخ په لټون پسې ورځې او میاشتې تېرې شي، زیات کړاوون وغواړي او بیا هم ونه موندل شي، زه باور لرم چې له دغسې ستونزو سره به هم یو محقق مخامخېږي، خو د همت خاوند کولی شي چې دغه ډول سختې چارې پر مخ بوځي، له زغم او حوصلې څخه کار واخلي او خپل مطلب ته ځان ورسوي.

زما په خیال دغه یوولس علمي مقالې چې هره یوه یې ځانته د یو اثر حیثیت لري، د اوسنۍ نړۍ له نورمونو او مېتودونو سره برابرې دي. په دې مقالو کې: پیلیزه، لنډیز، سریزه، پایله، ماخذونه او نور په پام کې نیول شوي، څه کمی په کې نه محسوسېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر داسې يو اثر چې يو نه بلکې د اثارو ټولګه يې ګڼلی شو، په کار ده چې پر هر يوه يې اوږد بحث وشي خو زه نه غواړم چې اوږد بحث پرې وکړم، ځکه چې خپله ددې مقالو ټولګه ستاسو په مخ کې پرته ده. نو خپلې خبرې راټولوم، درنو لوستوالو ته بلنه ورکوم چې دوی يې په خپله وارزوي او خپله څېړنه پرې وکړي. زه د (PHD) دورې د استاد په توګه په پای کې د ښاغلي (يون) دغه هڅه او هاند ستايم او په دې برخه کې ورته له لوی خدای (ج) څخه تر دې د لا زياتو برياوو هيله لرم.

په مينه

ډاکټر محمدا جان حقپال

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دوکتورا پروګرام او دا اثر

د (۱۳۹۲ل کال) په نیمايي کې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي په پښتو څانګه کې د لومړي ځل لپاره د دوکتورا پروګرام پیل شو، که څه هم ددې پروګرام له پیلولو سره په دولتي او نادولتي کچه مخالفتونه وو؛ یو شمېر اشخاصو بېلابېل دلایل، خنډونه او مشکلا ت پیدا کول، ځینو به ویل چې کابل پوهنتون ددې جوګه نه دی او ددې سویه نه لري چې د دوکتورا په کچه دې په کې تدریس پیل شي، زموږ دوکتورا باید له نړۍ سره په انډول کې وي، کابل پوهنتون کې لا هم همغه زوړ تدریسي سستم دود دی. دا سستم ددې ظرفیت نه لري چې د دوکتورا په کچه محصلین وروزي، چا چې له دې پروګرام سره لېوالتیا او مینه درلودله، هغوی به ویل: دې کې شک نه شته چې موږ په ساینس، ټکنالوژۍ او تجربه یي علومو کې له نورو هېوادونو څخه ډېر شاته پاتې یو، خو دا نو بیا بل شرم دی چې موږ دې (پښتو او دري) ژبو کې هم بل چاته لاس اوږد کړو چې راشئ او موږ ته خپلې ژبې او خپل ادبیات راوښایئ، د دلایلو دا خوا که څه هم درنه وه، خو بیا هم مشکلا ت او خنډونه وو ، ښاغلي سر محقق زلمي هېوادمل او یو شمېر نور خواخوږي په پای کې پر دې بریالي شول چې په پښتو او دري څانګو کې د دوکتورا پروګرام پیل کړي، په پښتو څانګه کې د دې پروګرام د زده کوونکو له جملې څخه یو تن زه (یون) هم وم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

موړ ځلور سمستره منظم درس تعقیب کړ، په لومړي سمستر کې د (ژبې تاریخي تحول) د استاد ډاکټر اورمړ، (منظوم داستاني ادبیات) د ډاکټر محمداجان حقپال ، (د افغانستان ژبې او توکمونه) د پوهاند محمد صابر خویشکي او (فلسفه) مضامین د ښاغلي ډاکټر افغانیار له خوا تدریس شول.

په دویم سمستر کې (لیکدود پوهنه) ډاکټرې زرغونې زبور رښتین، (پښتو حماسه) سر محقق زلمي هېوادمل، (روښان پېژندنه) ډاکټر محمدا جان حقپال او بهرنۍ ژبه (انګلیسي) مضامین استاد خالد وزیري تدریس کړل. په دریم سمستر کې بیا (پښتو، اوستا او سانسیکریت)د پوهاند محمد صابر خویشکي، (د افغانستان د فرهنګ تاریخ) د سرمحقق زلمي هېوادمل، (د ژبپوهنې ښوونځي) د ډاکټرې زرغونې زېور رښتین او (بلاغي علوم) د ډاکټر محمدا جان حقپال له خوا تدریس شول. په وروستې څلورم سمستر کې بیا (جغرافیایي ژبپوهنه) د پوهاند محمد صابر خویشکي، (پرتلیز ادبیات)، د ډاکټر محمداجان حقپال، (پرتلیزه او مقابلوي ژبپوهنه) د ډاکټر زرغونې زېور رښتین او (ادبي نظریات) د ښاغلي سر محقق زلمي هېوادمل له خوا تدریس شول.

په مجموعي ډول (۱۶) بېلابېل مضامین د اوو (۷) تنو استادانو له خوا، چې د دوکتورا دورې د مضامینو د تدریس لپاره یې ور علمي رتبې درلودلې، د دوو کلونو په بهیر کې تدریس شول.

د تدریس په بهیر کې د اړوندو مضامینو په برخه کې د اړوند استاد له خوا هر زده کوونکي ته یوه موضوع ټاکل کېدله او هغه پرې یو علمي کنفرانس

(c) ketabton.com: The Digital Library

برابراوه، ما په دې ټول بهير کې (۱۱) عنوانه کنفرانسونه برابر کړل او پر خپلو ټاکلو وختونو مې د استادانو حضور کې محصلينو ته وړاندې کړل.

دا کنفرانسونه پر همغه وخت د استادانو له خوا مثبت او ګټور وارزول شول. يو دوه موضوعګانې بيا په ګړنۍ ډول وړاندې شوې؛ ليکنۍ بڼې ته يې اړتيا پېښه نه شوه. په بهرنۍ ژبه کې د کنفرانس ليکلو ته اړتيا نه وه او په يوه دوو مضمونو کې د اړوند استاد له خوا د کنفرانس د ورکړې اړتيا احساس نه شوه.

کله چې دوه کلن تدريس بهير بشپړ شو، نو ما خپل دا کنفرانسونه او يا په اصطلاح علمي ليکنې په ترتيب سره راټولې او منظمې کړې، اوس غواړم دلته يې د يوې ټولګې په توګه يې هم چاپ کړم چې ګټه يې عامو لوستونکيو ته هم رسېږي او که څوک په راتلونکي کې د دوکتورا پروګرام تعقيبوي، هغوی ته هم ليدلوري ورکړي او ګټه ورته ورسوي. د يادونې وړ ده چې د دکتورا نوره پاتې دوه کلنه موده کې يې يوه برخه بيا عمومي ازموينې او بله يې تېزس ليکنې ته ځانګړې شوې ده. زه هيله لرم چې خپل تېزس هم تر بشپړاوي او ارزونې وروسته چاپ او لوستونکو ته وړاندې کړم.

(کتاب الشعر) د نړۍ د نامتو عالم (ارسطو) اثر دی، ما ددې اثر د مانا او محتوا په باب يو تحليلي کنفرانس ورکړی، چې په دې يوولسو ليکنو کې شامل دی او ددې کنفرانسونو د ټولګې لپاره مې هم دا نوم غوره کړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه فکر کوم ددې دورې د ليکنو د ټولګې چاپ به لوستونکو ته دا په ډاګه کړي چې موږ په دې دوره کې څه کړي او څه مو بايد کړي وای، که په دې دوره کې شامل نورګډونوال هم د خپلو ليکنو ټولګه او بيا خپل تېزس ورپسې چاپ کړي، نو هم به ژبې او کلتور ته په لسګونو عنوانه علمي، شننيز او څېړنيز اثار وړاندې شي او هم به نورو راتلونکو محصلينو ته ددې دورې په باب ښه ليدلوری ورکړي، د مخالفينو هغه دليل او منطق به هم له منځه لاړ شي چې ددې پروګرام پر وړاندې يې تيرې تولولې او راتلونکو محصلينو ته به هم لاره خلاصه شي. بل زموږ خپل ظرفيت به هم په ډاګه شي چې دا تحصيلي پوړۍ مو په وړيا ډول تر لاسته کړې او که نه کار مو هم کړی دی. ما خو په همدغه نيت دا ليکنې راټولې او د چاپ پر اوږو بار کړې، نور نو دا ليکنې او دا هم تاسو قدرمن لوستونکي!

په هېواد کې د علمي ځانګو د غوړېدا او پراختيا په هيله

محمد اسمعيل يون

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لیک تاریخي بهیر

د لیک اهمیت:

د بشر له پیدا ایښته بیا تردې دمه د (ادم علیه السلام) زامنو د ژوند په هر ډګر کې ډېر نوښتونه کړي، ډېر څه یې اختراع کړي او د همدغو اختراعاتو پر بنسټ یې ډېر پرمختګونه کړي دي. د ګڼو اختراعاتو په لړ کې ځینې اختراعات سړي ته ډېر مهم ښکاري، خو ځینې بیا که څه هم ډېر ګټور، ضروري او ارزښتمن دي، خو خلکو ته یې اهمیت دومره زیات نه ښکاري. لیک، د لیک پیدا ایښت، جوړښت او بشپړتیا هم د همدغو اختراعاتو له جملې څخه دي، چې چاته لکه موټر، الوتکه، اورګاډی، کمپیوتر او نور ډېر مهم نه ښکاري، خو په حقیقت کې تر ټولو زیات مهم دي. همدا لیک دی چې له برکته یې نور اختراعات رامنځته شوي دي. لوی خان؛ خوشال خان خټک د لیک دې ارزښت ته خورا زیات متوجه شوی او په خپل نامتو اثر (دستارنامه) کې یې لیک د یوه هنر په توګه راوړی دی. خوشال بابا وایي: ((علم او خط سره لازم او ملزوم دي، علم په مثال وحشي، خط یې لکه کمند، چې وحشي دې پرې قید شي، دا هومره کتابونه به نه وو، که خط نه وای، په حساب، په کتاب، په سیاق به څوک پوهېدل که خط نه وای. د جهان کار سره ټول په خط دی، لوی هنر دی، منزلت، مرتبت یې هم ډېر دی، قیمت یې تر حساب تېر دی، که یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دولتمند زده کا زېب و زینت دی، که یې درویش زده کا د درویش دولت دی، الحق څو چې څوک وایي دا هنر لایق د هغه تعریف دی، کار یې پټ نه دی څرګند دی، ولې حیف دا چې د هر چا په مصاحبت تن ورکا ، لار نه ګوري، هر څوک یې په لاس واخلي، نور د هغه شي، د هر چا یار دی:

درسته ښه یې ته دلداره   یوه چار دې ده بېکاره
چې و تـاو ته نږدې شي   نوره یـې د هغـه یـاره

کور دده وران شه، چې دده د مخه څه وراني وداني په جهان شي، پـه هر چا چې دی دا تور مخ برابر کا ، کیمیاګر دی، سیس یې زر کار، بې کامه وي هزارکامراني ورکا ، د ډېرو په سرتاج کېږدي، د ډېرو خاورې په سر کـا ، پـه دا سبب دو زبان دی. د جهان سر ګرداني په ده، هر زمان یې سر په تېغ واهه شي، چار پخپل سر کا ، مراد و نامردانو ورکا ، ځان ګداز رفیق نواز دی، جوانمردي ډېره، وفا یې تر حده تېره ده، دربغه چې د نا اهلو په لاس کې نه وای، پـه لاس د اهلو وای، دده د سر بلا پـه بد ذاتـو پـه سفله و پـه سهلو وای.))[1]

د لیک اهمیت خورا زیات دی خو زه د لیک د ارزښت او اهمیت پـه بـاب د خوشال بابا پر همدې خبرو بسنه کوم، خو اوس راځو د لیک څو بېلابېلو تعریفونو ته !

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لیک تعریف:

لیکپوهانو او ژبپوهانو تر دې دمه د لیک بېلابېل تعریفونه کړي دي. دا تعریفونه که څه هم بېلابېل برېښي، خو ډېر زیات مشترک ټکي هم لري.

ځینو ژبپوهانو (لیک) د ژبې مادي استر ګڼلی، ځینو نورو بیا د ژبې انځوریزې بڼې ته لیک ویلی، ځینو بیا ((هر لیکل شوی شی چې د یوه مفهوم لرونکی وي لیک ګڼلی، خکه نو ترافیکي اشارې او د هټیو لوحې، لیکل شوې ژبه یا لیک ګڼل کېږي.)) [٢]

ځینې نور بیا وایي ((لیک هغه قراردي نښې دي چې د یوې ژبې وګړي یې د خپلو غږونو د افادې لپاره کاروي))

او ځینې نور د لیک، لیکدود او املا تعریف په دې ډول کوي: ((په ټاکلي الفبايي یا لیکني سستم کې د توپیر یا نه ګډون له آر سره سم د یوې ژبې لیکنۍ یا انځوریزه بڼه ده.)) [٣]

یو شمېر نورو ژبپوهانو بیا لیک د ژبې له تعریف سره تړلی، دوی وایي لکه څنګه چې: ((ژبه په واقعیت کې یوه ټولنیزه، اکتسابي او ثقافتي پدیده)) [۴] او همدا راز د پوهولو او راپوهولو وسیله او یوه قراردادي ښکارنده ده، د غسې لیک هم چې د ژبې انځور ګري او ښکارندویي کوي، یوه قراردادي پدیده ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لیک پیدا ښت:

د لیک د پیدا ښت او لومړي جوړښت په باب د لیکپوهانو تر منځ د نظر اختلاف موجود دی. مذهبي او تاریخي روایات هم یو له بل سره توپیر لري. ځینو مذهبي لیکوالو لیکلي: ((کله چې (ادم علیه السلام) پر ځمکه مېشت شو ، نو لیک یې هم پیل کړ. تر ادم (ع) وروسته د هغه اولادې هم په خپلو منځو کې لیک کارولی دی او په پرله پسې ډول تر اوسه رارسېدلی دی، اسلامپوهان په دې نظر دي چې ادم (ع) په خپلو ګوتو لیکنې کړې دي. تر هغه وروسته د شیش (ع) زوی ادریس (ع) چې د ادم (ع) لمسی کېږي، د قلم په وسیله په خپلو ګوتو لیکنې کړې دي...))

تاریخپوهان وایي: ((شاوخوا دوه ویشت زره کاله وړاندې انسانانو د (لاسکو) په غار کې پر د بوالونو تصویرونه وکاږل او دا تقریباً د لیک لومړنی نښې نښانې ګڼل کېږي)) ((د لیک د همغو لومړنیو نښو نښانو او بیا د هغه له انتقال سره د وخت مذهبي مشرانو مخالفت وکړ او ویې ویل، دې سره د انسانانو اخلاق خرابېږي او ځینو خلکو ورته د کوډو او جادو په سترګه کتل. ځینې افسانوي روایات وایي، چې لیک لومړی د بوانو زده کړ او بیا یې انسانانو ته وښود. تاریخي روایات وایي هغه وخت چې د انساني ژوند لومړۍ بڼه واوښته د ډلو ځای قبیلې ونیو ، نو لیک د لرغونو انسانانو له انځوریز هنر سره په نږدې تړاو کې رامنځته شو ، ځکه نو لرغوني انځوریز هنرونه د لیک سرچینه ګڼل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځینې لیکپوهان بیا وایي د نوموړي هنر لرغوني اثار (د پرش) یا (ځلو ښنت) زرو کلونو پخوانۍ زمانې پورې اړه پیدا کوي.)) (٥)

بشر پرله پسې هڅه وکړه چې خپلو افکارو ته تصویري بڼه ورکړي. (دوه ویشت زره) کاله پخوا د تصویري لیک لومړنۍ نښې څرګندې شوې، تر هغه اولس زره کاله وروسته بشر پر دې بریالی شو دلیک هنر چې د بشر ستره لاسته راوړنه وه، رامنځته کړي. تر تصویري لیک وروسته مېخي خط تر میلاد (۳۰۰۰-۲۵۰۰)کاله وړاندې رامنځته شو.

د (ډاکټر ژاله) په نامه یو ایرانی عالم وایي: ((کله چې بشر غوښتل خپل فکر بیان او انتقال کړي، په لومړي ګام کې یې واقعي تصویرونه د کتبي اړیکو لپاره ترسیم کړل، په دې ډول د تصویر یا انځوریز لیک کار پیل شو.

ورو ورو تصویرونه ساده او اسانه شول او د عاطفي مفاهیمو د انتقال لپاره قراردادي نښې وضع شوې. وروسته بیا په همدې بهیر کې په مصر کې ((هیرو ګلیف)) لیک رامنځته شو. ددې لیک تاریخ تر میلاد د مخه ځلورمې زریزې ته رسېږي. دې لیک افقي بڼه درلودله او اکثره له ښي څخه کیڼې خواته لیکل کېده، کم له کیڼې څخه ښي خواته او کله هم له پورته څخه کښته خواته لیکل کېده. دا لیک وروسته ساده شو، وده یې وکړه، بیا پر دوو ډولونو هیراتیک (دیني) او دموتیک (ولسي) لیک ووېشل شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تردې وروسته (مېخي) لیک رامنځته شو، لومړني خلک چې مېخي لیک یې په بین النهرین کې رامنځته کړ، (سومریان) وو، دې لیک، مصري لیک ته ورته والی درلود او تصویري بڼه یې درلوده، دې لیک هم ورو ورو ساده بڼه خپله کړه. مېخي خط وروسته نه یوازې په بین النهرین، بلکې په کوچنۍ اسیا، د (هتیانو، هوتیانو اورارتورانو، لولویانو او کاسیانو) په منځ کې یې پراختیا وموندله. د مېخي خط تر ودې وروسته د فنیقیانو په سیمه کې تر میلاد د مخه په (۲)مه زریزه کې (فنیقي) لیک رامنځته شو.))

وروسته بیا په نړۍ کې د وخت په تېرېدو سره ګڼ شمېر لیکونه رامنځته شول، چې په هر یوه کې بیا بېلا بېل بدلونونه راغلل چې اوس د نړۍ اکثره ژبې ترې ګټه پورته کوي، هغه لیکونه چې په نړۍ کې زیات کارول کېږي په دې ډول دي:

لاتین، سیرلیک، یوناني، ګرجي، ارامي، چیني، جاپاني، کانجي، کره ای، هانجا، عربي، عبري، هندي، ایتوپیایي، تانا، کاناډایي او ځینې نور....

دلته غواړو لومړی په نړۍ کې د لیک د ودې پر څو پړاوونو، بیا د لیک د لیکلو پر تګلوري او بیا د لیک پر بېلابېلو ډولو لنډه رڼا واچوو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لیک د ودې ځرنګوالی:

دا چې د لیک جوړښت څو پړاوونه وهلي؟ لومړنۍ او وروستۍ بڼې یې څه دي؟ غواړو په لنډیز سره ورته اشاره وکړو:

۱- انځوریز یا تصویري لیک:

دا د لیک دویمه او اساسي مرحله ده، البته تر دې وړاندې یو لړ داسې علایم وو چې د خاطرو او یو لړ هغو چارو له خوندیتابه سره یې مرسته کوله چې باید خوندي او ساتل شوي وای، لکه د لرګي واړه خطونه او یا هم غوټه شوې رسۍ او نور...

خو په تصویري مرحله کې د یوه فکر د ځرګندتیا لپاره د هغه صورت انځورېږي، لکه د یوه ځاروي د لیکلو لپاره د هغه شکل رسمېده، د خلکو او قومونو په منځ کې شاید دا د خاطرو د خوندي کولو لپاره لومړنۍ وسیله وي. ځکه چې لومړنیو انسانانو د هغو چارو د خوندیتابه لپاره چې غوښتل یې کلونه کلونه پاتې شي، په پیل کې یې د هغو د شکل او صورت پر انځورولو پیل وکړ او د لیکنې ارتباط لپاره یې د هغو واقعي بڼې ترسیم کړې. له دغې انځورنې څخه تصویري لیک رامنځته شو. ځرنګه چې تصویرونه زیات وو او عاطفي مسایل یې نه شو افاده کولای، نو ځکه خو دې ډول لیک ټول ضرورتونه نه شو پوره کولای.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- فکري لیک:

انځوریز لیک په پیل کې د شیانو تصویرونه کارول، خو وروسته وروسته بیا تصویري لیک څرګنده او ساده بڼه خپله کړه او د عاطفي مسایلو لپاره یې هم قرار دادي نښې وضع کړې. په دې ډول نو بشر پر دی بریالی شو چې فکر ته د ورته څیزونو د تصویر کارولو له لارې، د فکر د څرګندولو لپاره هم ګام پورته کړي. لکه د دوو ګامونو ترسیم د (تګ) او نمجنې سترګې د (غم) نښې ګڼل کېدی، د لیک په تاریخي بهیر کې د لیک دې ډول بڼې ته فکري لیک وایي چې په انګلیسي کې ورته (Ideogram) وایي.

۳- کلیمه یي لیک:

د فکري لیک نیمګړتیا ددې سبب شوه، چې په لیک کې نورې داسې طریقې او لارې رامنځته شي چې له ژبې سره زیات تړاو ولري، یانې داسې تړاو چې کله غوږونه غږونه واوري، د هغو مانا درک کړي. په دې طریقه کې کلیمې د نښو نښانو له لارې ښودل کېدی چې د کلیمو له اړوندو غږونو سره یې دومره اړیکي نه درلودل، خو په مقابل کې یې دا ځانګړتیا درلوده چې کله هم دا نښې نښانې په سترګو لیدل کېدلې، ژبه هغو ته په ورته الفاظو ګرځېدله.

۴- څپیز لیک:

تر کلمه یي لیک وروسته څپیز یا هجایي لیک رامنځته شو، په دې پړاو کې هره څپه، سېلاب یا هجا په ځانګړو نښو نښانو ښودل کېدله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- الفبايي ليک:

د څپيز ليک په پرمختګ سره ورو ورو الفبايي ليک رامنځته شو، په دې مانا چې د هر غږ لپاره يو شکل رسم شو. دا نو د ليک ډېر پرمختللی شکل دی، چې تر ننه کارول کېږي.

ځينو ژبپوهانو يا ليکپوهانو بيا د ليک دا ډولونه پر دې ډول هم وېشلي دي:

۱. جمله يي يا فراز ګراما ليک
۲. کلمه يي يا لوګو ګراما ليک
۳. څپيز يا سېلاب ګراما ليک
۴. غږيز يا فونو ګراما ليک

جمله يي يې بيا پر دوو برخو: (انځوريز) او (شرطي) هم وېشلی دی.

د ليک تګلوری:

د تصويري، فکري، کلمه يي، څپيز او غږيز ليک پرمختيايي بهير ته تر کتنې وروسته اوس راځو دليک تګلوري ته چې په څو ډوله دی او له کومې خوا پيلېږي؟ تر اوسه پورې چې په نړۍ کې د ليک کوم ډولونه رامنځته شوي، نو په ټوليز ډول پر څلورو ډولونو وېشل کېږي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱- له کینې څخه ښي خوا ته: لاتین، سیرلیک، یونانی، ګرجي، ارمني، اتوپیايي او همدارنګه مصري، سانسکریت، سلاوي او ځینې نورې ژبې له کینې څخه ښي خوا ته لیکل کېږي.

۲- له ښي څخه کینې خوا ته:

عربي، عبربي او همدارنګه کلداني، اسوري، پښتو، فارسي، ترکي، تاتاري او ځینې نورې ژبې له ښي څخه کینې خوا ته لیکل کېږي.

۳- له پورته څخه کښته خوا ته:

چیني او جاپاني ژبې له پورته څخه کښته خوا ته لیکل کېږي او توري یې له ښي څخه کینې خوا ته.

۴- له کښته څخه پورته خوا ته:

مکزیکي ژبې له کښته څخه پورته خوا ته لیکل کېږي.

د یادونې وړ ده چې تر ټولو لرغونې لیکنې معمولاً له ښي څخه کینې او وروسته بیا له کینې څخه ښي خوا ته لیکل شوي دي.

د لیک ډولونه:

په نړۍ کې اوس تر درې زرو (۳۰۰۰) داسې ژبې شته چې خلک پرې ګړېږي، خو هره ژبه ځانته ځانګړې الفبا یا لیک نه لري. اکثره داسې دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې څو ژبې په یوه لیک کې راټاله شوي او یا یې هم په یوه واحد لیک کې د خپلو ځانګړو غږونو لپاره د ځانګړو تورو د جوړولو له لارې خپل مشکل حل کړی دی. ((د نړۍ د خلکو ژبې)) نومې اثر څخه چې د ژبو د وېش په برخه کې د (دایره المعارف) حیثیت لري، دا خبره جوتېږي چې نن سبا په نړۍ کې څه د پاسه (۳۰۰۰) ژبو باندې خبرې اترې او ویناوې کېږي چې له دې ډلې نږدې سل (۱۰۰) ژبې دا سې دي چې لیک او لوست پرې کېږي او پاتې نورې د وینا ژبې دي چې لیک او لوست نه لري او د نړۍ له پنځه ویشت (۲۵) ډوله خط څخه په یوه هم نه لیکلی کېږي.)) [۶].

یو شمېر ژبپوهان په دې نظر دي چې، په نړۍ کې تر (۱۶-۲۰) په حدودو کې لیکونه شته چې زیات کارول کېږي او اکثره ژبې د همدغو لیکونو په جوړښت او چوکاټ کې خپل مشکل حلوي. دلته به په ترتیب سره د دې لیکونو یادونه وکړو، خو لومړی به د څلورو هغو لیکونو یادونه وکړو چې د همدې مطرح لیکونو په جمله کې دي، خو په لرغونې زمانه کې د فکر د بیان لپاره په ښه ډول کارېدل.

۱- ګرجي لیک:

دا د ګرجي ژبې ځانګړی لیک دی، ګرجي ژبه اوس د ګرجستان رسمي ژبه ده. دا ژبه د نړۍ د هغو (۱۴) ژبو له جملې څخه ده چې الفبا لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګرجي لیک په نړۍ کې له ډېرو پخوانیو لیکونو څخه یو دی او په ورته وخت کې د ګرجي ژبې اوسنۍ الفبا د نړۍ تر ټولو مدرنه الفبا ګڼل کېږي. د ګرجي ژبې تر ټولو پخوانۍ لاسته راغلې کتیبه تر میلاد یوه پېړۍ وړاندې زمانې پورې اړه لري، یانې (۲۰۰۰) کاله وړاندې وخت پورې اړه پیدا کوي.

۲- چیني لیک:

چینایانو په پیل کې د تصویرونو پر کارېدلو لیک پیل کړ، د نښو نښانو د نیمګړتیاوو له امله اړ شول یو ډول ترکیبات رامنځته او خپل فکر بیان کړي. که څه هم دا ترکیبات د هغوی د افکارو ښکارندوی وو، خو نه یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شـول کـولای د هغـوی ټـول افکـار پـه ښـه ډول بیـان کـړي، وروسـتـه دوی د غړونو لپاره ښښې ښښانې وضع کړې، یانې د غړیز لیک پر جوړولو بریالي شول. دې لیک که څه هم له ژبې سره تړاو درلـود او تـر پـخـوانـي هغـه ښـه و، خو څرنګه چې یو تـوری د څو غړونـو د افـادې لپـاره کاریـده، نـو ځکـه یـې نیمګړتیا محسوسه وه، چینایانو لـه دې نیمګړتیا څخـه د خلاصـون لپـاره یـانې دا چې د هـرې ښښـې د حقیقـي مـانـا پـر ځـای یـې د (کیلـي) پـه نامـه د فکـري لیـک لـه علایمـو څخـه ګټـه پورتـه کـړه او هـرې (کیلـي) د یـوه فکـر څرګندونه کولـه. چینـایي پوهـان وروسـتـه پـر دې بریـالي شـول چـې یـو ډول چټک لیک رامنځته کړي چې د جاپاني لیک لپاره بېلګه شو.

د چیني لیک بېلګه دلته وګورئ:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- مصري هيرو ګليف ليک:

مصري هيرو ګليف ليک د فکري ليک په بهير کې را منځته شو. د هغه پراختيا زياتره په مصر کې وه او د کاهنانو په لاس کې وه. دا نوم ورته يونيانو ځکهورکړ چې په يوناني ژبه کې د (سپېڅلو ليکنو) په مانا و. هغو دا ليک د مصر د کاهنانو له پټو رازونو او عجايبو څخه ډک ليک ګاڼه. د دې ليک لرغونتيا تر ميلاد وړاندې څلورمې زريزې ته رسېږي، هيرو ګليف ليک يې د (پاپيروس) پر پاڼو باندې ليکه. دا ليک معمولاً افقي او له ښي خوا څخه کيڼې خوا ته او ډېر کم له کيڼې خوا څخه ښي او کله کله هم له پورته څخه کښته خوا ته ليکل کېده.

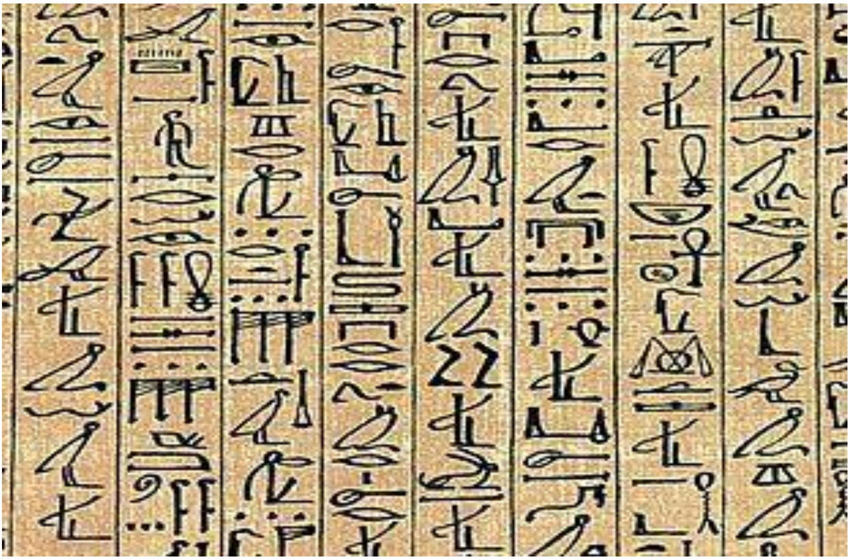

هيرو ګليف بشپړ فکري ليک نه دی، په هغه کې زياتره غږيز او الفبايي

(c) ketabton.com: The Digital Library

عناصر شته او همدارنګه په دې لیک کې د انسانانو او حیواناتو د انځورونو شتوالی په اټکلیز ډول د دې لیک د پیل پړاوونه ښیي.

د (پاپیروس) په رامنځته کېدو سره په مصر کې د (هیروګلیف) لیک بدلون مومي، اسانه او ساده کېږي او هیراتیک (دیني) با صلابته لیک ورځخه رامنځته کېږي، چې یو بل سره پیوستون او ترښت یې یو ډول چټک لیک، چې د (دموتیک) یا (ولسي) لیک په نامه یادېږي، رامنځته کړ.

۴- مېخي لیک:

مېخي لیک اصلاً فکري لیک و، یانې د فکر د افادې لپاره کارېده او د لویدیځې اسیا په ټولو هېوادونو کې کارېده، لیکپوهان په دې نظر دي چې د مېخي لیک د ټوکېدو اصلي ځای د (بین النهرین جنوب) یانې د (سومریانو) سیمه ده. همدا سومریان لومړني خلک وو چې مېخي لیک یې کارولی دی.

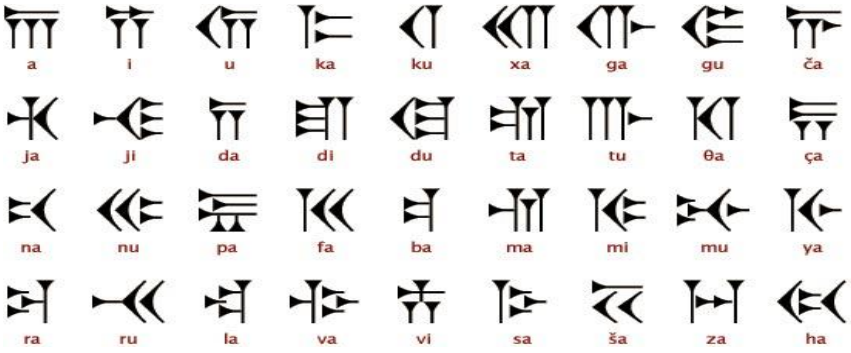

(c) ketabton.com: The Digital Library

سومریانو د مېخي تصویري لیک په ایجادولو بشري ټولنه تر تاریخ وړاندې له تیاره او مجهول دورانه راوایستله او تاریخي مرحلې ته یې داخله کړه. د دې لیک پیدا ایښت تر میلاد وړاندې د

څلورمې زریزې دویمې نیمایي ته رسېږي. مېخي لیک او هیروګلیف لیک پر ظاهري توپیر سربېره د لیکلو په بڼې او د لیکلو په وسایلو کې هم توپیر درلود. هیروګلیف د (کړکي) په واسطه د (پاپیروس) پر پاڼو لیکل کېده، خو مېخي لیک (نرمو خټینو تختو) ته اړتیا لرله او په (لرګینو قلمونو) لیکل کېده او بیا دا تختې پخېدلې. لومړنۍ لوحې چې پر همدې خټینو تختو لیکل شوي، د بین النهرین تمدن پورې اړه لري.

د کاغذ تر پیدا ایښت وړاندې له ډبرو او فلزاتو او همدارنګه د حیواناتو له پوټکو څخه ګټه پورته کېدله، خو څرنګه چې د دې شیانو لګښت زیات و، نو وروسته هم په لیک کې لنډیز راغی او هم پوټکي ورته توږل کېدل او بیا کارېدل. وروسته بیا مېخي لیک پر دوو ډولونو ووېشل شو. یو (ایلامي مېخي لیک) چې له (سومري مېخي لیک) څخه رابېل شوی او د (ایلامي) ژبې لپاره کارېده. بل (اکدي مېخي لیک) و. اکدي مېخي (بابلي) لیک هم د سومري لیک یوه څانګه ده چې نه یوازې په بین النهرین کې باب شو، بلکې د کوچنۍ اسیا او د شمالي رودونو تر منځ، د هیتیانو، هوریانو، اورارتورانو، لولویانو او کاسیانو تر منځ هم دود شو.

د دې تر څنګ بل (هخا منشي مېخي لیک) و چې له (بابلي مېخي) او (ایلامي مېخي) لیک څخه جوړ شوی او د هغو په انډول ساده دی او کمې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نښې یا علایم لري. د لرغوني فارسي ژبې د هخامنشي دورې کتبې په همدې لیک لیکل شوي دي.

۵- فنیقي لیک:

تر میلاد وړاندې د دویمې زریزې په بهیر کې د مېخي لیک له تدریجي ودې سره سم د فنیقیانو په تړاتوبې کې یو بل لیک رامنځته شو دا لیک (هیتیتي فنیقي) لیک و چې د (فنیقي لیک) په نامه یادېږي. ددې لیک تر ټولو لرغونې بېلګه له (ګوبله) ښار څخه چې د فنیقیانو لرغونی ښار ګڼل کېده او د اوسنۍ سورېې په څنډو کې واقع و، د څېړنو او پلټنو په نتیجه کې تر لاسه شو.

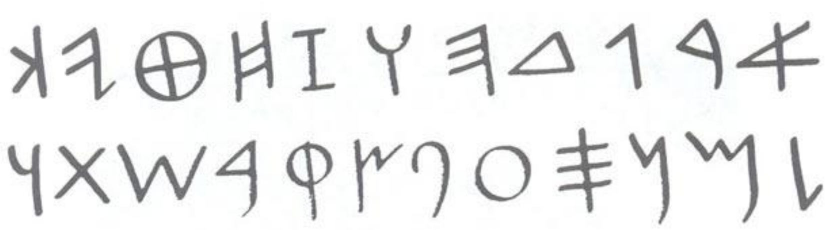

فنیقي الفبا (۲۲) توري لري، له ښي خوا څخه کیڼې خواته لیکل کېږي، او یوازې چوپ (کانسونېنټ) غږونه انځوروي. ددې لیک لیکل اسانه و او عوامو ورته لاسرسی درلود، ځکه نو فنیقیان لومړني کسان دي چې د فنیقي الفبا د کشف ویاړ لري.

دې لیک لویدیځې اسیا ته پراختیا وکړه او د مېخي لیک ځای یې ونیوه. فنیقي لیک زیاته وده وکړه او وروسته ترې (یوناني) او (رومي) الفبا هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

وتوکېدله، څرنګه چې د یو زیات شمېر اروپایي ملتونو د الفبا بنسټ همدا فنیقي الفبا ده، وروسته بیا یونانیانو په دې الفبا کې نور بدلونونه هم راوستل، د لیکلو ډول یې هم ورته له کینې څخه ښي خواته پیل کړ، بیا یونانیانو دا لیک روم ته یووړ او پر همدې بنسټ یې د (لاتیني) الفبا بنسټ کېښود او بېلابېلې اروپایي ژبې په هغه ولیکل شوې. وروسته په (۹)مه میلادي پېړۍ کې د (سیریل) په نامه یو کشیش د یوناني او رومي لیک له ترکیب څخه یو لیک جوړ کړ او سلاوي ژبې یې پرې ولیکلې، وروسته بیا روسي او نورې ګاونډۍ ژبې هم په همدې لیک چې (سیرلیک) یې باله، ولیکل شوې.

فنیقي لیک بیا د هند نیمې وچې ته ورسېد، پوهان (برهمایي لیک) چې (سانسیکریت) او نورې هندي ژبې پرې لیکل کېدې، هم د همدې لیک زوی ګڼي.

۲- ارامي لیک:

د فنیقي لیک له زامنو څخه یو هم ارامي لیک دی چې په منځني ختیځ کې په ډېرې چټکۍ سره دود شو. (ارامیان) هغه قومونه وو چې د عربستان له شمالي سارا څخه د منځني ختیځ پر لوري وخوځېدل او په بین النهرین کې ځای پر ځای شول. ددې خلکو ژبه تر ډېره وخته په دې سیمه کې پاتې شوه او مهمه دا چې د فنیقي لیک پر بنسټ یې ارامي لیک رامنځته کړ چې په ډېر سرعت سره دود او د سیمې پر یوه نړیوال لیک بدل شو او ارامي ژبه هم چې له سامي ژبو څخه ډېره لرې نه وه، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

منځني ختيځ د ارتباطي ژبې په توګه څرګنده شوه. هخامنشي دولت هم ددې ژبې په پراختيا کې ونډه واخيسته، مېخي ليک چې د کتيبو لپاره په کارېده، د ليک د لېږدولو او نورو اړتياوو لپاره نه کارېده، ځکه نو له ساده الفبايي (ارامي) ليک څخه زيات کار واخيستل شو. دا ليک او ژبه په هخامنشي دولت کې د دېوان او دفتر ژبه شوه.

1	𐡀	𐡁	𐡂	𐡃	𐡄	𐡅	𐡆	𐡇	𐡈	𐡉	𐡊	𐡋	𐡌	𐡍	𐡎	𐡏	𐡐	𐡑	𐡒	𐡓	𐡔	𐡕
2	𐢁	𐢂	𐢃	𐢄	𐢆	𐢇	𐢈	𐢉	𐢊	𐢌	𐢎	𐢐	𐢒	𐢔	𐢕	𐢖	𐢗	𐢘	𐢙	𐢚	𐢜	𐢝
3	ا	ٮ	ح	د	ه	و	ر	ح	ط	ى	ك	ل	م	ٮ		ع	ڡ	ص	ٯ	ر	س	ٮ
4	ܐ	ܒ	ܓ	ܕ	ܗ	ܘ	ܙ	ܚ	ܛ	ܝ	ܟ	ܠ	ܡ	ܢ	ܣ	ܥ	ܦ	ܨ	ܩ	ܪ	ܫ	ܬ
5	ʾ	b	g	d	h	w	z	ḥ	ṭ	y	k	l	m	n	s	ʿ	p/f	ṣ	q	r	š	t

1. Aramaic ; 2. Nabataean ; 3. Arabic ; 4. Syriac ; 5. Transcription

پورتنی جدول د ارامي ليک څرنګوالی په ګوته کوي.

۷- پهلوي ليک:

تر هخامنشي دورې وروسته د (سکندر) او (سلوکيانو) په لنډه دوره کې په رسمي او اداري مراسلاتو کې يوناني ليک او ژبه وکارېدل، وروسته بيا د اشکانيانو په دوران کې د ارامي ليک پر بنسټ د (اشکاني پهلوي) ژبې د ليکلو لپاره (اشکاني پهلوي ليک) طرح شو او وروسته (ساماني پهلوي ليک) په همدې بهير کې رامنځته شو چې هر يو يې کتيبه يي او ليکنۍ بېلګې لري. دا ليک يوازې (چوپ غږونه) افاده کوي، ان توري يا نښې او علايم يې هم د ارامي ليک په اندول کم دي او همدا نيمګړتيا وه،

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د پهلوي ژبې لوستل مشکلوي. دا ليکونه له ښي څخه کيڼې خواته ليکل کېدل.

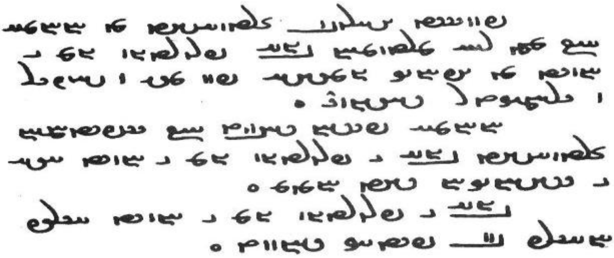

۸- اوستايي ليک:

اوستايي ليک د زردتشيانو د ديني کتاب د ليکلو لپاره کاربده، د نړۍ د ډېرو بشپړو ليکونو له جملې څخه دی او د ساساني پهلوي ليک پر بنسټ رامنځته شوی دی. دا ليک غږيز دی او د (۵۳) يا (۵۸) بېلابېلو علايمو په لرلو سره چوپ (کانسوننټ) او غږيز (واول) د ټولو غږونو د افادې وړتيا لري. له ښي خوا څخه کيڼې خواته ليکل کېږي، په لومړيو اسلامي پېړيو کې څرنګه چې پهلوي ژبې او ليک خپل رسمي حالت له لاسه ورکړ او د هغو ستونزې هم په ډاګه شوې، نو د پهلوي متونو د اسانه لوستو په خاطر يې هغه اوستايي الفبا ته واړول او د ليکلو دا ډول يې ورته د (پازند) په نامه ياد کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

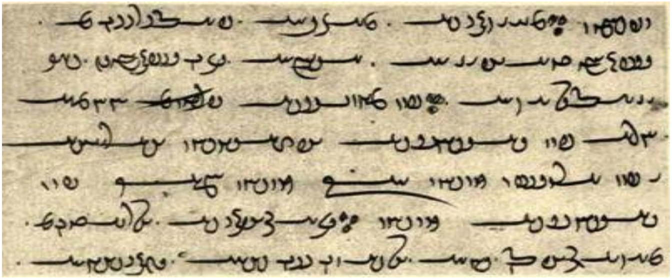

پورته بېلګه يې ليکنۍ بڼه ده

۹- سرياني ليک:

سرياني ژبه د ارامي ژبې د ختيز ګروپ د ژبو له جملې څخه ده چې پخوا د علم ژبه وه. د يوناني، پهلوي او عبري ژبو اکثره علمي اثار دې ژبې ته اړول شوي دي. سرياني ليک هم د (ارامي) ليک له زامنو څخه ګڼل کېږي. عراق مېشتو سريانيانو خپل ليک په څو قلمونو ليکه چې له هغې جملې څخه د (سطر نجيلي) په نامه مشهور ليک په ځانګړې توګه د (تورات) او (انجيل) د ليکلو لپاره کارېده. عربو په لومړۍ اسلامي پېړۍ کې دا (سطر نجيلي) ليک له سرياني څخه اقتباس کړ او همدا ليک د هغوی د پرمختګونو يو مهم عامل شو. وروسته بيا (کوفي ليک) هم له همغه ليک څخه رامنځته شو. دا دواړه ليکونه يو له بل سره ورتوالی نه لري.

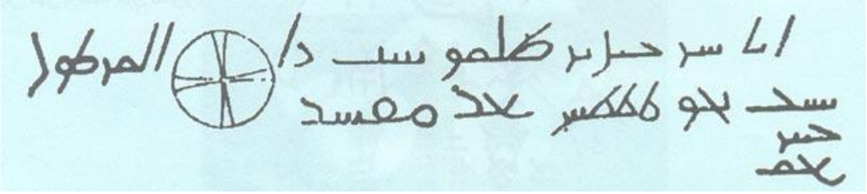

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۰ سغدي ليک:

هغه ليکنې چې په سغدي ژبه ليکل شوي، په (مانوي سغدي)، (مسيحي سغدي) او (بودايي سغدي) ليکونو دي، وروستنۍ يې د سغدي ليک څرګندونه کوي. دا ليک هم د ارامي ليک د زامنو يوه بله څانګه ګڼل کېږي.

۱۱- اورخون ليک:

دا هغه ليک دی چې تر اسلام وړاندې د (ګوک ترکانو) د حکومت په دوره کې د پخوانۍ ترکۍ ژبې د ليکلو لپاره کارېده.

۱۲- عبري ليک:

عبري ليک چې ژبنۍ سابقه يې تر ميلاد وړاندې شلورمې پېړۍ ته رسېږي، هم له ارامي ليک څخه يې ريښه اخيستې، د نړۍ ټول يهوديان د خپلو اثارو دليکلو لپاره له عبري ليک څخه کار اخلي.

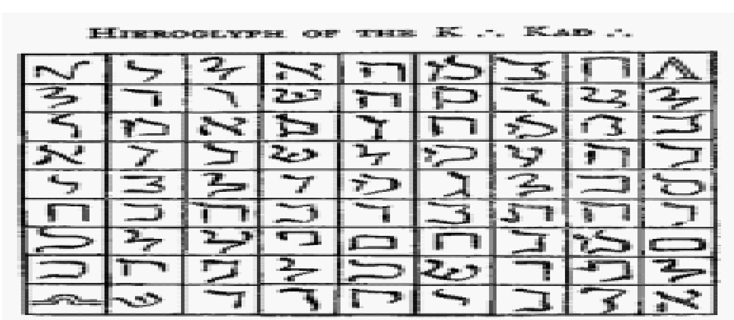

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۳- نبطي لیک:

(نبطیان) د عربو د نژاد یو قوم و چې په (نبطیه) کې یې ژوند کاوه، تر میلاد (۱۵۰) کاله وړاندې د ارامي ژبې او لیک یو ډول په دوی کې دود و، له دې لیک څخه د (نوي سینایي) په نوم یو لیک رامنځته شو چې تر میلاد وړاندې له لومړۍ پېړۍ څخه بیا تر څلورمې میلادي پېړۍ پورې په (سینا) جزیره کې دود و.

۱۴- کوفي لیک:

کوفي لیک له سریاني لیک څخه راټوکېدلی او د قران کریم د لیکلو د لومړني لیک په توګه یاد یږي. دا شبه چې د وحې د لیکلو پر مهال، د (کوفي) په نامه لیک موجود نه و، ډېره بې دلیله نه ده، ځکه چې کوفي لیک په پیل کې په (حیری) مشهور و او کله چې مسلمانانو د دویم خلیفه حضرت عمر (رض) پر وخت (انبار) او (حیره) ته نږدې کوفه جوړه کړه، دې لیک هم د (کوفي لیک) نوم خپل کړ، هغو عربو چې شام ته به یې سوداګریز سفرونه کول، (نبطي) لیک یې د (حوران) له خلکو او حیري (کوفي) لیک یې له عراقه راوړ او لکه څنګه چې (تورات) په (سطرنجیلي) لیک لیکل کېده، دوی هم، قران کریم په کوفي لیک ولیکه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

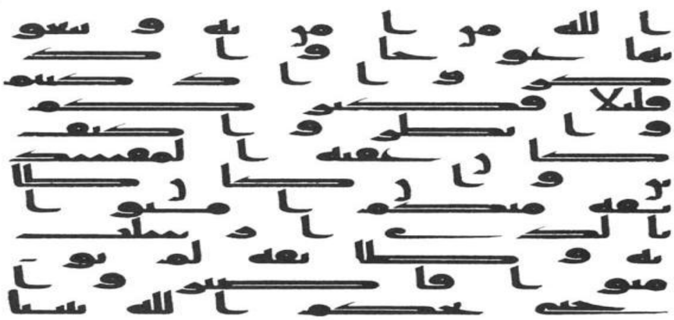

په (کوفي) او (سطرنجيلي) ليک کې دا دود و چې که چېرې (ممدود الف) د کلمې په منځ کې راشي، د ليکلو پر مهال له قلمه لوېده، لکه څنګه چې د اسلام په پيل په تېره بيا د قران کريم په ليکلو کې دا قاعده په بشپړه ډول مراعت شوې ده. نو د (کتاب) پر ځای (کتب) او ياد (ظالمين) پر ځای (ظلمين) ليکل کېده.

۱۵-عربي ليک:

ويل کېږي چې عربي ليک هم د (نبطي) ليک په واسطه له ارامي ليک څخه راټوکېدلی. د (جرجي زيدان) په وينا د عربي ليک د تاريخي بهير لنډيز په دې ډول دی:

د حجاز د عربو د ليک او لوست په باب څه خاص ثبوت نه شته، خو د حجاز له شمال او لويديځ عربو څخه د کتابت ډېر اثار پاتې دي چې ډېر مشهور يې د يمن خلک دي. دوی په مسندو تورو ليکل کول او بل د شمال نبطيان وو چې ليک يې نبطي وو. د حجاز خلک چې اکثره پوونده وو د ليک او لوست له نعمته بې برخې وو. تر اسلامه لړ وړاندې به يې شام او

عـراق تـه سـفرونه کـول او د عراقيـانو او شـاميانو لـه ليکونـو بـه يـې ګټـه اخيستله او کله چې به حجاز تـه راتلل، خپلـه عربي ژبه بـه يـې پـه (نبطي، سـرياني او عبرانـي) تـورو ليکلـه. د اسـلام تـر فتوحـاتو وروسـته بيـا هـم سرياني او نبطي ليـک د عربو پـه منـځ کې پـاتې شو. پـه کوفـه کې کـوفي ليک او په مکه او مدينه کې سرياني حيره او نسخ خط له نطبي ليک څخه اقتباس شوي دي. مورخين د هغه ښار په اړه د نظر اختلاف لري چې حجاز ته ترې ليک ورغلی دی. خو دا خبره مشهوره ده چې د (انبار) لـه پخـواني ښار څخه سرياني ليک حجاز ته ورغلی دی.

د عربي ليک يوه بېلګه:

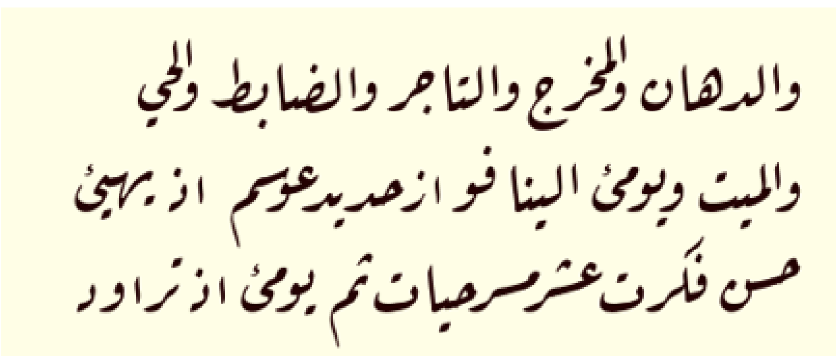

((د اسلام تر راتګ وروسته د حجاز عرب له ليکلو سره اشنا وو. خو ډېرو کمو خلکو ليکل کولای شول. چې د دوی له ډلې بيا ځينې يې صحابه کرام شول. لکه علي بن ابي طالب، عمر بـن خطاب او طلحـه بـن عبيـد الله لـه دې ډلې څخه وو. تر اسلام وروسته عربي ليک په بشپړ ډول د قران پـه ليکلو پورې تړل کېږي، د خلفاوو او تر هغو وروسته (بني امه) پـر وخت يـې قـران

(c) ketabton.com: The Digital Library

کریم په کوفي لیک لیکه او د بني امیه د وخت د قران لیکلو تر ټولو مشهور کاتب (قطبه) نومېده چې ډېر ښکلی خط یې درلود ، هغه کوفي لیک په څلورو قلمونو یا ډولونو لیکه، وروسته وروسته بیا کوفي لیک (دولس) او بیا (شلو) ډولونو یا قلمونو ته ورسېده.

خو نبطي یا نسخ لیک په خپل پخواني شکل او د نا رسمي لیکنو لپاره د خلکو تر منځ دود و. تر هغه پورې چې مشهور خطاط (ابن مقله) (۳۲۸)هـ ق) کې په خپل نبوغ سره دې لیک ته ډېر کار وکړ، د دولت رسمي لیک یې کړ او تر نن ورځې پورې معمول دی. ده په کې شپږ ډولونه: (ثلث، نسخ، محقق، توقیع، رقاع او ریحان) شامل کړل، کوفي او نبطي لیکونه دواړه د اسلام په لومړیو کې معمول وو ، کوفي یې د قران کریم د لیکلو او نبطي یې په رسمي لیکنو کې کاراوه. خو وروسته چې په نسخ کې (ابن مقله) کوم اصلاحات راوړل، د قران د لیکلو لپاره یې هم مناسب کړ. وروسته وروسته بیا نسخ نور ډولونه هم راخپل کړل.))(۷)

۱۲- دیوانګري لیک:

دا لیک په لرغوني هند کې په ملي کچه پېژندل شوی لیک و چې تر اوسه لا کارېږي، سرچینه یې هماغه د (براهمي ګوپتا) لیک دی چې پر کلیمو یې ډډه لګوله. له یوولسمې میلادي پېړۍ څخه تر اوسه د هندوستان مهم لیک ګڼل کېږي، د (دېو) ویې وروسته پرې ورزیات شو. په افغانستان کې د دېوانګاري لیک او د سانسکریت کتیبې د هېواد په سویل ختیځ کې موندل شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

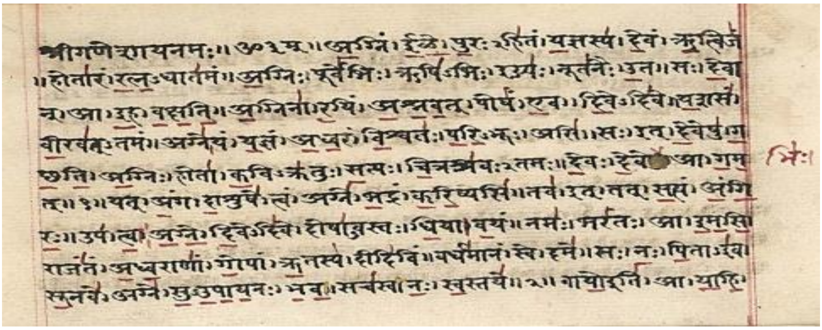

د دېوانګري ليک بېلګه

۱۷- پښتو او فارسي ليکونه:

لکه څنګه چې د دې ليکنې په پيل کې مو وويل، ژبې ډېرې دي، خو ليکونه کم، نو ځکه خو څو ژبې په يوه واحد ليک کې راټولې شوي او په هغو کې يې د خپل غړيز سيستم له اړتياوو سره سم بدلون راوستى دى، پښتو او فارسي ژبې تر اسلام دمخه د تاريخ په اوږدو کې په بېلابېلو ليکونو ليکل کېدلې، خو تر اسلام وروسته يې دګڼو نورو اورياني ژبو په شان عربي ليک راخپل کړ. البته په عربي ژبه کې چې کوم غړونه نه شته، نو طبعاً ګرافيم هم ورته نه شته، پښتو او فارسي ژبو د عربي ژبې د ليک له قاعدې سره سم دخپلو ځانګړو غړونو لپاره مشخص توري يا ګرافيمونه وضع کړل. د عربي ژبې له الفبا څخه د فارسي ژبې (څلور توري) او د پښتو ورڅخه نږدې (اتلس ګرافيمه) زيات دي. د ليک د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډولونو له مخې هم اکثره هغه ډولونه چې په عربي کې کارول کېږي، تقریباً په پښتو او فارسي دواړو کې هم کارول کېږي.

ځینې ژبپوهان په دې نظر دي چې پښتو او فارسي د عربي ژبې د لیک تر راخپلولو د مخه نور لیکونه کارول، په دې ترڅ کې ((د مېخي، خروشتي، یوناني ارامي، براهمي، دېوانګري سانسکریت، سخدي، پهلوي))[٨] او نورو لیکونو یادونه هم کېږي، خو د پښتو او فارسي ژبو کوم ژوندي اثار چې راپاتي، هغه اکثره په همدې عربي لیکدود او اسلامي دورې پورې اړه لري.

د یادو لیکونو تر څنګ ځینې نور لیکونه هم شته لکه (خروشتي، یوناني، سامي، کوشاني، ګوتیک، تدمري، ساکي او نور...) خو کوم لیکونه چې موږ یې په لنډیز سره یادونه وکړه، همغه وو چې تر ټولو زیات کارول شوي او یا هم کارول کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

(۱) دستارنامه، خوشال خان خټک، پښتو ټولنه، ۱۳۴۵ل کال، (۱۸-۱۹)مخونه

(۲)د لیک او ژبې پیدا ښت، زاهدي احمدزی، ۱۳۷۷ل کال بېلا بېل مخونه

(۳) لیکلاربنود، پوهاند دوکتور مجاور احمدزیار، ۱۳۸۲ل کال، ۱۴ مخ

(۴) پښتو غږ پوهنه او وییپوهنه، پوهنوال محمد صابر خویشکي، د کلتوري ودې ټولنه، ۱۳۸۸ل کال، ۱ مخ

(۵) لیکدود پوهنه، پوهندوی دوکتوره زرغونه زېور ربښتین، د دوکتورا کورس لکچرنوټ، بېلابېل مخونه.

(۶) د کوشاني دورې د ژبو څېړنه، محمد نبي صلاحي، علومو اکاډمی، ۱۳۸۲ل کال، ۱۸ مخ

(۷) دانشنامه(دایرة المعارف) ازاد، تهران، بېلابېل مخونه

(۸) تاریخ خط و نوشته های کهن افغانستان، پوهاند عبدالحی حبیبي، انجمن تاریخ و ادب افغانستان، اکادیمي، ۱۳۵۰ل کال، بېلا بېل مخونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ادم او درخانۍ داستان

لنډه شننه او تلنه

په پښتو داستاني اثارو کې ادم خان او درخانۍ خورا نامتو داستاني اثر دی، د دې داستان اساس د مينې پر يوې کيسې اېښودل شوی، چې مرکزي کرکټرونه يې (ادم خان او درخانۍ) دي، داستان په خوشالۍ پيل او په تراژيدۍ پای ته رسېږي، دا کيسه د خوشال خټک اديب او شاعر زوی (صدر خان خټک) د نظم په يوه قالب کې پيېلې ده. زه غواړم دلته لومړی د دې داستان لنډيز بيان کړم، تر لنډيز وروسته غواړم د دې داستان پر شکل او بيا پر کلتوري، ټولنيزو او ځينو نورو خواو لنډې خبرې وکړم.

د (ادم خان او درخانۍ) د منظوم داستان (ناظم صدر خان خټک) دی، طبيعي خبره ده، هر څوک چې غواړي يوه کيسه نظم کړي او د هغې پر واقعيت پوه شي، مجبور دی د کيسې راوي او يا راويان پيدا او د اثر د نظمولو دلايل بيان کړي، صدر خان خټک هم دا کار کړی دی. مخکې تر دې چې صدر خان خټک د کتاب اصلي کيسې ته راشي، د ادم خان او درخانۍ د داستان د ليکلو او نظمولو عوامل او دلايل بيانوي، هغه وايي چې زه يوه ورځ خپل پلار (خوشال خان خټک) سره ناست وم، خوږې خبرې مو کولې او د پښتو د ټېرو حکايتونو د ليکلو کيسه مې ورته وکړه، پلار مې ډېر خوشاله شو، راته يې وويل چې که ما ته ژوند مجال راکړ، نو زه به دا کار وکړم، خو که ژوند او کارونو فرصت رانه کړ، نو ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

باید دا کار بشپړ کړې، دا سې لیک د یو یادګار په توګه پاتې کېږي، هر څه له منځه ځي، نظم او لیک پاتې کېږي، نو ځکه ما د پلار تر مرګ وروسته ددې داستان لیکلو ته تکل وکړ.

زما پلار ځای یې جنت شه — په اولاد یې برکت شه
یوه ورځ په اشتغال و — د اشعار په قیل و قال و
هغه دم له عاشقانو — له ربنتینو صادقانو
مذکور پیش شه ناګهانه — ما عرض وکړ له زبانه
ډېر اشعار له هره بابه — کتابت شه بې حسابه
د عشاقو افغانانو — د ماضیو عاشقانو
کتاب بویه چې نګار شي — وروستو پاتې یو یادګار شي
ده وې ښه دې ووې زویه — یو کتاب په دا باب بویه
که د عمر څه وفا وي — له کار بار فرصت زما وي
له ادم له درخانۍ — بویه ښې سخن دانۍ
چې منظوم یوه نسخه شي — یادګار پاتو په ستنه شي
او که پاتې شي له مانه — زه روان شم له جهانه
ته منظومه کړه بالجزم — دا قیصه په ښکلي نظم
په جهان کې دا ګفتار دی — ای فرزنده چې یادګار دی
چې پدر مې سفر وکړو — له دنیا یې ګذر وکړو
په دا فکر پیوسته وم — که ولاړ که نشسته وم

(c) ketabton.com: The Digital Library

پس د پلار له مرګه لاله چې مرور شول هژده کاله
ما اغازه دا نامه کړه خرامانه مې خامه کړه
اوس ياري صدر خوشاله غواړه ته له ذوالجلاله
چې له سره تر انجامه په ښه رنګ يې کا تمامه

صدر خان ختک د کيسې د حقيقي بيان لپاره ډېره څېړنه کړې، دی تر هر څه د مخه د کيسې راوي معلوموي، چې (تاتی) نومېده. ددې کيسې څو روايته دي، صدر خان وايي چې ماله (تاتي) څخه وپوښتل: کوم يو روايت سم دی؟ هغه وايي کوم چې زه درته وايم، همغه سم دی، (تاتی) وايي چې دا ټوله کيسه يې کټ مټ او په سم ډول له (ميرو) قوال څخه اورېدلې ده. صدر خان ختک وايي چې تر ډېر دقت وروسته يې دا کيسه د (تاتي) له خولې رانقل کړې ده.

تاتي نام يو يوسفزی و حاجي خېل و ښه زلمی و
د ميرو قوال له پوره ماته شوې وه مذبوره

صدر خان ختک د کتاب په پيل کې د سوات سيمه ، په هغې کې مېشت قومونه او بېلا بېل خېلونه په تېره بيا يوسفزي معرفي کوي.

د (بازدرې) يادونه کوي چې په سوات کې يو ښايسته سيمه ده او (درخانۍ) په همدې سيمه کې زيږېدلې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بــــاز دري ځـکـه نـو مېـرېي — چـې تـري بـازې پيـدا کېـږي
بلکې حورې په کې جـونـه — بـــــاز درې دي جنتونــــــه
په کــښـيـنـې بـاز دره کــې — درخــــانۍ وه ســـــتاره کــــې
د ستـارې مـېـرمـن پيدا وه — پــه ښايســت کـې بـې همتـا وه
پلار يې خان په نوم موسوم و — پــه پــردې پــه خپـل معلــوم و
دُرخو درو ه پلار يې خان و — لـــه ترکيـــب نـــام يـــې عيـــان و

ددې تـر څنګ چې دا سيمه معرفـي کـوي، تر ډېره حده د درخو د ښـکلا ستاينه کوي

چا وې دا لکه قمر ده — چا وې دا په حسن نمر ده

په دې اثر کې د درخانۍ د ښايست دومره توصيف کېږي چې لـه مشـرقه تر مغربه او له شماله تر جنوبه يې په ښايست کې سارى نه ليدل کېږي. څرنګه چې پلار يې د خپلې سيمې خان و، نو د درخانۍ تربيت ته يې ملا وتړله.

پلار ددې و تربيت تـه — فضــــيلت و علميــــت تـــــه
يو ملا يې داو طلب کړ — په خپل کور يې جوړ مکتب کړ
په اندک مدت ملا شوه — پـه معقـول منقـول دانـا شـوه

کله چې درخـانۍ مکتب لـولي، نـو خپلـه تـرې مـلا او عـالمـه جـوړېږي، بيـا نـورو نجونـو تـه درس ورکـوي، پـه همـدې (بـاز دره) کـې يـوه بلـه ښايسـته پېغله (بسۍ) پيدا کېږي، بسۍ هم خورا ښايسته ده او درخانۍ سره يو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځای ګرځي او د هغې خور لنډه جوړېږي. بسۍ او درخو یو بل سره ژمنه کوي، چې که د هر چا واده د مخه وي، نو بله به په کې ګډون کوي او تر هغه پورې به یې د وربل غوټه نه خلاصېږي چې یو یې د بلې په واده کې ګډون نه وي کړی.

څرنګه چې بسۍ او درخانۍ یو بل سره ژمنه کړې وه چې د یوې بلې په واده کې به حتمي ګډون کوي، نو د بسۍ واده تر درخانۍ د مخه تیار شو.

د بسۍ واده تیاره شه　　　　جوړې خرخ جوړې هر کارشه

په واده کې پیر صالح هم ګډون کړی و.

پیر صالح بابوزی پیر و　　　　د عشاقو دستګیر و
دی یې هم راو بالنه　　　　په واده کې حاضرشنه

وایي چې دا داسې یو واده و چې تر اوسه نه په غره او نه په سمه او نه د پښتنو په نورو سیمو کې تېر شوی و.

کله چې یې (بسۍ) پر تخت کېنوله، نو هغې وویل: تر هغه چې درخانۍ رانه شي زما غاړې او وربل ته څوک ګنډه نه شي اچولی، دا زما له هغې سره ژمنه ده.دا مهال د بسۍ مور د درخانۍ پلار ته ورځي، هغه ته عذر کوي چې درخانۍ ته اجازه ورکړي، پلار یې وایي: د سر په سترګو، خو دا کار د درخانۍ دی، د هغې زړه دی، خو زما له خوا ممانعت نه شته، درخو ته چې ځي هغه ورته وایي: ما او بسۍ چې کله سندرې ویلې، هغه د ماشومتوب وخت و ، اوس هغه وخت نه دی چې زه لاړه شم، اوس زما ورور، هغه ستر دی، هغه اجازه نه راکوي دا عیب ګڼي، ما معاف کړه، خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بسې مور ډېرې زارۍ وکړې، سوګندونه يې ورکړل، نو درخانۍ له ناچارۍ ورسره لاړه، خو دوه شرطه يې پرې کېښودل، يو دا چې سيالې او همپالې تر ما د مخه روانې کړه او بل دا چې د واده پر ځای له نورو ښځو او نرو مستوره شم.

درخانۍ ځان سينګار کړ. ناظم دلته د درخانۍ د سينګار ځرنګوالی تشريح کوي.

شب برات يې چراغان کړ　　　　منور يې درست جهان کړ

درخانۍ په ښځو او نرو کې مستوره وه، پير صالح ته خلکو شکايت وکړ چې که درخانۍ په نرو کې مستوره ده، نو سمه خبره ده، دود دی، دا چې په ښځو کې مستوره ده دا نو بدعت دی.

له مردانو که حجاب کا　　　　دا له ښځو په کوم باب کا
دا نه دود نه روايت دی　　　　بلکې دا ستر بدعت دی

پير صالح ته يې وويل: ته درخانۍ ته ووايه چې دا بدعت لرې کړي او که ته دا کار نه شې کولی، نو موږ مجبور يو بل پير ته لاړ شو، د بل پير مريدان شو.

کله چې شپه پخه شوه، پير نفل پيل کړل، تر نفلو وروسته پير ته يوازې (ادم خان) په ذهن کې راغی چې که هغه ساز او د درد سندرې ووايي، نو د درخو زړه به نرم شي، کله چې يې د عشق ځپه په ننګ راشي، نو مخ به

(c) ketabton.com: The Digital Library

راڅرګند کا ، سهار وختي يې ادم خان ته ځواب ورولېږه، ادم خان د حسن خان زوی په قوم پټه خېل و ، ښايسته ځوان و ، رباب يې غږاوه.

په مخ ګل نازک بدن و　　　شکر لب شکر سخن و
چې په ده سخنراني کړه　　　ګويا نی به جوهري کړه

ادم خان د شعر او موسيقۍ په هنر ډېر پوه و.

ادم خان د پير صالح پيغام له خپلو ملګرو (ميروګي) او نورو سره شريک کړ؛ ميروګی درخانۍ ته دا مسره وويله.

درخانۍ د حورو حورې　　　ښاپېرۍ د تا مزدورې
په هر چا چې ستا نظر شه　　　د هغه ګوزار پر سر شه
هغه څوک دی ادم خان دی　　　چې د تا د وصال ځوان دی

ادم خان د پير صالح لاسونه ښکلوي، خلک ټول پاڅېږي، د ادم خان په ستاينه چغې پورته کوي، درخو پوښتنه کوي چې څه خبره ده؟ کله چې يې دا ننداره وکتله نو متحيره شوه.

درخو د ادم خان ښايست ته حيرانه شوه، دې وخت کې ربابونه وغږول شول.

يو شعر په کې دا وويل شو.

درخانۍ د باغ بلبلې　　　چې رخسار د ګل نشان دی
مخ ښکاره کړه نن راغلي　　　ستا ديدن ته شنه طوطيان دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې وخت کې ادم خان درخو ته دا قطعه وویله:

درخانۍ د ټول مېرمنې | نورانــي يــې لکــه شــمع
پــه مـجلس تــوره تیـاره ده | تــه رڼـا کــړه مـجــلس جمــع
د دیـدن بـې رحـمي مـه کړه | مــوږ راغلــي پــه دا طمــع
هغه مــخ راتــه ښـکاره کړه | چــې تــر نمــر دی رخشــان لمــع

کله چې درخو د ادم خان دا نارې واورېدې، نو زړه يې نرم شو.

دا نغمه ده کـه جنـون دی | دا سرود دی که افسون دی
دانـايـي يـې لـه مـا يـوړه | پـارسـايي يې له ما یوړه

دې وخت کې يې يوه توره وينځـه ادم خان تـه ولېږلـه، چې پوښـتنه تـرې وکړي چې دا مغل دی که افغان؟
ادم خان يو غلام درلود (بلو) نومېده، د تره زوی يې (شمس خان) نومېده چې د ادم خان ډېر ملګری و.
دې وخت کې د خلکو له منځه شمس خان په درخانۍ غږ کوي:

درخـانـۍ د ټـولـو مـيرې | چېرې نه وي وار خطا کړې
پلو ټينګ نيسه په مخ کې | او که نه ځان به رسوا کړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شمس خان په دې ناري پسې بلوڅي خپله ناره پوره کړه:

درخانۍ زموږ مېرمنې — ادم خان د سورو مير دی
شمس خان لکه قارګه دی — ادم خان ښکلی قجير دی

په همدې ډول د شمس خان او بلو تر منځ څو قطعې يا نارې تبادله شوې.

د بلوڅي او شمس خان تر منځ په مناظره کې ادم خان مداخله وکړه، ويل يې اصلي موضوع ته راشئ له بې اتفاقۍ څخه لاس واخلئ:

يو ځپله اتفاق کړئ — له ميان لرې دا نفاق کړئ
چې په اصل افغانان يو — خود معلوم د نفاق کان يو

دې پسې ادم خان، درخانۍ ته څو نارې وويلې او د پړونې د لرې کولو هيله يې وکړه.

درخانۍ تر ډېرو نارو او غږونو وروسته پړونی له مخه لرې کړ، کله چې خلکو د درخانۍ ښايست وليد، نو هک حيران شول، ټولو په عمر کې داسې ښايست نه و ليدلی، ټول په ځمکه پرېوتل، يوازې ادم خان حيران ولاړ و، درخانۍ د کور پر لور روانه او ادم خان هم ورپسې روان شو:

ادم خان وويل:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ټولي په مخکې درومي درخــــانــــۍ وه لــکه بطه
نورې جونې په کې ستوري ته سپوږمۍ يې غبار خطه

ادم خان له (ميرو) هيله وکړه يوازې (ميرو) دې ورسره پاتې وي، چې د درخو پل تعقيب کړي، د شپې يې د درخو کور ته ځان ورسوه، درخو او ادم خان په تياره کې يو بل سره ډېرې نارې تبادله کړې چې د مينې له راز او نيازه ډکې وې.

کله چې سهار وځي، ادم له درخانۍ رخصت اخلي، نو تر هغې وروسته پر درخانۍ زياته پرېشاني راځي او دواړه په خپل کلام کې خپل درد بيانوي.

کله چې د ادم او درخو په مينې د هغې پلار او ورونه خبر شول، نو پر هغې يې سخت بنديزونه ولګول او ښار يې پرې سخت کړ، يوازې د مور او يوې کنيزې ورتګ ورته ازاد و او بس.

درخانۍ د ادم خان په غم ډېره وکړېده:

ګاه به دا په اور لنبه شوه ګاه به دا په خيال زنده شوه
نه يې مرګ نه يې صحت و زړه خسته خوار يې صورت و

مور يې ورته زاري کوي چې لورې څه درباندې وشول، د مور او لور مناظره خورا دردوونکې او د پښتني کلتور انځورونکې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

درخانۍ مور ته وايي چې له ادم خان سره زما مينه د ربښتينې محبت زېږنده ده، نه د شهوت.

زما عشق نه د شهوت دی
دا ربښتينی محبت دی
لکه مينه د پتنګ ده
په چراغ د هغه رنګ ده
لکه مينه د بلبلو
په جمال وينې د ګلو

کله يې چې مور د درخو حقيقي مينه درک کړه، نو د لور د مرستې په فکر کې شوه.

ادم خان يې د شپې له خوا دعوت کړ چې درخو ورسره لاړه شي، ادم خان راځي او درخو پر اس سوروي او دواړه له کوره وځي، د ادم او درخانۍ سوال قبلېږي.

يو وخت درخانۍ له ادم خان څخه د علم په باب غوښتنه کوي او ادم خان ورته ځواب ورکوي:

چې طلب د علم نه کا
په خپل ځان به پسات وکه
چې خاوند به سوال له ده کا
هغه ځای به ځواب څه کا

بيا د درخانۍ او ادم خان تر منځ مناظره کېږي، درخانۍ له ادم خان څخه پوښتي چې پر حېوان باندې د انسان فضيلت په څه کې دی؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادم خان ورته وايي: فضيلت يې په زرګونه دی، يو فضيلت يې دا دی چې انسان ناطق دی، انسان اصلي دی، حيوان فرعي دی، اصل او فرع تو پير لري.

درخو وويل: حيوان خو هم خپله ژبه لري.

ادم خان وويل: د حيوان ژبه د حال او د انسان ژبه د قال ده.

د دوی مناظره همداسې دوام پيدا کوي.

ادم خان د درخانۍ د حفاظت او عزت په خاطر د (ميربامي) په نامه يو شخص سره خبرې کوي، چې لښکرې تياري کړي او دده کور ته د درخو په رسولو کې مرسته وکړي، (ميربامي) ډېره درغلي وکړه، د رشوت په مقابل کې يې درخو بل چا کره کېنوله او دې کار درخو لکه د پاڼې په شان ژيړه کړه او ويې رژوله.

ادم خان د يوې بوډۍ له خوا خبر شو چې (مير بامي) داسې جفا کړې، نو د ادم خان پر زړه د غم لښکرې خورې شوې او (مير بامي) ته يې ډېرې ښېراوې وکړې. ادم خان له ډېره غمه د نس خوږۍ پر رنځ اخته شو او ځلوېښت ورځې د نس خوږۍ رنځ وکړ او ه. د ادم خان د رنځ خبر درخانۍ ته ورسېد او هغې باندې هم د غم غرونه پربوتل، د پسرلي موسم و، درخو ادم ته د ګلو ګېډۍ ولېږله، خپل سوز او فرياد يې ورسره ملګری کړ او و يې ويل چې ستا له غمه مره کېږمه. ادم خان ته چې د درخو د ګلو ګېډۍ ورسېده، هغه يې بوی کړه، د درخو د زلفو شمال پرې ولګېد، لږ يې نفس کې ساه وغوړېده، لږ ارام شو، بيا يې ريبار ته وويل چې درخو ته مې

(c) ketabton.com: The Digital Library

سلام کوه، زما او ستا یو ځل دیدن و، نور دا تول غمونه، خو څو چې ژوندون وي، زه به ځان نیست خو یار به هست کړم، کله چې درخو ته د ادم پیغام راورسېد، نو درخو نوره هم پرېشانه شوه، خو ادم ته به یې هره ورځ د ګلو دسته ورلېږله، ادم به د ګلو په ګیډۍ ارام کاوه، څلوېښت ورځې به یې هره ورځ یوه دسته ورلېږله او ادم خان کې به د همدې دستې په زور ساه چلېدله، خو پر څلوېښتمه ورځ د ګلو دسته ورنغله ،نو ادم خان وارخطا شوه، په (میروګي) یې غږ کړ:

ادم غــږ کــړ مــیـرو یاره رانـــژدې شـــه غمګســـاره
مــیـروګي وې زما خـــانــه زه نـــږدې یـــم زمـــا جانـــه
راتـــه وایـــه زه غــلام یـم منتظـــر ســـتا د کـــلام یـــم
ادم ووې ای جــلـــیسـه ای همدمـــــه ای انیســـــه
صبــا درومه شتاب تـرشـــه تـــر درخـــو پـــه خپلـــه ورشـــه
پـرې اول زمـا دعـا کـــړه بیـــا پـــرې دا پیغـــام ادا کـــړه
چـې مونږ لاړو که رښتیا کړې تــه بــه هــم ورانــه دنیـا کــړې
لـــه دنـیا شــه مسـافــره زر و ماتـــه شـــه حاضـــره
هغـه ځـای چـې تل وصال دی زر را درومـــه څـــه مهـــال دی
کــه دې مـینه په رښـتیا وي دا پیغـــام بـــه مـــرګ د تـــا وي
مخ بـه ماتـه زر حـضور کـړې تــور لحـد بـه پـه مـا نـور کــړې
دا یـې ووې نـــور یـې ساه پـــــه اســــمان لاړه لــــه آه
پـــه دنیا چې تېر ادم شــــه پـــه همـــه جهـــان مـــاتم شـــه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې (میرو) د (ادم خان) جنازه خاورو ته وسپارله، نو د درخو پر لوري روان شو، هغه ځای ته ورغی چې درخانۍ به ګلونه پرېکول او ادم خان ته به یې رالېږل، هلته پټ کېناست، په دې ورځ ګلونو د غمونو بوی کاوه، ټول غم او ماتم و.

کله چې درخو باغ ته راغله، نو د ګلو پر ماتم او حال پوه شوه.

چې درخو په باغ درون شوه پوه د ګلو په مضمون شوه
چې نن بوی د ګلو نور دی په هر ګل کې پیدا اور دی
د باغ طور دیګر ګون دی هر ګل وینم چې زبون دی

درخو لا ګلو ته لاس نه و وروړی، چې (میروګي) پرې د غم زېری وکړ، میروګي وویل:

پرې ویلي یار سلام دی بیا یې کړی دا پیغام دی
مونږه لاړو که رښتیا کړې ته به هم ورانه دنیا کړې
په صباح بېګاه به راشې د کور شمع به زما شې
له بېلتونه به رها شو همېشه به خوا په خوا شو
چې میرو پوره پیغام کړ درخانۍ سمع تمام کړ
دې پرې غبرګ کړ میرو وروره اوس زما ننداره ګوره
چې په یار پسې ځوک تله کا دا رنګ درومي تعطیل نه کا
دا یې وویل په غاړه آه یې وکړ ساه یې لاړه

(c) ketabton.com: The Digital Library

درخو له ادم سره خپله ژمنه ترسره کړه او په دې ډول یې له ژوند سره خدای پاماني وکړه.

د ادم خان د مرګ په باب بېلا بېل روایتونه دي، ځینې وایي ادم خان په زړه نتلی، په صورت ټکلی د یوسفزو له سیمې راووت، دا کوړې په مصري بانډه کې وفات شو، کله چې درخانۍ د ادم خان له مرګه خبره شوه، نو هغې هم ساه ورکړه او د ادم خان په خوا کې خاورو ته وسپارل شوه او تر نن ورځې پورې دوه قبرونه په یو ځای یادېږي، درخانۍ په خپل وصیت او د هغې د کورنۍ په اجازه د ادم خان تر خوا خښه شوه. دا و د ادم خان او درخانۍ د تراژیک داستان لنډیز.

اوس راځو ددې داستان شکلي، ټولنیزو او کلتوري خواوو ته!

د دغه داستان شکل:

د اوږدو رومانتیکو او رزمي داستانونو د نظمولو لپاره اکثره له مثنوي فورم څخه کار اخیستل کېږي. صدر خان ختټک هم د ادم خان او درخانۍ کیسې د نظمولو لپاره له مثنوي فورم څخه کار اخیستی دی، مثنوي هغه فورم دی چې هر بیت یې په خپل منځ کې مشترکه قافیه لري، د مسرو د څپو شمېر یې سره مساوي وي. ردیف په کې اختیاري دی، کېدی شي یو بیت یې ردیف ولري، بل یې ونه لري، خو قافیه په کې حتمي ده، د مثنوي بل خاصیت دادی چې د ټولو بیتونو د مسرو شمېر یې سره مساوي وي، څرنګه چې د مطلع د قافیې تعقیب ددې فورم پر ټولو بیتونو حتمي نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی، نو ځکه خو د زیاتو بیتونو او اوږدې کیسې د ټولو جزیاتو د بیان او ځایونې ظرفیت لري.

د ادم خان او درخانۍ د داستان فورم همدا د مثنوي فورم دی.

د بیتونو د مسرو د څپو شمېر یې اته (۸) اته (۸) څپې دی او تر پایه پورې همدا قانون پر ټولو بیتونو تطبیقېږي.

دلته به یې څو بیتونو ته نغونه وکړو:

نتـــــیجه چـــــې د خـــــرد ده   ښـــــه خبـــــره د سنـــــد ده
کـــــه غـــــزل کـــــه مثنـــــوي ده   پـــــه خبـــــره معنـــــوي ده

لومړی بیت یې اته څپې، دویم بیت هم اته څپې دی، د څپو وېش یې په دې ډول دی.

نه-تي-جه-چې-د-خ-رد-ده

ښه-خ-ب-ره-د-س-ند-ده

د دویم بیت وېش یې په دې ډول دی:

ک- غ- زل- که- مث-ن- وي- ده

په- خ- ب- ره- مع- ن- وي- ده

نور بیتونه یې هم تر پایه همدې ډول دي:

یعنې مرګ چې د ادم شه   د جهان عمر په غم شه

(c) ketabton.com: The Digital Library

یعـ-نې- مرګ- چې- د - ا - دم- شه

د - ج- هان- ع-مر- په- غم- شه

۱ -۲ -۳ -۴-۵- ۶ - ۷- ۸

پرده ورانه درباب شوه　　　نغمه پاتې له ځواب شوه

پر-ده- ورا -نه- د -ر-باب- شوه

نغ-مه- پا-تې- له- ځ-واب- شوه

۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸

بله عجیبه خبره داده؛کوم فورمونه چې د قطعو د فـورم پـه بنـه د ادم خـان او درخانۍ په داستان کې راغلي، هغه هم د څپیز جوړښت له مخې له مثنـوي سره یو شان دي، یانې دا چې هره مسره یې اته څپې ده.

خانه زېرې مې دربان دې　　　نمایان د نمر شغلې دي

نمر به وځـي لـه جهانـه　　　چې یې پاتې درې پرې دي

خا-نه- زې-رې- مې- در-بان-دې

ن-ما-یان- د - نمر- شغ-لې- دي

نمر-به-و-ځي-له-جه-ها-نه

چې-یې-پا-تې-درې-پر-دي-دي

۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (ادم خان درخانۍ) په داستان کې راغلې قطعې که څه هم اکثره یې د قطعو بڼه لري، یانې دا چې د هرې قطعې دویمه او څلورمه مسره یې په خپل منځ کې مشترکه قافیه لري، خو لومړۍ او دویمه مسره یې له قافیې څخه ازادې دي او تر دوو بیتونو وروسته بیا د مثنوي یو بیت ورلوېږي.

که څه هم دا قانون پر اکثرو قطعو تطبیقېږي، خو بیا هم په دې داستان کې ځینې داسې جوړښتونه یا فورمونه شته چې د قطعو په نامه راغلي، خو د قطعو معمول تعریف پرې نه تطبقېږي، د بیتونو شمېر یې تر دوو اوړي که څه هم د هر بیت د دویمې مسرې قافیه د لومړي بیت د دویمې مسرې قافیه تعقیبوي لکه دا لاندې قطعه چې د ادم خان له خوا درخو ته ویل شوې او د بیتونو شمېر یې د قطعې تر معمول تعریفه اوړي.

د ټولي په مخکې درومي
درخانۍ وه لکه بطه
نورې جونه لکه ستوري
ته سپوږمۍ یې غبار خطه
د بلو د پاره وکړه
پېر ته پیر حجاب سقطه
چې دې ووینې په عین
د تا عینې له نقطه

تر دې وروسته د مثنوي یو بیت ورولېږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د درخو يوه دوه همسالې   ورسره وې ګل مشالې

که څه هم په دې داستان کې راغلي قطعې ټولې د بيتونو د شمېر له مخې يو شان نه دي، خو د مسرو د څپو د شمېر له مخې ټولې يو شان دي.

ژبنۍ اغېزې: د پښتو په کلاسيک ادب، روښاني پړاو او تر هغه وروسته د ببلا ببلو شاعرانو په کلام کې د فارسي او عربي ژبې تاثيرات څرګند وو، په تېره بيا د منظوم کلام په قافيه يي برخو کې. د ادم خان او درخانۍ په مثنوي کې هم د فارسي ژبې اغېزې خورا جوتې دي، هم په قافيه يي برخو او هم د مسرو په ببلا ببلو برخو کې. لکه (ګفتار، ديدار، بخشنده، جان ستان، نان ستان، شيران، ابر، بهار، ګوهريز، اتش بار، اتش انګېز، اوباش، ويراني، جويان، استوار، سخندان، سخن ران، پيش، زبان، نګار، اب، ګذر، نشسته، مرده دل، صدګان، درمانده، دستګير، رويدار، بيرون، يکسو، يکرو، مانند، پري پيکر، ديګر) او داسې نورې په سلګونو فارسي کلمې چې هم د قافيې په توګه راغلي او هم د نظم د متن په نورو برخو کې.

د فارسي تر څنګ په سلګونو عربي کلمو څخه هم په دې منظوم متن کې کار اخيستل شوی، چې يا د قافيې په توګه کارول شوي او يا هم په متن کې راغلي دي.

(برکت، عظيم الشان، نافع الناس، عبارت، خط، الماس، رقم، کرم، شجاعت، ماضي حايضي، حکمت، صفت، عدل، حروف، موزون،

(c) ketabton.com: The Digital Library

معلوم، مضمون، تناسب، تمثیل، توصیع، بدیع، کامل، قایل، وفاق، اغراق، عشاق، نتیجه، قیامت، فکر، ترکیب، عیان، رضیع، ربیع، لطافت، نزاکت، جمال) او په سلګونو نورې عربي کلمې چې یا په قافیه کې کارول شوي او یا هم د نظم د متن په نورو برخو کې.

کلتوري او ټولنیزې ځانګړنې:

د ادم خان او درخانۍ د داستان ټول چاپېریال ربښتینې پښتني چاپېریال دی، مرکزي کرکټرونه (ادم خان او درخانۍ) فرعي کرکټرونه، (بسوګۍ، میروګۍ، بلو، شمس خان، میربامي،) ټول هغه شخصیتونه دي چې په دې داستان کې بېلا بېل کارونه تر سره کوي. دا داسې کارونه دي چې زموږ په ټولنه کې یې همدا ډول شخصیتونه ترسره کوي، د فرعي شخصیتونو لپاره د تصغیري نومونو کارونه لکه د (میرولي) لپاره، (میرو او میروګۍ)، د بسۍ لپاره (بسوګۍ) کارول زموږ په ټولنه کې معمول دي او دا ډول کرکټرونه د دویمو او درېیمو شخصیتونو په توګه دود دي.

د داستان اصلي شخصیتونه لکه (ادم خان او درخانۍ) پر ټولنه باندې د خور او حاکم کلتوري چاپېریال له دایرې څخه نه شي وتلای، همدا ټینګ کلتوري ضوابط او روابط وو چې داستان یې تراژیک حالت ته ورساوه.

د داستان اتلان د ټولنې له کلتوري دایرې څخه ځان نه باسي او نه ټولنیزو او کلتوري ارزښتونو سره مخالفت کوي. درخو او ادم خان اصلاً د پښتني ټولنې د لوړو اخلاقي اصولو او پرنیسونو ممثلین دي. د (ادم خان او

(c) ketabton.com: The Digital Library

درخو) تر منځ مناظره د لوړو علمي او اخلاقي ژورتیاوو تمثیل کوي، کله کله د داستان ځینې برخې افسانه یې بڼه خپلوي، خو د داستان اکثره برخې داسې نه دي چې د ټولنې له عیني واقعیتونو څخه لرې وي.

پر پښتني ټولنه واکمن عیني واقعیتونه په دې داستان کې په ترتیب سره راغلي، ځنې جغرافیایي نومونه چې تر دې دمه لا هم ژوندي دي او پښتني قبیلي په کې ژوند کوي، هم په همغه خپله بڼه تر دې دمه کارول کېږي.

د داستان د اتلانو تر منځ صداقت او رښتینولي د پښتني ټولنې د کلیوالي ژوند بله ځانګړنه ده، همدا صداقت دی چې د داستان اتلان یې نه یوازې په دې داستان کې د اخلاقو لوړو مدارجو ته رسولي، بلکې د دې اتلانو تر مرګ وروسته هم هغوی په پښتني افغاني ادب کې د افسانوي اتلانو په توګه تمثیل شوي دي. په پښتنو شاعرانو کې به داسې شاعر ډېر کم پیدا شي چې هغه دې شعر یا نظم لیکلی وي او په یو نه یو ډول دې ادم خان او درخانۍ د مثبتو کرکټرونو او یا هم اتلانو په توګه په خپل کلام کې نه وي کارولي.

ادم خان او درخانۍ نه یوازې پښتني کلتوري او ټولنیز ارزښتونه تمثیل کړي، بلکې دوی د دې سبب شوي چې د دوی په وجود کې پښتني کلتور او لوړ ټولنیز اخلاق، پرنسیپونه او معیارونه سینه په سینه له پوه پښت څخه بل ته ولېږدول شي، د ادم خان او درخانۍ د داستان د بېلابېلو خواوو د سپړنې او شننې په باب بېلابېلې لیکنې لیکل کېدی شي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښاغلي (پروفیسور محمد نواز طایر) د ادم او درخانۍ د داستان په باب یوه اوږده هر اړخیزه، تحلیلي او علمي لیکنه کړې او د صدرخان خټک له مثنوي سره یو ځای یې څو ځله چاپ کړې ده، دریم ځل یې په (۱۹۸۱)م کال په پېښور کې د پښتو اکاډمي له خوا چاپ شوې ده. نورو لیکوالو هم د دې داستان د بېلا بېلو خواوو د تحلیل او ارزونې په باب لیکنې کړي دي. زما هدف له دې لیکنې څخه دا و چې د ادم خان او درخانۍ د داستان یو لنډ جاج لوستونکو ته وړاندې کړم او یو ځل بیا د دې تراژیک داستان ایډیالو شخصیتونو ته په دې نېت د نوي نسل پام را واړوم چې د دې اتلانو له اخلاقي روحیې څخه مثبته ګټه پورته کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

داردي ژبې او هغو ته

پېښ خطرونه

مخکې تر دې چې د (داردي) ژبو څېړنې ته راشو، ښه به وي چې د (داردي) اصطلاح او مانا وڅېړو او بیا به د داردي ژبو د شومره والي، څرنګوالي او موقعیت څېړنې او په اوسني وخت کې هغو ته د ورپېښو خطرونو په باب رڼا واچوو.

د داردي اصطلاح:

((د (داردي) اصطلاح له (داراده) څخه اخیستل شوې چې په سانسکریت کې دغه اصطلاح ډېره لرغونتیا لري، هم په جغرافیایي اثارو او هم په حماسي نژادی قصایدو کې دهغه اولس یا ولسونو لپاره استعمال شوې چې هغه وخت د هند دنیمې قارې په شمال غرب سیمو کې اوسېدل. دغه اصطلاح لرغونو مورخانو او مولفینو هم استعمال کړې ده. (بطلیموس) د (دارادایي)، (سترابون) د (ددیردایي)، (پلینوس) د (داردا) او داسې نورو په همدغه شان ورته کلمو ذکر کړې ده.

د داردي ژبو موقیت:

داردي ژبې د (هندو اریایي) ژبو هغه ګروپ دی چې دافغانستان د شمال ختیځ په غرنیو سیمو او یو څه یې د پاکستان په شمال او د هند د شمال

(c) ketabton.com: The Digital Library

لويديځ په ځو سيمو کې موجودې دي. د دغو ژبو د ژوند ساحه د هندي او باختري ژبو تر منځ واقع ده. د داردي ژبو د پيدا ايښت او پراختيا په باب د اريايي ژبو محققين بېل بېل نظريات لري.

د (رابرت کلي شاو) په عقيده (داردي ژبې) د پاميري (چې د باختري ژبو په ګروپ کې شاملې دي، ژبو په شمول د شرقي اروپايي (هندي) او مرکزي او لويديځ اريايي (باختري او ايراني) ژبو تر منځ موقعيت لري. دده په عقيده له يوه ګروپ سره هم د خپلوۍ رابطه نه لري، ياني نه په هندي ګروپ او نه هم په باختري او ايراني ګروپ کې شاملې دي. نوميالي ژبپوه (اميل بن ونيست) د ژبو د وېش په لړ کې داردي ژبې ((د هندو اريايي ژبو په لړ کې دهغو سلو ژبو په جمله کې حساب کړي چې خبرې پرې کېږي او موقعيت يې ورته شمال لويديځ ګروپ ښودلی چې په نورستان او له نورستان څخه بهر نورې ژبې په کې راځي.)) (۱)

په دې باره کې بله نظريه د (ستين اکاناو) ده. دده په عقيده ((داردي خصوصاً نورستاني ګروپ له اريايي ژبو (باختري او ايراني) ګروپ سره خپلوي لري. خو دلته دی هم داسې وايي چې له دغه باختري او ايراني سره د داردي ژبو ښاخ يو نه دی، بلکې له هغو څخه په دومره لرغونو زمانو کې بېل شوی دی، لکه چې څومره پخوا د هندي ژبو ښاخ له اريايي (باختري او ايراني) څخه بېل شوی و.

(ګ، ګريوسون) لومړی د (شاو) او (اکاناو) تر منځ يوه متوسطه نظريه ښکاره کړه، په دې مانا چې دنوموړي په عقيده د داردي ژبو ښاخ له

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاميري ژبو سره ځنګ په ځنګ او په متوازي ډول د مرکزي (باختري) او (پير سيک) ژبو له ونې جلا شوی او ځانګړی انکشاف يې کړی دی. خو دغه جلاتوب که څه هم ډېر لرغونی دی خو له اريايي ژبو څخه د هندي ژبو تر جلاتوبه وروسته دی، (ګرېرسون) بيا په خپلو وروستيو اثارو کې داسې نظريه ښکاره کړه چې داردي ژبې د ختيځ (هندي) او لوېديځ (باختري او ايراني) ژبو تر منځه يوه بله ځانګړې څانګه ده.)) (۲)

د دغو ژبو په باب که څه هم د محققينو نظريات سره يو شان نه دي، خو په دغه باب سره ډېر نږدې دي چې چې وايي: داردي ژبې ديو لړ داسې ژبو مخصوص ګروپ دی چې مخصوص تاريخي فونتيک او مورفولوژيک ګډ خصوصيات لري.

اوس داسې ګڼل کېږي چې د داردي ژبو ګروپ د اريايي ژبو د يوه هغه ډيالکتيک پر اساس انکشاف کړی دی ويونکي يې لرغوني اريايان او په خپله همدغه معاصره سيمه کې مېشته وو.

له ځينو رواياتو سره سم د داردی ژبو سيمه پخوا د موجوده سيمې په تناسب ډېره پراخه وه، دغه سيمه پخوا د معاصر افغانستان په شمال ختيځو غرنيو برخو او د هند د نيمې وچې په ټول شمال کې شامله وه چې پاکستان، پنجاب، هند او حتی د تبت لويديځه برخه ورکې شامله وه، د دغو سيمو پر ژبو د داردي ژبو څرګنده اغېزه د دغې موضوع د ثبوت يو ښه دليل دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د داردي ژبو وېش:

د ژبو د وېش مسله خورا حساسه مسئله ده، هم له تاريخي پلوه، هم د ژبني جوړښت له پلوه او هم د جغرافيايي موقعيت له پلوه. د داردي ژبو د وېش په باب هم دا ستونزه موجوده ده. ځيني ژبپوهان په معاصر وخت کې داردي ژبې پر دريو ځانګو وېشي، دا وېش تر ډېره د جغرافيايي موقعيت له مخې شوی، چې دلته ورته اشاره کوو:

الف: لويديځې داردي (نورستاني) ژبې:

ب: مرکزي داردي ژبې.

ج: ختيځې داردي يا خاصې داردي ژبې.

الف- لوېديځې داردي ژبې:

د داردي ژبو دغه ځانګه (لويديځې داردي) چې د (کافري ژبو) په نامه هم کله کله يادېږي د دوی د ژوند ځای د افغانستان د نورستان خاوره ده، په دغه ګروپ کې شاملې مشهورې ژبې دا دي:

کاتي: (کتايي) ددغې ژبې د ژوند ساحه د کتايي دره د پېچ سيند ښي اړخ دی) د ټولو ډيالکتونو اصلي ټاټوبی او زانګو ده او د رامګيل او کولوم (د-الينګار معاونين) د سيندونو تر منځ سيمه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دغو سيمو ژبه د کاتي لو يد يځ د ياليکټ دی. ختيځ يې د باشګل په دره کې دی چې د باشګل سيند په پاسني جريان (چترال کې) د کونړ د سيند مرستيال دی، دغه ژبه هم د دغې درې (باشګلي) په نامه ياد ېږي.

وايګلي: د (ګريرسون) په اصطلاح (وايي) يا (وايي، آيي): د دغې ژبې د موجوديت سيمه اساساً د وايګل دره (د پېچ د سيند د کيڼ اړخ مرستيال سيند) دی. د پېچ د درې په نورو ورو سيمو کې هم د دغې ژبې او يا د هغې د خپلوانو دياليکټونو څرک ليدل کېږي.

اشکوني: د دغې ژبې د موجوديت سيمه د الينګار او پېچ د سيندونو تر منځ ساحه ده. کاتي، وايګلي او اشکوني ژبې يو تر بله سره نږدې خپلوي لري.

پراسوني يا (پاروني) ژبه: د دغې ژبې د موجوديت ساحه د (پارون) دره ده د دې درې سيند د پېچ د سيند کيڼ مرستيال دی. دغه ژبه له پورته يادو شويو درې ژبو څخه له دې کبله ډېره لرې ښکاري چې په هغې کې د يوې نا هندو اريايي غالباً مغلوبې (سوبستراټ) ژبې څرګند عناصر موجو دي.

داميلي ژبې: دغه ژبه د نورستاني او داردي مرکزي ژبو تر منځه د وصل د کړۍ حيثيت لري او کېدی شي چې د ځينو زياتو ځانګړتياوو له مخې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرکزي داردي ګروپ کې شامله وګڼل شي. د هغې د موجودیت ساحه د (دامیل) دره ده چې د چترال د سیند په ښي خوا کې پرته ده.

ب- داردي مرکزي ژبې:

په دغه ګروپ کې ډېرې او بېخي بېلې بېلې ژبې شاملې دي چې تقریباً له بېلو بېلو کورنیو څخه دي. هم په جغرافیایي لحاظ او هم د فونیتیکي او مورفولوژیکي ځانګړتیاوو پر بنسټ دغه ژبې پر دوو څانګو وېشل کېږي:

الف: شمالي څانګه

ب: جنوبي څانګه

شمالي څانګه له دوو ژبو یانې (کهووار) او (کلیشي)څخه عبارت ده چې تاریخي اوګمنټ (Augment) لري.

جنوبي څانګې بېخي بېل بېل ډولونه لري.

په هغې کې ګواري، شوماشتي، وټه پوري او د هغو خپلوان دیالیکتونه او ژبې (کلانګلي او ننګلامي) همدارنګه د پشه یي دیالیکتونه او تیرایي شامل دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځینې فونیتیکي ځانګړتیاوې په ځانګړې توګه د ژبې یو اړخیز صامت (lateral consonant) اوازونو (د تیرايي په استثنا) موجودیت دغه ژبې سره ننښلوي.

پشه يي: دا د يو لړ سره لړې وتلو د يالیکتونو (امکان لري د ژبو) يوه ځانګه ده چې په هغې کې د نورستان په جنوبي برخو ، الیشنګ، الینګار د سیندونو په لاندنیو برخو ، په دره نور ، مزار درې په کیڼ اړخ، د کونړ سیند په ځینو نورو غاړو ، لکه د کاپیسا په اله سای، درنامه، بولغین، ځینو نورو وړو وړو سیمو کې وربانديې خبرې کېږي.

شوماشتي ژبه: دغه ژبه د شوماشت د درې په پاسنۍ برخه د مزار درې په کیڼ اړخ د کونړ سیند د ښي مرستیال سیند پر غاړه خپره ده. (شوماشت د درې په لاندینۍ برخه کې پشه يي مروجه ده).

د ننګلامۍ دیالیکتونه: دغه دیالیکتونه چې اوس مړه دي (او شوماشتي سره يې نسبي خپلوي لرله) په هغو د ننګلام او سېدونکو خبرې کولې او د پېچ او وایګل د سیندونو د يو ځای کېدلو په سیمه کې ژوندي وو.

دا سې ښکاري چې له دغو دیالیکتونو سره ګلانګلي دیالیکتونو (ژبو) زیات خصوصیات لرل (ګلانګل) د پېچ د سیند په ښي اړخ کې چې له وایګل سره يو ځای کېږي، پروت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وټه پوري ژبه: په وټه پور او ګټر (ګټر ګل) کې یانې د کونړ پر سیند د پېچ د سیند ، د تویېدلو له ځای څخه لږ څه پاس دغه ژبه ژوندۍ ده.

ګواري ژبه: (ډېر محققین دغه ژبه د (ګواورباتي) په نامه یادوي خو خپله د ژبې د خلکو په اصطلاح (ګواري) ژبه ورته ویل کېږي. د (نرساتي) په نامه هم یادېږي، دغه ژبه د چترال په سیمه کې د باشګل د سیند په کښتنۍ برخه کې مروجه ده. شوماشتي، وټه پوري، ګواري ژبې او د ننګلامۍ او ګلانګلۍ د پالیکتونه یو تر بله سره ډېر شریک خصوصیات لري او په مرکزي داردي ژبو کې یوه ځانګړې څانګه ده. ددغې څانګې یو شمېر دیالیکتونه د (دیګانو) په نامه یادېږي.

تیرایي ژبه: دغه ژبه د جلال اباد په جنوب ختیځ د (کوټ) په دره کې د پښتو ژبو وګړو تر منځه ژوندۍ وه، خو اوس مړه او یوازې منفرد لغات یې د خلکو په یاد دي. د تیرایي ژبې ویونکو د کونړ د درو د نورو داردیانو د اکثریت په شان په دوو ژبو خبرې کولې چې دویمه ژبه یې پښتو وه.

کلشي ژبه: دغه ژبه د چترال او باشګل د سیندونو د یو ځای کېدلو په سیمه کې د چترال په جنوب لویدیځ (زبوبوریت) (ګلشګوم) او (بېرار) کې ژوندۍ ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوواري ژبه: دغه ژبه چې د (چتراري) (چترالی) همدارنګه (ارنیه) په نومونو یادېږي، د چترال د درې په پاسینۍ برخه کې ژوندۍ ده. د دغې ژبې یو لږ شمېر ویونکي د تاجکستان په بدخشان کې هم موجود دي.

ج-ختیځې داردي (یا خاصي داردي) ژبې:

دغه ژبې په خپل وار پر درېو څانګو وېشل کېږي:

لومړۍ څانګه- دغه څانګه له هغو داردي ژبو څخه عبارت ده چې د پنجکوړې، سوات او اباسین د سیندونو په غرنیو برخو کې چې په (کوهستان) سره شهرت لري، ژوندۍ ده، ددغې څانګې اساسي ژبې دا دي:

بشکاریک: دغه ژبه د یوه دیالیکت له مخې (دیرۍ) هم نومېږي، دغه ژبه د (دیر) په (کوهستان) د (پنجکوړې د سیند په پاسنۍ برخه کې) ژوندۍ ده.

کاروي ژبه: دغه ژبه د سوات د سیند په غرنیو برخو کې ژوندۍ او له باشکاریک ژبې سره ډېره نږدې ده دا نږدېوالی دومره زیات دی چې عملاً باشکاریک او کاروي د یوې ژبې دوه ښاخونه دي، ددې ژبې د ژوند ساحه د باشکاریک په لویدیځ کې واقع ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

توروالي ژبه: د دې ژبې د ژوند ساحه د سوات او پنجکوړې د سيندونو په غرنيو برخو کې له کاروي څخه په لاندينۍ سيمه کې پرته ده.

مایاني ژبه: د دې ژبې ساحه د اباسين په غرنيو برخو کې او د اباسين او د سوات د سيند تر منځه له يوې خوا او له بلې خوا د اباسين او د جيلم له بېلتون څخه تر يو ځای کېدلو پورې په دغو سيمو کې دغه ژبه ژوندۍ ده. (مایايي ژبه) د هغې ژبې ويونکو له خوا نومېږي او زيات شهرت په (کوهستانۍ) ژبه لري مایاني پر يو لړ دياليکتونو وېشل کېږي چې د هغو په جمله کې يو مشهور يې (کانياوال) نومېږي چې د (تانګير) په (بانګاري) نومي کلي کې ژوندی دی. دغه ديالکت د (شيني ژبې) په چاپېريال کې پروت دی.

شيني ژبه: دا ژبه د يو لړ دياليکتونو مجموعه ده چې يو له بله سره لرې شوي او د ژبې ساحه يې اساساً په کشمير کې د ګلګېت، تانګير، چيلاس، د راس او دا هاني ځايونه دي.

پهارلوری یا (یا لولي) ژبه: په دغه ژبه د چترال په ختيځ کې د څو وړو وړو (شريت، بيړي، باشي، ګهوس، ګومادانو) او سيدونکي خبرې کوي. د ژبنيو خصوصياتو له مخې دغه ژبه شيني ژبې ته ډېره نږدې ده.

کشميري ژبه: د دې ژبې د ژوند ساحه کشمير دی چې د زيات شمېر وګړو ژبه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د داردي ژبو د وګړو شمېر:

((د داردي ژبو د ویونکو شمېر په یقیني ډول نه دی څرګند ، د اټکل له مخې یې شمېر درې میلیونو وګړو ته رسېږي چې یوازې تقریباً دوه میلیونه یې (د ۱۹۶۱م کال د احصایې له مخې) په کشمیرۍ خبرې کوي. د اټکل له مخې ګهواري (۱۲۱)زره، په پشه یي (۱۰۰)زره، په شیني (۷۰) زره، په کوهستاني(۶۷)زره، په وایګلي (۵) زره، په پراسویي (۲۸۰۰)، په پهالورۍ (۱۰۰۰) تنه خبرې کوي.

د نورو داردي ژبو ویونکو احصایه نه ده اټکل شوې، د مذهب له مخې د داردیانو اکثریت مسلمانان دي، د نورستان او سېد ونکو د شلمې پېړۍ په سر کې او د کشمیر خلکو په څوارلسمه پېړۍ کې اسلام منلی دی. په کشمیر کې په سلو کې (۷۷)خلک مسلمان، (۲۰) بودایان او د (۱،۵) سکان دي.)) (۳)

د یادونې وړ ده چې د نفوسو پورتني ارقام کېدی شي د نفوسو له اوسني شمېر سره سمون ونه خوري، دا تقریباً د نیمې پېړۍ د مخه ارقام دي، خو کوم خطرونه چې یادو ژبو ته متوجه وو او متوجه دي، نه یوازې د یادو ژبو د ویونکو شمېر زیات شوی نه دی، بلکې کم شوی هم دی. تر دې پېژندنې وروسته غواړو داردي ژبو ته د ورپېښو خطرونو په باب لنډه رڼا واچوو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

داردي ژبو ته ورپېښې خطرونه:

ځينې ژبپوهان په دې نظر دي چې ((ژبه د کلتور د عرادې په حيث له ټولنيز اوښتون سره يوځای تحول کوي. لکه څنګه چې بشر وخت پر وخت دد دې ناپايه جهان له ناپېژندل شويو سيمو سره اشنا کېږي او پر زمان او مکان باندې برې مومي، هماغسې په ژبه کې نوي مفهومونه او نا اشنا تعبيرونه زياتېږي او د ډېرو پېچلو عندي تصويرونو او پرمختللو افاقي مفکورو د افادې لپاره چمتو کېږي. سربېره پر دې د نړۍ د ولسونو ترمنځ د اجتماعي- اقتصادي او کلتوري مناسباتو په ترڅ کې، په مختلفو بڼو، ژبني مناسبات هم ټينګېږي، د مثال په ډول، يوه ژبه نه يوازې د بلې ژبې کلمې راپوروي او خپلوي يې، بلکې تعبيرونه، مفکورې، سبکونه، اصطلاحات، د افادې ډول او حتی اوازونه هم ترېنه اخلي او ورو ورو يې خپلوي.)) (۴)

د همدغو تعاملاتو په بهير کې ځينې ژبې خپل جوړښت له لاسه ورکوي، نورې ژبې پرې يرغل کوي، قوي ژبې د کمزورو ژبو ځای نيسي. دا يرغلونه له بېلابېلو لارو د بېلابېلو عواملو په نتيجه کې ترسره کېږي، دلته به هغو ته هم اشاره وکړو. خو تر هغو دمخه به ځينو نورو مسايلو ته چې داردي ژبې يې له ګوانښ سره مخ کړي او ځينې يې له منځه وړي دي، هغو ته هم اشاره وکړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱- د داردي ژبو موقعيت:

داردي ژبو ته تر ټولو دمخه غټ خطر دهغوی خپل جغرافيايي موقعيت دی. د دې ژبو د موقعيت په باب مو يادونه وکړه چې اکثره يې د سيندونو، غرونو او درو ترمنځ محاصره دي. يوه ژبه د سيند پر يوې غاړه او بله يې پر بله غاړه شتوالی لري، ځينو يې په يوې درې او ځينو يې په بله دره کې موقعيت درلود، ځينې د غره پر يوې غاړه او ځينې يې په بله غاړه کې ويونکي درلودل. همدا محصور حالت ددې سبب شو چې دا ژبې د ودې امکانات پيدا نه کړي او د تمدن له ښېګڼو بې برخې شي.

۲- د ليکدود نشتوالی:

تر ډېره وخته دې ژبو کوم ليکدود نه درلود، په ګړنۍ ډول ويل کېدی، اوس يې هم اکثره ليکدود نه لري او ځينې مخکې تر دې چې ليکدود ترلاسه کړي، له منځه لاړې. ځينو بيا ډېر وروسته د پښتو او دري په تقليد له عربي ليکدود څخه ګټه پورته کړه، خو هغه هم په نيمګړي ډول، د ځينو غږونو لپاره يې توري تر سيم نه شو کړای، ياني له کره ليکدود څخه بې برخې شوې.

((کره ليکدود هله ربښتينوالی موندای شي چې په اړونده ابڅې (الفبا) کې د هر غږ او ويي لپاره ټاکلی سمبول (توری-حرف) ولري او بيا د هماغې ټاکلې کره ژبې تر وسې وسې څرګندويي وکړای شي.)) (۵)

(c) ketabton.com: The Digital Library

څرنګه چې دې ژبو لیکدود او بیا کره لیکدود خپل نه کړ، نو ځکه یې ونه کړای شول خپله ماضي له حال سره وصل کړي، پخوانۍ پانګه وساتي او نوې پرې زیاته کړي.

((د نوې ژبپوهنې له مخې دا د لمر غوندې جوته کړای شوې ده چې د هرې ژبې ویې پانګه له څلور ګونو رغنده توکونو (اجزاوو) څخه رغېدنه مومي.

۱-دیالکتیزموه (ګړویزونه) ۲-ارګاییزمونه (زړوېزونه) ۳-نیولوجیزمونه (نوېزونه) ۴-فارنیزمونه او اداپتېزمونه یا پورویيونه (پردي ویيونه.)) (۶)

دا ژبې له پورتنیو ټولو معیارونو او بهیرونو څخه لرې پاتې شوې دي.

د محصور جغرافیایي موقعیت، د لیکدود نه درلودل او یا هم د نیمګړي لیکدود ترڅنګ داسې نور عوامل هم شته چې دا ژبې یې د مرګ له ګواښ سره مخامخ کړې دي.

دلته یې د ځینو یادونه کوو:

۱-دیني او مذهبي ملاتړ:

هره ژبه چې دیني یا مذهبي ارزښت ولري او په همغه ژبه مذهبي اثار لیکل شوي وي او بیا دا یې د دیني یا مذهبي نصاب اساس وي، تر هغه پورې چې خلک د هغه دین یا مذهب پلویان وي، هغه ژبه به هم ژوندۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

وي. تر دين او مذهب نور لوړ ارزښتونه په ټولنه کې نه وي، څرنګه چې خلک د خپلې وسې تر وروستي بريده ديني ارزښتونه پالي، نو په کومه ژبه چې ديني مفاهيم انتقالېږي، نو اتومات د ژبې د تبليغ او خونديتابه سبب ګرځي. د داردي ژبو ويونکو ساحې ته د اسلام مبارک دين وړانګې ډېرې وروسته ورسېدې، پخواني مذهبونه يې هم په داسې حالت کې له لاسه ورکړل چې له هغو څخه هم کوم ليکلي اثار ورته پاتې نه وو او نه يې ليک درلود ، ، اسلامي اثار هم ورته په خپله ژبه ونه رسېدل، نو ځکه داردي ژبې په بشپړه ډول د ديني اثارو له له شتوالي بې برخې شوې، دغه کار ددې ژبو دفاعي قوت ختم کړ، نو ځکه يې په اسانۍ سره د نورو ژبو اغېز ته لار خلاصه کړه.

۲- اقتصادي ملاتړ:

هره ژبه چې تر شا يې اقتصادي ملاتړ موجود وي، خلک يې د خپلو اقتصادي ګټو لپاره هم ژوندۍ ساتي، هم پراختيا ورکوي، هم يې خپله زده کوي، هم يې نورو ته زده کوي او هم يې له نورو زده کوي. ښه مثال يې انګليسي ژبه ده چې د نړۍ يو زيات شمېر وګړي يې د اقتصادي ګټو او کار موندنې په خاطر زده کوي.

داردي ژبې د اقتصادي ګټې له نعمت څخه بې برخې وې او کومې چې اوس هم ژوندۍ دي، لا هم له دې ګټو بې برخې دي، نو ځکه يې د پراختيا او د زيات وخت لپاره د ژوند کولو چانس ډېر کم دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- علمي ملاتړ:

په هره برخه کې چې په یوه ژبه زیات علمي اثار ولیکل شي، هماغومره د ژبې د پراختیا، تداوم، مقاومت او زده کړې د اړتیا چانس زیاتوي. په نړۍ کې یو زیات شمېر مطرح ژبې د هغو د علمي ارزښت له مخې مطرح دي او پرته له دې چې پر چا کوم فشار راوړل شي، هغوی یې زده کوي. په داردي ژبو کې علمي اثار بېخي کم دي او ان په نشت حساب دي، نو په دې خاطر د نورو ژبو ویونکي د دې ژبو د زده کړې اړتیا نه احساسوي او خپله د دې ژبې ویونکي هم مجبور دي، د خپلو علمي اړتیاوو د پوره کولو لپاره نورو ژبو ته مخه کړي.

۴- سیاسي او دفتري ملاتړ:

د کومې ژبې ویونکي چې سیاسي برلاسی لري او ژبه یې د دفتر، دېوان او رسنیو ژبه وي، د ژبې د پراختیا لپاره یې ډېره زیاته لاره اوارېږي، د داردي ژبو له جملې څخه یوه ژبه هم نه د دفتر ژبه ده، نه د دېوان، نه د مسجد او نه د ښوونځي او پوهنځي، نو له دې کبله یې ځای همغو ژبو نیولی چې دا امتیازات او امکانات لري.

۵- د نورو ژبو اغېز:

کله چې ژبه یا ژبې پورتني ملاتړونه له لاسه ورکړي، نو د ژوند چانس یې خورا راکمېږي. انګلیسي ژبه چې پورتني ټول ملاتړونه او ارزښتونه لري، د نړۍ په کچه زیاته مطرح ده او ان ((ژبخوره ژبه هم ورته وايي)) (۷)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبخوره ژبه ورته ځکه وايي چې د خپل علمي، سياسي، اقتصادي او مذهبي ملاتړ او ارزښت له امله يې د نړۍ ګڼې ژبې تر ستوني تېرې کړې دي. داردي ژبې چې د يوې ژبې د ساتنې، پالنې او پرمختګ له اساسي ارزښتونو او ملاتړونو څخه بې برخې دي، نو ځکه په اسانۍ سره د نورو ژبو تر اغېز لاندې راغلي او دا اغېز نور هم ورځ تر بلې زياتېږي. پر داردي ژبو تر ټولو زيات اغېز د پښتو ژبې دی، چې د دې ژبو ترڅنګ او يا هم شاوخوا موقعيت لري او دا يوه طبيعي خبره هم ده ځکه چې د داردي ژبو د ويونکو دويمه ژبه پښتو ده، نو دوی چې کله خپله لومړۍ ژبه له لاسه ورکوي، اتومات يې ځای دويمه ژبه نيسي. د پښتو ترڅنګ، دري، اردو او انګليسي ژبې هم په ځينو برخو کې د داردي ژبو پر ويونکو خپل خپل اغېز ښندلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

(۱)تاریخ تلفظ و صرف پښتو، امیل بن ونیست، لومړی ټوک، **۱۳۵۲**ل کال، ۲ مخ

(۲) د افغانستان ژبې او توکومونه، څېړنوال دوست محمد دوست، د افغانستان علومو اکاډمی، **۱۳۵۲**ل کال، **۲۲۴** مخ.

(۳) د پښتو ژبې او ادبیاتو د دوکتورا پروګرام، پوهاند **محمد** صابر خویشکي، **۱۳۹۳**ل کال، **۳۵۲- ۳۵۹** مخونه.

(۴) لغت پوهنه، څېړنوال دوکتور دولت محمد لودین، پښتو ټولنه، **۱۳۵۵**ل کال، ب مخ.

(۵) لیکلاربښود، پوهاند دوکتور مجاور احمدزیار، دانش خپرندویه ټولنه، **۱۳۸۲**ل کال، **۱۵** مخ.

(۶) پښتو سیندکی، پوهاند ډاکتر مجاور احمد زیار، د ساپي د پښتو څېړنو او پراختیا مرکز، **۱۳۷۸**ل کال، **۶-۸** مخونه.

(۷) کلتوري یون، (د لیکنو ټولګه) محمد اسمعیل یون، یون کلتوري یون **۱۳۸۷**ل کال، **۲۱۱** مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د روښان جنګونه

سريزه:

پير روښان په پښتنو کې د لسمې هجري قمري پېړۍ يوه وتلې، مذهبي، سياسي او فرهنګي څېره ده، د روښان بشپړه پېژندنه او د هغه د ژوند او فکر د هر اړخ څېړنه او شننه خورا زياتو پلټنو، څېړنو، ليکنو او د ګڼو اثارو ليکلو ته اړتيا لري. موږ په خپله دې ليکنه کې غواړو يوازې د روښان جنګونو ته اشاره وکړو. دا جنګونه چې يوه زياته برخه يې تحميلي ده، کېدی شي ټول په يوه ليکنه کې ځای نه شي، خو کوښښ کوو چې په لنډيز سره هغو ته اشاره وکړو. مخکې تردې چې دې باب ته داخل شو، ښه به وي چې د روښان ژوند او اثارو ته هم لږ تم شو. ځکه کله چې موږ د روښان ژوند او اثار، چې په واقعيت کې د دې جګړې لپاره فکري اساس ګڼل کېږي، له نظره تېر نه کړو، د روښان د جګړې ماهيت او ژورتياوو ته نه شو داخلېدلای.

الف- د روښان ژوند:

پير روښان پر (۹۲۸ هـ ق، ۱۵۲۱ م) کال د پنجاب په جالند کې زېږېدلی دی (البته د زېږېدو د کال په باب د روښانپوهانو ترمنځ د نظر اختلاف شته). پلار يې (عبدالله) نومېده او د مور نوم يې بي بي ايمنه (امنه) و، پلار يې د (شيخ محمد) زوی و او مور يې د (حاجي ابوبکر) لور وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د عبد اله او بي بي امنې نيکونه سره ورونه وو، کله چې روښان وزېږېد، نو پلار يې پرې د خپل نيکه (بايزيد) نوم کېښود.

بايزيد (اوه کلن) و، چې د مور له لمنې جلا کړای شو، بايزيد خپلې لومړنۍ زده کړې له (ملا پاينده) څخه وکړې او قران يې هم له همدغه ملا څخه زده او ختم کړ. دی له همغه کوچنيوبه ډېر ذهين انسان و، له مشرانو به يې پوښتنې کولې، مخلوقات به يې نه ليدل، خو د مخلوقاتو د خالق په باب به يې ډېرې پوښتنې کولې، د الله وېره يې په زړه کې وه او له ګناهونو به يې ځان ژغوره. بايزيد له علم سره ډېر شوق درلود، خو کورنيو ستونزو او خنډونو پرې نښود چې په پرله پسې ډول زده کړې پسې ووځي، له ناچارۍ يې سوداګرۍ ته مخه کړه.

بايزيد چې د (شپاړسو کلونو) شو، د پلار په کور کې يې غلا وشوه، مېرنۍ مور يې ددې غلا تور پر بايزيد پورې کړ، وروسته بايزيد ته له خپلې ميرې مور څخه د مرګ وېره پيدا شوه، نو ځکه يې له خپل پلاره ځان جلا کړ.

بايزيد چې کله له خپل پلاره جلا شو، نو ډېر وپنځېد، په سوداګرۍ کې يې ترقي وکړه او کاروبار يې ډېر پراخ شو، تره يې (شيخ حسن) چې د عبد اله ورور و، خپله لور (بي بي شمسو) بايزيد ته په نکاح کړه.

بايزيد که څه هم په تنکۍ ځوانۍ کې د مسلسلو زده کړو له نعمته بې برخې شو، خو خپلې شخصي مطالعې ته يې دوام ورکاوه، د ځوانۍ په

(c) ketabton.com: The Digital Library

پيل کې يې ځينې فقهي کتابونه لکه (عمدت الاسلام، منير) او نورلوستي وو، خو د معاملاتو او قضاوت چارو ته يې ډېر ځکه زړه نه ښه کاوه چې مبادا چاته ناسمه فتوه ورکړي.

وروسته يې بيا پر يو مقوله سترګې ولګېدې: ((لادين لمن لاشيخ له)) (ځوک چې پير نه لري، هغه دين نه لري) دی حيران شو، ده وويل، ما خو ځان د شريعت پيرو بللو، خو له دې مقولې څخه ښکاري چې څوک پير نه لري، نو هغه بې دينه وي. بيا يې له يوه بل عالم څخه تپوس وکړ: هغه ورته وويل: پير هغه دی چې مريد ته مجاهدې او رياضتونه وروښيي، د خدای (ج) لوري ته يې لارښوونه وکړي. تر هغه وروسته بايزيد د يو پير په لټه کې شو، غوښتل يې د (خواجه اسمعيل) مريد شي، خو پلار يې مخالفت وکړ. بيا يې قران کې دا ايت شريف ومومند چې (اوليک الذين هدی الله فبهدهم اقتده) (د هغه چا پيروي وکړه چاته چې خدای سمه لار ورښودلې ده) بيا بايزيد د يو پير په لټه کې شو، بيا يې خضر عليه السلام په خوب وليد او له هغه څخه يې دعا وغوښته، د بايزيد په زړه کې چې د خدای (ج) د مينې کوم اورونه بل وو، د خدای په لاره کې يې خپلو هڅو ته دوام ورکړ، (٢١) کاله يې رياضت وګاله او تر دغه رياضت وروسته د پيرۍ درجې اود خلکو د روحاني لارښوونې مرتبې ته ورسېد. ((استاد علامه عبدالحی حبيبي له (٩٥٥-٩٧٥ هـ ق) پورې کلونه هغه مهال ګڼي چې پير روښان په کې د کامل پير درجې ته رسېدلی دی.))[1] ((بايزيد يوه شپه خوب وليد چې يونيک سړی خلکو ته وايي: بايزيد د هغه په خپل نوم سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

مه بولئ؛ په ډېر ادب سره يې ميا بولئ، بله شپه يې بيا خوب وليد چې په يوه ځاى کې خلک سره ناست دي، زه هم ورغلم ټولو خلکو زما درناوى وکړ او ويې ويل چې پير راغى، خو پير بايزيد په دې خبرو عمل نه کاوه، تر څو چې د الله تعالى (ج) څخه ورته اواز ونه شي، هغه و چې څو ورځې وروسته يې دوو تنو مريدانو اواز واورېد چې اى ملګرو ! تر دې وروسته بايزيد د هغه په خپل نوم سره مه بولئ، مياروښان او يا پير روښان يې بولئ ! د پير بايزيد دغو مريدانو چې دا اواز يې اورېدلى و، پير بايزيد ته راغلل او هغه يې له دغې پېښې څخه خبر کړ او نور ملګري هم له دې الهام څخه اګاه شول او تر دې وروسته ټولو ملګرو او يارانو پير بايزيد ميا روښان او پير روښان وبللو.)) [٢]

د پيرى، ښه سړيتوب او خلکو ته د لارښوونې اوازې يې تر ملکونو خورې شوې، له هرې خوا څخه به خلک ورته راتلل او دده لاسنيوى به يې کاوه.

((بايزيد روښان يوه روحاني او تصوفي لاره درلوده، چې زموږ په فرهنګي څېړنو کې د روښاني تصوفي لارې په نامه هم يادېږي، دده تصوفي لاره د اسلامي عرفان د وحدت الشهود د عرفاني لارې په پيروي جوړه شوې چې کله کله د وحدت الوجود خواته هم تمايل ښيي.)) [٣]

بايزيد لکه د اسلامي فرهنګ پخواني عارفان د خپلې عرفاني لارې لپاره (اته) مقامونه ټاکلي وو: شريعت، طريقت، حقيقت، معرفت، قربت، وصلت، وحدت او سکونت. او خپلو پلويانو ته يې، (اوه صفتونه) ټاکلي

(c) ketabton.com: The Digital Library

وو. دا (اته) مقامونه او (اوه) صفتونه د بايزيد د صوفيانه لارې د شمزۍ حيثيت لري.

کله چې بايزيد د پيرۍ مقام ته ورسېد، نو د خپلې تصوفي لارې د تبليغ او ترويج لپاره يې خپل مبلغان او استازي بېلابېلو ځايونو او ټولنو ته ولېږل. د وخت په تېرېدو سره ډېرې ښځې او ډېر نرينه د بايزيد مريدان شول.

دې حالت د واکمنو مغلو په بېلابېلو کړيو کې د روښان په باب بېلابېل حساسيتونه راوپارول، خبره له روښان سره فزيکې جګړې ته ووته. روښان تر اوږدو مبارزو، سترړياوو، کړاوونو او هڅو وروسته د (۹۸۵)هـ ق کال په بهير کې وفات شو.

ب- د روښان اثار:

بايزيد روښان د مذهبي او سياسي مبارزې تر څنګ د قوي قلم خاوند و، د خپلو خلکو د پوهولو، د خپلې عرفاني لارې د تبليغ او عامو خلکو ته د ديني او شرعي احکامو د ښوولو په منظور ده په پښتو، پارسي، عربي او هندي ژبو اثار وليکل، دی په پارسي او پښتو ژبو منظوم او منثور اثار لري، چې له دغو اثارو څخه يې ځينې موږ ته پاتې دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱-صراط التوحید:

((بایزید دا کتاب په پارسي او عربي ژبو لیکلی ، یانې نیمایي مسایل یې په پارسي او نیمایي یې په عربي ژبه بیان کړي دي، بایزید روښان دا کتاب پر (۹۷۸ هـ ق) کال) تالیف کړی دی، په دې کتاب کې بایزید د خپل کوچنیوالي احوال، بیا د خپل دعوت خبرې راوړې او ورپسې باچاهانو ته درې نصیحته لیکي، بیا د توبې اصول او د کامل پیر صفات بیانوي او د کتاب په یوه باب کې د خپلې تصوفي لارې مقامونه تشریح کوي، دا کتاب پر ۱۹۵۲ع کال په پېښور کې چاپ شوی دی.

۲- مقصود المومنین:

دا کتاب بایزید روښان د خپل مشر زوی (شیخ عمر) په غوښتنه په عربي ژبه لیکلی دی، ټول (۲۱) فصله دی، مقصود المومنین هم د روښان پیر د روحاني او تصوفي اصولو بیان ته وقف شوی دی او په وروستیو بابونو کې یې د روښاني عرفان د مقاماتو تشریح او بیان راغلی دی. مقصود المومنین د (دوکتور میر ولي خان) له یوې څېړنیزې سریزې سره پر (۱۹۷۵م) کال په اسلام اباد کې چاپ شوی دی.

۳- فخر الطالبین:

د دغه کتاب نوم په (حالنامه) کې راغلی دی، خو تر اوسه نه دی پیدا شوی، حالنامه وایي چې بایزید دغه کتاب د بدخشان میرزا سلیمان ته استولی و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴-حالنامه:

په دې کتاب کې بايزيد خپل احوال ليکلي وو، د بايزيد روښان حالنامه دده يوه مريد (علي محمد مخلص شينواري) بشپړه کړې او له سره يې ليکلې ده، دده د کورنۍ، اولاد، لمسيانو او مريدانو احوال يې هم پکې راوړي دي. د حالنامې ځينې برخې د روښان د عقايدو او افکارو بيانونه هم لري.

۵- د رسم الخط رساله:

دا رساله د خيرالبيان په پيل کې راغلې ده. په دې رساله کې بايزيد د پښتو خاصو اوازونو، لکه: (ښ، ږ، څ، ځ، ډ، ړ) او نورو لپاره ځينې ځانګړي اشکال وضع کړي، چې دده دا وضع کړی ليکدود په پښتو څېړنو کې د (روښاني ليکدود) په نامه ياديږي، دلته بايد دا خبره واضح کړو، چې پښتو ليکدود (رسم الخط) د سلطان محمود غزنوي په زمانه کې جوړ شوی، خو بايزيد روښان په پښتو ليکدود کې اصلاحات راوستي دي.

۶- خيرالبيان:

د بايزيد روښان ډېر مهم اثر خيرالبيان دی، چې په څلورو ژبو: (عربي، فارسي، هندي او پښتو) يې تاليف کړی دی. دا کتاب (څلو ښت بيانونه) لري، په خيرالبيان کې عقايد، شرعي احکام، عرفاني او اخلاقي مباحث

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلي دي، د حلالو او حرامو بيانونه، نور فقهي حکمونه او د عباداتو برخې په دې کتاب کې په تفصيل سره څېړل شوي دي.

د خيرالبيان د پښتو برخې د شکلي جوړښت په باب له پخوا څخه دا خبره معموله وه، چې بايزيد خيرالبيان په مسجع نثر کښلی دی، خو (استاد رشاد) د خپلو عروضي څېړنو (خيرالبيان نظم دی که نثر؟) په نتيجه کې ويلي دي، چې که ټول نه وي، نو د دې کتاب يوه برخه خو هرو مرو نظم ده.

د خيرالبيان يوه ټوټه داده:

((مرګ به ورشي و سړي وته نګهان، نشته د سړي په دنيا کې تل د تله مقام او چار دې کا د ښېګړې په واړه اندامو هله کښېوځي زما په راحت کې ادميان.))

د خيرالبيان يوه نا مکمله نسخه په المان کې او يوه بشپړه نسخه يې د (حيدر آباد د کن) د (سالار جنګ) په ميوزيم کې خوندي ده. د هند په نسخه کې ټول مضامين په څلورو ژبو راغلي او د المان په نسخه کې له لومړيو څو مخونو پرته د خير البيان په نور متن کې د څلورو ژبو خيال نه دی ساتل شوی.

د المان د نسخې له مخې پر (۱۹۶۷م) کال په پېښور کې او پر (۱۳۵۳ل) کال په کابل کې خيرالبيان چاپ شوی دی. د خيرالبيان يو متن ښاغلي قلندر مومند هم په پېښور کې چاپ کړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷- تذکره:

د بايزيد روښان دا رساله پر (۱۳۵۵ل) کال (د روښاني رساله) په نامه او پر (۱۳۶۴ل) کال (د علم رساله) په نامه چاپ شوې ده. د رسالې نوم (تذکره) ده، لکه خپله بايزيد چې ويلي دي:

((دا تذکره د علم رساله نومينه))

په حالنامه کې هم دا رساله د (تذکره) په نامه ياده شوېده، په دې رساله کې ديني احکام او ځينې فقهي او عرفاني مسايل په نظم بيان شوي دي، د بايزيد روښان دا رساله د اوږدو قصيده ډوله نظمونو په قالب کې اوډل شوې ده، پيل يې په دې بيت شوی دی:

ميا روښان ويلي دينه		دا سري دې يې نغوږينه

او په پای کې يې دا لاندې بيتونه راغلي دي:

دا تصنيف د ميا روښان دی		سړی دې يې نغوږينه
خدای د پاره دې يې ساز کا		چې غلطي پکې مومينه

۸- فرحت المجتبي:

دا د بايزيد روښان يوه بله منظومه پښتو رساله ده، چې د پښتو د اولسي شعر په اهنګونو کې يې نظم کړې ده.

ددې منظومې رسالې پيل داسې شوی دی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

میا روښان ویلي دي — پـه عـنـایـت د الــهي
زه بـه در بیان کـــړم — یـــو ځـــو ربـــاعـــي

ددې رسالې په پای کې یې ویلي دي:

میـــا روښـــان ویـلـي — دا رساله مې فرحت المجتبی

دا رساله تر اوسه نه ده چاپ شوې، مضامین یې د عرفاني مسایلو بیـان تـه وقف شوي دي. د بایزید روښـان د اثـارو لـه کتنـې څرګند ېږي، چې ده پـه عربي، هندي، پارسي او پښتو ژبو د لیکلو توان درلود او خپل عرفـاني افکار او په دیني او شرعي تبلیغ پورې مربوط مسایل یې په دغو څلورو ژبو بیان کړي دي.

ده پـه پارسي نثر او نظم او پـه پښـتو د مسـجع نثر ټوټې او منظوم اثـار لیکلي دي.)) [۴]

د روښان جنګونه:

د روښان تر دې لنډې پېژندنې وروسته اوس راځو د روښان جنګونو تـه. د روښان جنګونه موږ په لومړي پړاو کې پر دوو برخو وېشلای شو: لومړی د روښان فکري جنګونه چې زیاتره دده پـر فکـري اثـارو او بحثـونو راڅرخي او دویم د روښان فزیکي یا انګېزه یي جنګونـه دي، پـه دویمـه کتـه ګوري کې بیا د روښـان جنګونـه پـر دوو برخـو وېشـلای شـو، لـومړی د روښـان تـر

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیرۍ د مخه ناسیاسي جنګونه او تر پیرۍ وروسته بیا سیاسي، مذهبي او نور جنګونه، خو اوس راځو لومړی د روښان فکري جنګونو ته.

الف: د روښان فکري جنګونه:

له هغې ورځې چې روښان قلم ته ګوتې وروړې او پر څه لیکلو یې پیل وکړ، نو د خدای(ج) لاره یې خلکو ته وښوده. شهرت یې عام شو، پر خلکو ګران شو او مریدان یې له شماره تېر شول، نو مخالفتونه هم ورسره تر حده تېر شول.

کله چې د روښان د اثارو اوازه خپره شوه، تاثیر یې پر ولس عام شو، منښت او ګرانښت یې هر ځای ته ورسېد، نو مخالفتونه هم ورسره په همغه کچه زیات شول، که چېرې پیر روښان، (خیرالبیان) نه وای لیکلی، نو کېدی شي هېڅکله د هغه پر وړاندې (مخزن الاسلام) نه وای لیکل شوی.

د روښان پر ضد فکري حملې لومړی د همغو کسانو له خوا پیل شوې چې د مغلو له دربار خړوبېدل، (سید علي ترمذي) او (اخوند دروېزه ننګرهاری) په دې ډله کې تر ټولو زیات مطرح شخصیتونه وو.

له روښانیانو سره د (سید علي ترمذي)، (اخوند دروېزه)، (اخوند پنجو) او ځینو نورو د مخالفت د علتونو په باب دوه ډوله نظریې شته، لومړی نظریه داده چې له روښانیانو سره د نوموړو اخوندانو مخالفت یوازې مذهبي جنبه لري، باید هېڅ ډول سیاسي رنګ ورنه کړ شي، دویمه نظریه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وايي چې روښاني نهضت يو سياسي جنبش و او د دغه نهضت مخالفان په يوه يا بله بڼه د کورګاني امپراتورۍ پلويان او استازي وو. دلته غواړو د روښانيانو د مخالفو مذهبي ليکوالو له جملې څخه د ځينو مهمو هغو يادونه وکړو:

۱-سيد علي ترمذي او له روښان سره د هغه مخالفتونه:

((سيد علي ترمذي يا پيربابا پر (۹۰۸ هـ ق) کال زېږېدلی او پر (۹۹۱ هـ)ق کال وفات شوی دی. سيدعلي ترمذي په اصل کې د (ترکستان) و، پلار يې د (همايون پاچا) په پوځ کې صاحب منصب و، کوم وخت چې (شېرشاه سوري) همايون ته ماتې ورکړه او همايون در په در ګرځېده، نو د سيدعلي پلار هم ورسره ملګری و. ده له اشرفو ډکه هميانۍ خپل زوی (سيدعلي شاه) ته ورکړه او په خپله له همايون سره ولاړ، د شېرشاه سپاهيانو دغه هميانۍ له سيدعلي څخه واخيسته، بيا کوم وخت چې د همايون زوی (اکبر) پاچاهۍ ته ورسېد، سيدعلي له پير روښان سره مقابله شروع کړه.)) د اخوند درويزه په (تذکرة الابرار والاشرار) کې په وضاحت سره ليکل شوي دي، څرنګه چې پير بابا د شېرشاه له لښکر سره په پښتو خبرې ونه کړې، نو هغوی فکر وکړ چې دی به د ګورګانيانو استازی وي او د څه هدف لپاره به د پښتنو سيمې ته راغلی وي، نو ځکه يې له ده څخه هاغه دوه هميانۍ چې پلار يې ورکړې وې او يوه يې د سرو او بله يې د سپينو زرو وه، واخيستې سيدعلي ترمذي دا هم وايي چې د شېرشاه سپاهيانو غوښتل چې هغه د همايون پلويانو په نامه ووژني، خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خدای پاک په فضل له مرګه وژغورل شو. دی د پیر روښان په باب وایي: ((قوي بلا برین مردم افاغنن نازل شده معلوم نیست که نابود گردد چی در این حدود پادشاه اسلام نیست زیرا که توضیح دین از علما است و تقویت دین از امرا است.)) دې کې هېڅ شک نه شته چې د روښان تحریک که په هر فکري لوښي کې و، د روښانیانو بریالیتوب د مغلو د واک د ړنګېدو په مانا و. سید علي ترمذي چې پلار یې هم د مغولو په دربار کې لوبېدلی و، یانې پلار یې د اکبر پاچا له پلار (همایون) سره ملګرتیا لرله،او زوی یې د همایون له زوی (اکبر) باچا سره ملګری و. نو د همدغه رانه واقعیت له مخې سړی ویلای شي چې له روښان سره د سید علي ترمذي فکري جګړه که څه هم د مذهب په جامه کې وه، خو اساسي علت او انګېزه یې سیاسي سرچینه وه. سید علي ترمذي د خپلو اهدافو لپاره یو بل شاګرد وروزه چې اخوند درویزه نومېده، اوس راځو همدغه اخوند درویزه ته!

۲- اخوند درویزه او له روښان سره فکري جګړه:

((اخوند درویزه د ګدای زوی، د سعدي لمسی، د درغان کړوسی، د احمد کوسی، د متي کودی او د جیون پردی دی. جیون په لغمان کې اوسېده او درغان له له لغمان څخه د ننګرهار پاپین ته راغی او دده زوی سعدي د سوات او بونیر سیمو ته ولاړ. د اخوند درویزه پلار ګدای د بونیر په سیمو کې استوګنه درلوده او په همدغه ځای کې د (۹۴۰هـ ق) شاوخوا اخوند درویزه د نیا ته سترګې پرانیستې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخوند درویزه له (ملا منزر، ملا مصر احمد او ملازنګي) څخه زده کړې وکړې او د خپلې علمي سويې د لوړولو لپاره هندوستان ته لاړ او هلته يې درس ووايه، کله چې له هندوستانه بېرته راوګرځېد، نو د (سيدعلي ترمذي) (۹۰۸- ۹۹۱ هـ ق) چې په پيربابا مشهور دی، مريد شو، دده له خوا د خلافت اجازه ورکړل شوه او دده خليفه شو.))[۵]

درويزه پر (۱۰۲۸هـ ق) کال وفات او د پېښور په هزارخانۍ هديره کې خاورو ته وسپارل شو. د اخوند درويزه تر ټولو مشهور اثر (مخزن الاسلام) دی، چې له روښانيانو سره د مخالفت تر اغېز لاندې يې د هغوی د مقابلې لپاره ليکلی دی. درويزه د مخزن ترڅنګ (ارشاد الطالبين، ارشاد المريدين او تذکرة الابرار و الاشرار) اثار هم ليکلي چې دا درې واړه په پارسي ژبه دي، خو تر ټولو مشهور اثر يې همدا مخزن الاسلام دی چې دده د بېلابېلو ليکلو او ترجمه کړو رسالو مجموعه ده. (د قصيده امالي، قصيده برده، د بيان عقايد نسفيه، خلاصه کيدانی او د لسو فرقو د عقايد بيان) رسالو ژباړې په مخزن کې شاملې دي. (د تجويد رساله) او د درويزه (الفنامه) هم په دې مخزن کې خوندي دي.

څېړونکو له روښان سره د درويزه د مخالفتونو او فکري جګړو په باب ډېر څه ويلي دي، اکثره په دې نظر دي چې د درويزه له خوا دا فکري جګړې او د مخزن ليکل اساساً سياسي انګېزه لري او د مغلو له درباره الهام اخلي، سره له دې چې ځينې ليکوال او څېړونکي فکر کوي چې هغه وخت په پښتنو کې بېلابېلې مذهبي فرقې وې، نو له روښان سره مخالفت هم د

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدې مذهبي او فرقه يي انګېزو پر اساس و ، خو ځينې نور بيا دا نظريه ردوي او وايي: ((دا څرګنده خبره ده چې د بايزيد روښان په زمانه کې ډېرې زياتې مذهبي فرقې موجودې وې او ان خپله اکبر بادشاه هم د (دين الهي) په نامه يو نوی دين را ايستلی و ، نو چېرته و اخوند درويزه چې د اکبرخان په مقابل کې د مذهبي جهاد جنډه پورته کړي؟ برعکس ده د اکبر پر مخالف او سياسي رقيب باندې د کفر فتوا ولګوله. اخوند درويزه پر دې ښه پوهېده چې روښان د هندوستان د پاچاهۍ خيال په سر کې لري، لکه چې وايي: ((دی ها له له ځانه خوښ شو چې مهدي شوم د مهدي چارې به کړمه لښکرې به کړم بنيادې هندوستان به ونيسمه. او ازې يې کړلې ګډې: هر چې آس لري راځي آس به ما پورې باسي. د اکبر بادشاه تنګې واړه زما دي.)) [۶]

اخوند درويزه د پښتنو اتڼ ته ګمراهي وايي، خو د ګورګانيانو د دربارونو پر تنخواوو سترګې پټوي. همدارنګه دی د روښان پيروانو ته له دې امله بد وايي چې هغوی سندرې ويلې، خو د اکبر دربار چې له سندرغاړو ډک و هغو ته څه نه وايي.

د پښتو يو وتلی ليکوال عبدالاکبرخان اکبر وايي: ((تر څو پورې چې بايزيد د کورګانيانو د امپراتورۍ په مخالفت بيرغ نه و پورته کړی اخوند درويزه دده په هکله داسې ليکلي وو چې هغه پابند د شريعت و ، طاعت او عبادت کې به مشغول و ، ډېر هوښيار، ځيرک او دانا سړی و او په حکمت

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم پوهېده، خو وروسته اخوند درويزه پر هغه فتوا ولګوله چې بايزيد ملحد دی، پير تاريک دی او خلک بې لارې کوي)).

که څه هم اخوند درويزه پخپله دا خبره تصريح کړې ده چې له بايزيد سره دده مخالفت فقط پر ديني اصولو بنا دی او د اهل سنت او جماعت له عقايدو څخه مدافعه کوي، خو احتمال لري چې درويزه به ځينې کترې او کنايې اوربدلې وي او يا به په خپله دې ټکي ته ملتفت شوی وي چې د روښانيانو پر ضد دده د تبليغاتو انګېزه په بل ډول هم توجيه کېدی شي. درويزه د خپل ځان د تبريه کولو لپاره کوښښ کړی دی او خپله غايه او انګېزه يې د روښانيانو په مخالفت کې داسې بيان کړې ده: ((درويزه چې څه بيان کا واړه دين د پاک نبي بيانوينه، پښتانه په بله ژبه نه پوهېږي، ځکه دی يې په پښتو وروښيينه. واړه دين د پاک نبي بيانومه و پوهېږئ مومنانو، ددې پاک نبي له دينه په دا خپله ژبه پوه شئ افغانانو بل غرض مې په کې نه شته مګر دا چې شفقت کړم پر عاميانو هر چې دا باور يې نه وي څه تهمت راباندې وايي هغه کس دې ودرېږي له بې دينو له بې ايمانو.)) [۷]

اخوند درويزه د روښان په باب خپله فکري جګړه جاري ساتي او وايي: ((پير تاريک قايم الليل و صايم الدهر دی. ليکن دننه په زړه کې کافر دی.)) حمزه بابا په دې باب وايي: ((اوس نو دا فيصله خو به انصاف پسند لوستونکي کوي چې کوم انسان ټول عمر روژه او ټوله شپه په لمانځه ولاړ وي، هغه کافر کېدی شي او له زړه يې څوک خبر وو؟))

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځيني څېړونكي په دې نظر دي چې له روښانيانو سره د اخوند درويزه د دښمنۍ انګېزه فرقه يي ده، خو علت يې سياسي دی.

په مجموعي ډول د روښانيانو د غورځنګ په باب پوهان وايي چې: ((د روښانيانو نهضت د شكل په لحاظ عرفاني او د محتوی له مخې نښنل عوامي حركت و، هغه مورخان چې شكلياتو او ظواهرو ته ارزښت وركوي، طبعاً روښاني نهضت په سطحي بڼه مطالعه كوي. يو شمېر مورخان د ظاهري پېښو پر ليكنه بسنه نه كوي، بلكې غواړي چې د ټولنيز انكشاف د عمومي قوانينو په رڼا كې د پېښو اصلي عوامل په ګوته كړي.)) (۸)

په ټوليز ډول ګڼ پوهان همدا خبره راټولوي چې كه د اخوند درويزه او روښان ترمنځ د اختلاف انګېزه ظاهراً هر څومره مذهبي او فرقه يي بڼه ولري، خو د دې ټولو انګېزو تر شا سياسي علت او قوت پروت دی.

(د يوسف زي پټهان) كتاب كې چې په اردو ژبه ليكل شوی دی، روښاني نهضت ته د ازادۍ غوښتنې تحريك ويل شوی دی. د كتاب مولف (الله بخش يوسفي د محمد عبدالشكور په حواله وايي چې بايزيد انصاري يو صحيح مبلغ، رهنما، سياست دان او اديب و، خو حضرت اخون درويزه د مذهبي تعصب، ذاتي عناد او سياسي اختلافاتو په وجه ده ته ملحد او زنديق وويل، مولف د اخوند درويزه په باب ليكي چې د هغه اصلي نوم هم چاته نه دی معلوم، خو دی په خپله شجره كې وايي چې د مور له خوا

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاتاري مغل او د پلار له طرفه یوناني یم. دی لیکي چې اخون درویزه پښتو ژبې ته د پیر روښان د مخالفت په برکت ډېر خدمت کړی دی.

استاد پوهاند حبیبي د خپلې څېړنې د نتیجې په توګه وایي: ((روښانیانو پر پښتو باندې د ګورګاني دولت د استبداد په مقابل کې قیام وکړ او د ازادۍ غوښتنې بیرغ یې پورته کړ، خو بابري دولت د دغه نهضت د مخنیوي لپاره کوښښ وکړ چې پښتانه په خپل مینځ کې سره وجنګېږي، نو سید علي ترمذي او اخوند درویزه چې له قدیمه یې له ګورګانیانو سره خپلولي درلودله، د دې کار لپاره وګومارل شول.))

۳- له روښان او روښانیانو سره د اخوند پنجو فکري جنګونه:

د اخوند درویزه په معاصرینو او مریدانو کې یو بل ډېر مشهور سړی (اخوند پنجو) دی. دده اصلي نوم (عبدالوهاب) و، خو په خلکو کې د (اخوند پنجو) په نامه مشهور و. ځینې وایي چې (سرمست روښاني) د ملنډو په ډول پر ده باندې د (پنجو) نوم ایښی و.

سرمست روښاني به ویل چې عبدالوهاب د توحید او عرفان له مسایلو څخه نه دی خبر او تر پنج بنا زیات پر بل څه نه پوهېږي، نو ځکه یې هغه (اخون پنجو) باله، خو اخون پنجو چې دا خبرې واورېدې، ویې ویل: ((ازین چه بهتر خواهد بود که لقب من معلم پنچ بنای اسلام باشد و دعا کرد که حق تعالی این لقب برای من تا قیامت قایم بدارد.)) اخوند درویزه په خپل اثر (تذکرة الابرار و الاشرار) کې هغه ستایلی او د هغه په باب

(c) ketabton.com: The Digital Library

وايـي ((مـلا عبـد الوهاب (مـانكراوى) دانشـمند مـدقق و فقيـه محقـق است..))

((اخوند پنجو له ګورګاني پاچاهانو سره کلکه رابطه درلوده، (عبد الحليم اثر) ليکي چې اخوند پنجو له ګورګاني واکمنانو سره ددې لپاره دوستانه تعلقات ساتل چې د هغوى په مرسته روښانيان او نور د باطلو عقيدو خاوندان (دده په نظر) ورک او نابود کړي. اخوند پنجو به د ګورګانيانو مخالفان باغيان بلل او هغوى به يې تشويقول چې د اسلام پاچاهانو ته غاړه کېږدي. د سيد علي ترمذي، اخوند دروېزه او اخون پنجو له ويناوو څخه دا ښکي څرګندېږي چې دوى د پښتنو ازادو سيمو ته د ياغيانو په سترګه کتل او په دې يې ډېره خواشيني ښودله چې د غرو خلک د امپراتورانو او حاکمانو تر نفوذ لاندې نه دي.))

دروېزه په مخزن الاسلام کې د پير روښان په باب وايي چې هغه هرې خواته پيغامونه ولېږل، نو زه او پير دستګير سيد علي ترمذي په بايزيد پسې ورغلو. ((پس اين فقير هم همرا برفتم و او را چنان در دعوى خجل و شرمسار ساختم که سخن و دم زدن در حضور نتوانست تا لقب او را پير تاريک کرديم و هکذا به کرامت و مرات ګاهى با حضرت پير و ګاهى به تنهايى مى شدم و اين ملحد را خوار و خجل ميساختم اما از ين جا که دين و ملت بى حکومت حکام اسلام تقويت نمى يابد فايده نکرد زيرا که بادشاهى اسلام نبوده تا سر او را ببرند.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه څنګه چې د مخه مو وویل اخوند پنجو د اخوند درویزه پلوی او دوست دی او درویزه هم د سید علي ترمذي مرید او خلیفه دی. سربېره پر دې اخوند پنجو د بابر او همایون له خوا پالل شوی او سید علي د ګورګانیانو خوریی دی، دوی ټول د پښتنو ازادي خوښوونې او استقلال غوښتنې ته بغاوت او فساد وایي او د روښانیانو پر ضد سخت پروپاګند کوي، اخون پنجو جلال الدین اکبر ته چې د (دین الهي) خپرونکی دی او ماینه یې بت پرسته ده، دعا کوي چې پر یوسفزیو مسلمانانو، عبدالله خان ازبک او روښانیانو باندې بری ومومي، دا هم څرګنده ده چې جلال الدین اکبر د ټولو مذهبي فرقو په نسبت له چشتیانو سره زیاته علاقه لري او سید علي، درویزه او پنجو درې واړه د همدې طریقې پلویان وو.

لنډه دا چې د پنجو، درویزه او سید علي چې هر څه له لاسه او فکره پوره وو، هغه یې د روښان او روښانیانو پر وړاندې تر سره کړل، تر پنجو وروسته د درویزه نورو مریدانو هم د روښان او روښانیانو پر ضد ډېرې فکري جګړې او هڅې کړي، خو دلته د هغو ټولو له یادولو څخه تېرېږو.

۴- له روښان سره د ځینو نورو ملایانو مناظره:

روښان سره نه یوازې سید علي ترمذي، اخوند درویزه او د هغو مریدان مخالف وو او وخت پر وخت یې د یو بل نظریات رد کړي، بلکې نور ملایان، اخوندان، ملکان، شیخان، درویشان او نور خلک چې د ترمذي او درویزه په فرقه یې ګروپونو پورې تړلي نه وو، هغوی هم د پیر روښان له نظریاتو سره مخالف وو، د پیر روښان نظریات دا مهال تر نورو نوي وو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

طبیعي خبره ده چې هرې نوې پدیدې سره په طبیعي ډول حساسیت ښودل کېږي، ددې ډول اشخاصو له جملې څخه چې د روښان له نظریاتو سره مخالف وو، (ملک لودي، مولانا ذکریا) او د هغه زوی (احمد) شامل وو، دوی له بایزید سره مناظرې ته کېناستل، مولانا ذکریا ورته وویل چې ای بایزیده له خدای (ج) نه ولې نه وېرېږې، هغه څه وایي چې د ویلو نه دي او هغه څه کوې چې د کولو نه دي؟ یو دا چې ځان ته پیر وایې، دویم وایې چې ماته الهام کېږي، درېیم دا چې خلک منافق بولې او هغه چې د کولو نه دي هغه دادي چې یو خو په دروغو پیري کوې، دوهم د پلار او ورور په خبرو عمل نه کوې، درېیم دا چې کبرجن شوی یې، د مسلمانانو دین کې دې درز اچولی دی او ډېرې نورې پوښتنې یې وکړې. بایزید هرې پوښتنې ته په خورا تفصیل او دقت او د ایتونو او حدیثونو په رڼا کې ځوابونه ورکړل، له هغې جملې څخه یې د خپل پلار او ورور د خبرو د نه منلو په باب وویل: ای مولانا ذکریا ! زه چې د پلار او ورور خبره نه منم، هغه په دې خاطر ده چې له دین څخه مې دنیا ته مخ اړوي او هر څوک چې بل څوک د حق له لارې څخه دنیا ته اړوي نو داسې خلک خدای پاک جاهلان بللي دي، لکه کله چې نبي علیه السلام د نبوت اعلان وکړ، نو ابو طالب، ابو جهل، ابو لهب او نورو ورته وویل چې د غه لار پرېږده هغې لارې ته اوړه ورکړه چې زموږ او نورو خلکو د دود او دستور لار ده. همداسې نورې پوښتنې یې ورته ځواب کړې. بیا پیر روښان له ملا ذکریا څخه پوښتنه وکړه: ای ذکریا زه درڅخه د (الف) او (ب) د تورو د معنی او حقیقت تپوس کوم، که ځواب دې راکړ نو منم چې ته د توحید پر علم

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهېږي، ذکريا ورته وويل: ښه ده تپوس وکړه. پير روښان ورته وويل چې ټول څو توري دي؟ ذکريا ځواب ورکړ چې نه ويشت دي، پير روښان ور څخه بيا پوښتنه وکړه چې ووايه کوم توري په خدای تعالی پورې تعلق لري، کوم يې په پيغمبرانو پورې او کوم کوم يې په جنت او دوزخ پورې؟ ملا ذکريا ځواب ورنکړای شو، پير روښان ورته وويل چې د نه ويشت تورو ځواب نه درځي نو د توحيد پر علم به څنګه پوی شي !؟[۹]

ب- د روښان انګېزه يي او فزيکي جنګونه:

مخکې تر دې چې روښان سياسي، فکري او مذهبي بلوغ ته ورسېږي په کورنۍ کچه له يو لړ داسې ستونزو او مشکلاتو سره مخ شو چې که فزيکي جګړه ورته ونه وايو، نو داسې ذهني جګړه خو ورته ويلای شو چې روښان يې تر فزيکي هغې هم زيات ځورولی او کړولی دی، دې ډول تاوتريخوالی که څه هم سياسي انګېزه او علتونه نه درلودل، خو روښان ته يې ډېر زيات علمي او اقتصادي زيانونه اړولي دي، دلته غواړو دې ډول ټکرونو ته هم نغوته وکړو.

۱- له زده کړو بې برخې کېدل:

کله چې بايزيد قران کريم ختم کړ، نو غوښتل يې چې خپلې زده کړې پسې وغځوي، علم سره يې ډېره علاقه وه، خو د ميرې مور (فاطمې) د پټ او ښکاره مخالفت او همدارنګه د پلار د سستيا او څه نا څه مخالفت له امله يې د نورو زده کړو مخه ونيول شوه، روښان دې کار خواشينی کړ، خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

هېڅ چاره يې نه درلوده، ان تر دې چې روښان له (ملا پاينده) څخه قران ختم کړ، د هغه وخت رواج و چې ملا ته به يې اس، غوا او يا پسه په ډالۍ کې ورکول، خو د روښان پلار (عبدالله)، د روښان لپاره دا ډالۍ ورنه کړه او روښان د خپلو همصنفيانو له خوا له پېغور سره مخ شو، دې کار پر روښان سخت بد اغېز وکړ، دا عمل د دې سبب شو چې روښان نور درسونه پرېږدي او تجارت ته مخه کړي، ان تر دې چې له خپله پلاره يې د (قدوري) او (لباب الاخبار) کتابونه لوستل، هغه يې هم پرېښودل او تجارت ته يې مخه کړه.

۲- له ميرې سره خوابدي او ټکر: روښان لا ډېر کوچنی (۷) کلن و چې د مور بې بي (امنې) له نعمته بې برخې شو، ((د روښان پلار (قاضي عبدالله) دده پالنه خپلې بلې مېرمنې (فاطمې) ته وسپارله او روښان يې پر دې پوه کړ، د ميرې عزت کوه چې رخه او کينه درسره ونه کړي، د روښان له ډېر ښه چلند سره سره بيا هم داسې وخت راغی چې ميرې يې پرې د غلا تور پورې کړ. دا وخت بايزيد د شپاړسو کلونو و، د عبدالله له کور څخه د ګاڼو او پيسو غلا وشوه، د عبدالله ښځې (فاطمې) پر بايزيد ګومان وکړ، عبدالله بايزيد ته وويل چې که دا غلا تا کړې وي نو ښه به وي، چې اقرار پرې وکړې، خو بايزيد انکار وکړ، فاطمې ورته وويل، چې سوګند دې وخوري، بايزيد ځواب ورکړ چې دا مال زموږ د ټولو شريک دی، که ټول سوګند وخوري، نو زه به يې هم وخورم، په دې خبره فاطمه ډېره په غوسه شوه، درې کاله يې له بايزيد سره خبرې ونه کړې، بايزيد ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

چا وویل چې دعوه پر تا ده، سوګند دربانديې لازم دی، بایزید سوګند ته تیار شو، خو فاطمې ورته وویل، چې د سوګند پر ځای هسې ووایه چې که دا غلا ما کړې وي، نو د خپلو نېکیو ثواب مې دې ستا شي، بایزید همدا سې وویل، خو فاطمه خوشاله نه شوه.))[۱۰]

۳- له پلار سره تاو تریخوالی:

د روښان دويم کورنی تاو تریخوالی یا نسبي جګړه له خپل پلار (عبدالله) سره د مال د وېش پر سر وه، روښان د خپلې میرې او پلار سلوک د پېته اړ کړ چې له خپل پلاره د بېلتون غوښتنه وکړي او د کورنۍ په شریک مال کې د خپلې برخې د اخیستو غوښتونکی شي. دې کار دده او پلار تر منځ اوږدې ناندرۍ رامنځته کړې، جرګې او مرکې په کې وشوې، خو بیا یې هم پلار حاضر نه شو چې ده ته خپله برخه ورکړي. یو وخت یې د پلار پر کور اور ولګېد، روښان بیا هم خپل پلار سره مرسته وکړه، تر اوږده ځنډه او بېلا بېلو پلمو وروسته یې روښان ته یو څه مال او یو غلام په برخه کې ورکړل. غلام یې د خپل پلار په ټینګار د موقت وخت لپاره بېرته هغه ته ورکړ، خو هغه غلام سره شخړه وکړه، په پای کې د روښان او پلار تر منځ یې بیا د غلام پر سر شخړه رامنځته شوه، لنډه دا چې د مال د وېش پر سر د روښان او پلار تر منځ اوږده خوا بدي رامنځته شوه، خو کله چې روښان له خپل پلاره جلا شو، اقتصاد یې ډېره وده وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې ترڅنګ روښان په کوچنیوالي کې له نورو ګڼو ستونزو او ټکرونو سره مخ شوی چې د هغو ټولو له تفصیل څخه تېرېږو.

۴- د پیر روښان د تړلو هڅه:

کله چې پیر روښان فکري بلوغ ته ورسېد، د پیرۍ پړاوونه یې ووهل او پنځه کلنه څله یې تېره کړه، نو بیا یې په جار د خدای تعالی د توحید چغه پورته کړه، نو ډېر خلک یې د پیغام اورېدو ته راټول شول، دا مهال ده پر یو شمېر خلکو د شرک تور پورې کړ چې لا یې هم خدای (ج) په اساسي مانا او د وحدانیت په مفهوم نه دی پېژندلی، ده دا خلک مشرکان او منافقان وبلل، دې کار ځینې پیران، عالمان او درویشان د روښان دښمنۍ ته وهڅول، (عبدالله) او (یعقوب) د ښار ځینې غافل عالمان او جاهل پیران او ملکان سره راټول کړل او هغو ته یې وویل چې بایزید لېونی شوی دی، راځئ چې هغه وتړو، په دې کسانو کې دغه کسان شامل وو: ((عبدالله او یعقوب (د پیر روښان پلار او ورور) (ملا ذکریا) له اتو واړو زامنو او یوه لمسي سره، (ملک خواجه ویس) له شلو تنو سره، (ملک خواجه بن میرو او عثمان) له نهو تنو سره، (عثمان بن ممه او علي خان) له پنځو زامنو سره او دغه راز نور ګڼ خلک، کله چې د روښان مریدان او ملګري خبر شول نو هغوی هم د روښان ملاتړ ته راودانګل، د دواړو خواو تر منځ مناظره پیل شوه، له روښانه ډېرې پوښتنې وشوې، هغه مستدلل ځوابونه ورکړل، د پیر روښان منطق او دلیل پر مخالفینو ښه ونه لګېد، خبره تاوتریخوالي ته ووته، د مخالفینو له جملې څخه د روښان پلار

(c) ketabton.com: The Digital Library

(عبدالله) او ورور يې (يعقوب) وويل چې روښان لېوني شوی دی، د روښان ورور يعقوب وويل چې روښان زما ورور دی خو لېوني شوی دی، بايد ويې ترم، چې کله په خود شو بيا به يې بېرته خوشې کړم، خو روښان ورته وويل چې ته د خدای له احکامو او د پيغمبر (ص) له حديثو ناخبره يې اول بايد زه تا وترم، د دواړو خواو تر منځ تاوتريخوالی توري ايستلو ته ورسېد ، خو په پای کې څو ملکان او مشران د دواړو تر منځ شول او د جګړې مخنيوي وشو.

۵- د اغاز پور جنګ:

بايزيد د خپلې لارې د تلقين لپاره يو وخت خپل تاتوبی پرېښود ، (تيراه) ته ولاړ او د تيراه د استوګنې په موده کې ډېر اپريدي، ورکزي، بنګښ او تيراهي دده تابع شول او دده لاره يې غوره کړه.

له تيراه نه پېښور ته لاړ، پدې سيمه کې يې هم ډېر خلک مريدان شول ، د پيرۍ اوازه يې هرې خواته خوره شوه او شهرت يې ډېر شو.

دغه وخت (ملک حبيب الله) ورسره مخالف شو او د پېښور مغلي حاکم (جانس خان) ته يې دده شکايت وکړ، جانس خان څو تنه پوه کسان د بايزيد د احوالو د معلومولو لپاره ده ته ولېږل، هغو خلکو چې له بايزيد سره خبرې وکړې، بېرته جانس خان ته راغلل او ورته يې وويل چې بايزيد يو کامل درويش دی، بيا نو جانس خان ملک حبيب الله راوغوښت او ويې راټه. دده بيا هم د زړه سوده ونه شوه، کابل ته ولاړ چې د (ميرزا حکيم)

(c) ketabton.com: The Digital Library

وزیرانو ته د پیسو د ورکولو په وسیله د بایزید د مرګ حکم ترلاسه کړي، خو میرزا حکیم بایزید کابل ته وغوښت او په کابل کې میرزا حکیم، (قاضي خان) ورولېږه، تر خبرو، مباحثې او پوښتنو ځوابونو وروسته قاضي خان، میرزا حکیم ته وویل چې بایزید کامل پیر دی.

د کابل په همدې سفر کې میرزا حکیم بایزید ته وویل چې: پښتانه ستا په قدر څه پوهېږي ته په دوی کې څه کوې؟ بایزید ځواب ورکړ: زه په دوی کې پیدا شوی یم او د دوی یم، نو بایده دي چې دوی ته لار وښیم.

بایزید له کابل نه بېرته پېښور ته راغی او له پېښور نه هشنغر ته ولاړ، په هشنغر کې یې ډېر مامنزي مریدان شول.

دغه مهال یوه واقعه داسې پېښه شوه، چې له هندوستانه راغلی یو کاروان دلته لوټ شو، ددې لوټ په مقابل کې مغلي واکمنو پر هغه کلي او خلکو ناتار جوړ کړ، پر تالانګرو سربېره یې د ښځو او ماشومانو پر وژلو هم لاس پورې کړ او پاتې ښځې، نر او ماشومان یې بندیان کړل، له دې ناتار څخه چې بایزید روښان خبر شو، نو یې میرزا حکیم ته ولیکل چې د کاروان لوټوونکي خو تنه مجذوبان وو، دوی خپله سزا ولیدله، ښځې او ماشومان یې څه ګناه لري هغه باید خوشې کړای شي؟

کله چې دا خط د میرزا حکیم د وزیرانو لاس ته ورغی، نو میرزا یې دده پر ضد ولمساوه او میرزا حکیم د پېښور صوبه دار (معصوم خان) ته ولیکل، چې بایزید روښان ونیسي، بایزید چې له دې حکمه خبر شو، نو

(c) ketabton.com: The Digital Library

له (هشنغر) څخه (تهوتېې) ته ولاړ، مغلي لښکر هغه ځای ته پسې ورغی، بایزید او دده پلویان مریدان یې محاصره کړل، نو بایزید دې ته اړ شو چې په نره د مغلي لښکر مقابله وکړي، د بایزید روښان لومړنی جنګ په دې ځای کې واقع شو، نو یې په بیا پردې ځای د (اغازپور) نوم کېښود او کومو روښانیانو چې په دې جنګ کې ګډون درلود هغه یې (اغاز پوریان) وبلل.

روښان له خپلو پیروانو سره له دې جنګه بریالی راووت بیا تیرا ته ولاړ، څه موده پس د یوسفزو ملک ته ورغی. د اغاز پور جنګ ترځنګ پر روښان باندې د هغه د سفرونو او همدارنګه د استوګنې پرمهال نور جنګونه هم تحمیل شوي چې دلته د هغو ټولو له څېړلو تېرېږو.

بایزید روښان د حالنامې د روایت مطابق د اغازپور له جنګ نه دوه نیم کاله وروسته وفات شو، د اغاز پور د جنګ تاریخ د خیرالبیان د حیدر اباد دکن د سالار جنګ د میوزیم له نسخې (۹۸۳هـ ق) کال راوزي، نو په دې حساب به بایزید روښان د (۹۸۵هـ ق) کال په جریان کې وفات شوی وي.

ج- د روښانیانو جنګونه:

کله چې روښان وفات شو، نو دا په دې مانا نه وه چې روښاني غورځنګ ختم شو. ((د بایزید تر مړینې وروسته دده بله کړې ډیوه مړه نه شوه، بلکې دده اولادې او پیروانو دده پر پرانیستلې لار یون وکړ او دده عرفاني او

(c) ketabton.com: The Digital Library

حربي سنګر يې تر کلونو کلونو پورې تود وساته، بايزيد روښان په ځوانۍ کې د خپل تره له لور بي بي شمسو سره واده کړی و، چې له دې ماينې نه يې پنځه زامن او يوه لور درلوده، د زامنو نومونه يې دا دي: (شيخ عمر، خيرالدين، نورالدين، کمال الدين او جلال الدين،) بايزيد روښان بله ماينه هم درلوده او له هغې څخه يې يو زوی درلود، چې (دولت) نومېده. د بايزيد ټول زامن د خپل پلار د لارې پيروان او ددې لارې سر سخت پلويان وو، ډېرو يې ددې لارې د تبليغ او د روښان په لاس د بلې کړې ډيوې د روښانه ساتلو په لاره کې خپل سرونه هم بايلل. د بايزيد تر مړينې وروسته د روښانيانو خلافت د بايزيد مشر زوی شيخ عمر ته ورسېد ، چې دده د خلافت زمانه د (۹۸۵-۹۹۹) هـ ق کلونو تر منځ ټاکل کېدی شي، تر (شيخ عمر) وروسته (جلال الدين) ددې ډلې مشر شو، چې د (ډاکټر ميرولي خان مسعود) د تحقيق له مخې دده د خلافت دوره (۹۹۹ نه تر ۱۰۱۲ هـ ق) پورې اټکل شوې ده، تر جلال الدين وروسته د (شيخ عمر) زوی (احداد) د روښانيانو خليفه شو، چې د خلافت دوره يې له (۱۰۱۲ نه تر ۱۰۳۲ هـ ق) کال پورې وه او تر احداد وروسته دده زوی عبدالقادر خليفه شو، چې تر (۱۰۴۴ هـ ق) کال پورې يې د دې ډلې مشري کوله.

په حالنامه کې راغلي، چې د بايزيد روښان کورنۍ څلور پښتنه د افغانانو پر قبيلو حکومت وکړ، (اويا) کاله د هند د مغلي باچهۍ له لښکرو سره وجنګېدل، چې کله به غالب او کله به مغلوب وو، خو هېڅکله يې پرې

(c) ketabton.com: The Digital Library

کامل بری نه و مونده لی. د بېلګې په توګه د جلال الدین او (راجه مان سنګهـ) لومړۍ، دویمه او دریمه جګړه، د پېښور له صوبه دار سره د جلال الدین جنګ، له (عبد المطلب خان) سره د جلال الدین جګړه، له جلال الدین څخه د اپریدو او اورکزیو اوښتل، د مغولو له خوا (د وحدت، ولیداد او بي بي کمال خاتون) او ورسره ملګرو بندیانېدل، د مغولو له قیده د احداد خلاصېدل، د جلال الدین حضور ته د کندهاریانو راتګ، د غزني د کلا نیول او د جلال الدین شهادت، د احداد خلافت او جګړې، د لښکرخان بخشي او احداد جنګ، له جلال خان ګکړ سره د عبد القادر خان جنګ او نورې هغه مهمې پېښې دي چې د روښانیانو په تاریخ کې خاص ځای لري او د ټولو خبرل یې ددې لیکنې په وس کې نه دي. د وخت په تېرېدو سره روښانیان د خپل منځي اختلافو نو له امله یو له بل نه جلا شول او په پای کې د باچا تابع شول، (۱۰۲۸هـ ق یا ۱۰۲۹هـ ق) کال شاوخوا رشید خان (الهداد) د جلال الدین زوی د خپلې خور له مېړه او تره زوی (احداد) سره مخالف شو، د روښان پیر ډله دوه ځایه شوه، یو ځای له (احداد) سره په تیرا اود روه په غرو کې له مغلو سره جنګ ته پاتې شوه او بله ډله د (الهداد) په مشرۍ هند ته ولاړه او د جهانګیر بادشاه په ملازمت کې شامله شوه، منصبونه او جاګیرونه یې ترلاسه کړل او د مغلي باچا د پاچاهۍ د ټینګښت لپاره یې د هند په څمکو کې تورې ووهلې.

د عبد القادر تر مړینې وروسته د عبد القادر مور دده له لښکرو سره د خپل ورور (رشید خان) او د مغلي باچا (شاه جهان) په بلنه هند ته ولاړه او دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

نهضت هم ورسره پای ته ورسېد.)) د (اویاو کلونو) په ترڅ کې د روښانیانو او مغلو تر منځ ناشمېره جنګونه وشول چې د ټولو خبرنه د بېلابېلو اوږدو لیکنو او ځانګړو اثارو د لیکلو ایجاب کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

(۱) د بایزید روښان عرفاني او فلسفي څېره، محمد اکبر کرګر، د افغانستان د علومو اکاډمۍ، ۱۳۶۹ل کال، ۳۳ مخ
(۲) پیر روښان او روښاني انقلاب، سیف الرحمن مسعود، پېښور یونیورستي بک ایجنسي، ۱۳۷۷ل کال، ۴۱ مخ.
(۳) د پښتو ادبیاتو تاریخ، (لرغوني او منځنۍ دورې)، سرمحقق زلمی هېوادمل، دانش خپروندویه ټولنه، ۱۳۷۹ل کال، ۸۸ مخ
(۴) د پښتو ادبیاتو تاریخ (لرغوني او منځنۍ دورې) سر محقق زلمی هېوادمل، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۸۹ل کال، ۹۵، ۹۳ مخونه
(۵) د پښتو ادبیاتو تاریخ (لرغوني او منځنۍ دورې) سرمحقق زلمی هېوادمل، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۷۹ل کال، ۱۰۹-۱۱۰ مخونه
(۶) مخزن الاسلام، اخوند درویزه، پښتو اکاډمي، پېښور یونیورستي بک ایجنسي، ۱۹۴۹م کال، ۱۲۳ مخ.
(۷) مخزن الاسلام، اخوند درویزه، پښتو اکاډمي، یونیورستي بک ایجنسي، ۱۹۴۹م کال، ۱۲۲ مخ.
(۸) ادبي څېرنې، څېړندوی محمد صدیق روهي، ننګرهار پوهنتون، ۱۳۶۰ل کال، ۱۴۸ مخ.
۹- پیر روښان او روښاني انقلاب، سیف الرحمن مسعود، پېښور یونېورستي بک ایجنسي، ۱۳۷۷ل کال، ۶۲-۷۵ مخونه.
(۱۰) پیر روښان او روښاني انقلاب، سیف الرحمن مسعود، پېښور یونېورستي بک ایجنسي، ۱۳۷۷ل کال، ۵ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا د (محمد تقوي ګلیان) لیکنه ده چې ما (یون) له فارسي څخه پښتو ته راژباړلې ده.

د ژبپوهنې د ښوونځیو لنډیز

عرب ژبپوهنه:

د عربو تر منځ د ژبې د ګرامر لیکنې پیل د څلورم خلیفه حضرت علي کرم الله وجه د خلافت زمانه ګڼل کېږي، دا سې ښکاري چې عربو تر دې وړاندې د ژبې د جوړښت په باب څه ضروري فکر نه و کړی، دا په داسې حال کې و چې عربو د هنر په بېلا بېلو برخو، لکه: شعر ویلو، داستان ویلو، ستاینو او په ټولیز ډول په ګڼنیو یا فوکلوریکو ادبیاتو کې لوی لاس درلود.

د قران کریم تر نزول پنځوس کاله وروسته، د عربستان پر مرکزي ګړدود باندې مسلط او واکمن کسان ډېر کم شوي وو او نور نو چا د پیغمبر (ص) د زمانې په عربي لهجه خبرې نه کولې. ښکاره خبره ده چې حضرت علي کرم الله وجه د مطرحو شخصیتونو داسې یوه ډله وګومارله چې قران په همغه لومړنۍ بڼه ولولي.

عربي ژبه د سپېڅلي قران ژبه (کلام العرب) وبلل شوه. کلام العرب په کتبي یا لیکنۍ بڼه موجود نه و، ځکه نو د علومو یوه لړۍ رامنځته شوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې (علوم العربیه) ګڼل کېدله، په دې کې بیا دوه برخې یا څانګې شاملېدلې:

علم الایام: د مهمو تاریخي پېښو او حوادثو علم چې سینه په سینه له یوه پښت څخه بل ته لېږدېده.

علم الانساب: هغه علم چې په هغه کې د کلام ویناوال په پام کې نیول کېده؛ که چېرې د هغه نسبت د پیغمبر (ص) د زماني پېژندل شویو او معتبرو څېرو ته رسېده، نو بیا د هغه کلام دلیل او حجت ګڼل کېده.

د اسلامي ژبپوهنې د اوج نقطه اتمه میلادي پېړۍ وه، چې له دویمې لېږدیزې (هجري) پېړۍ سره سمون خوري.

د عربي ژبپوهنې په ښوونځي کې بیا دوه ښوونځي وو یا دوه لارې وې: یوه (بصره) او بله (کوفه) یا د بصرې ښوونځی او د کوفې ښوونځې. (خلیل) او د هغه شاګرد (سیبویه) د بصرې ښوونځي له ډېرو نامتو څېرو ندویانو څخه وو. سیبویه د (الکتاب) په نامه د عربي ژبې د ګرامر په باب یو دقیق او مفصل اثر لیکلی دی. ده په اتمه میلادي پېړۍ کې ژوند کاوه.

سیبویه د لومړي ځل لپاره د عربي ژبې ګرامر ته د یوه سستم په توګه وکتل. د نړۍ له لومړیو او ډېرو نامتو ګرامر لیکونکو څخه بیا د هند (پاڼیني) و چې تر میلاد وړاندې په دریمه یا څلورمه پېړۍ کې یې د (سانسکریت) ژبې ګرامر په ډېرې ځیرتیا سره تدوین کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

طبیعتوال او تړونوال:

په یونان کې د طبیعتوالو او تړونوالو په نامه دوه مهمې ډلې وې. طبیعتوال په دې نظر وو چې ژبه طبیعي ماهیت لري، نو له همدې کبله د لغتونو مانا او منشا د هغو په صورت کې پیدا کولای شو. د طبیعتوالو د نظر پر خلاف د تړونوالو یا قراردیانو نظر دا و چې د لغتونو او د هغو د مانا تر منځ د رابطې پیدا کول، له هغه تړون یا قرارداد څخه سرچینه اخلي چې د انسانانو تر منځ شوی وي.

د یونان نامتو فیلسوف (اپلاتون) طبیعتوال او د هغه شاګرد (ارستو) بیا د هغه پر خلاف تړونوال و یانې د قراردادي نظریې پلوی و.

نوي ګرامر پوهان:

د نولسمې پېړۍ په وروستیو دوو لسیزو کې نویو ګرامر پوهانو د غږیزو بدلونونو د نظم په باب نوی نظر وړاندې کړ. هغوی په دې نظر وو چې غږیز بدلونونه یو ناڅاپي، اتفاقي یا خپلسري نه دي، بلکې د هر بدلون لپاره کېدی شي یو علت او وضاحت پیدا شي. دې ډلې په عمومي ډول له فلسفي مباحثو څخه ډډه وکړه او د ژبې د منشا په شان مسایل یې د ژبپوهنې له محاسباتو څخه وایستل. د ژبپوهانو دا ډله د هغو د ځوانۍ (متوسط عمر) له امله د نویو ګرامر پوهانو په نامه مشهوره شوه.

د نویو ګرامر پوهانو له مهمو دریځونو څخه یو هم ژبې ته له تاریخي پلوه د هغو کتنه وه. نن ورځ د دوی دا نظریه چې په مشخص زمان او مکان کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبني بدلونونه اساساً د يوه نظم او قاعدې تابع دي، منل شوې ده. د دغه ښوونځي زياتره پلويان المانيان وو. په انګلستان کې (رايت)، په فرانسه کې (انتوان ميه)، په امريکا کې (بواس)، (ساپير) او (بلو مفيلد) په دې ښوونځي کې روزل شوي کسان وو.

جوړښتپالي:

د (۱۸۷۵-۱۹۱۳م) کلونو په بهير کې (فردينان دو سوسور) چې يو سويسي ژبپوه و، د ژبې علمي ارزونه پيل کړه. سوسور د نوې ژبپوهنې پلار دی. ده په ژنيو کې د ژبپوهنې د تدريس چارې پر مخ وړلې، سوسور په خپله، هېڅکله د ژبپوهنې نوي مفاهيم او اصول تدوين نه کړل، خو پر (۱۹۱۶م) کال يانې ده تر مرګ درې کاله وروسته ده د شاګردانو د (عمومي ژبپوهنې درسونه) په نامه ده يو کتاب خپور کړ.

سوسور د نوې ژبپوهنې د يوه بنسټګر په توګه پېژندل کېږي. ده د ژبې د علمي ارزونې او توصيف لپاره ځو بنسټيز توپيرونه او مفهومونه را وپېژندل او هغه يې د يوې عمومي نظريې د چوکاټ په بڼه وړاندې کړل.

د ژبې او وينا ترمنځ توپيرونه:

ژبه د ضروري او ټولنيزو تړونونو يا قراردادونو ټولګه ده، چې د وينا په بڼه ځرګندېږي. وينا مادي، فيزيولوژيکه او اروا پوهنيزه پديده ده. ژبه د هغې ټولنې زېږنده ده چې ويناوال وګړي يې په کې اوسي او په طبيعي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډول يې زده کوي، په داسې حال کې چې وينا د فرد هغه عمل دی چې د ويناوال وګړي په غوښتنه رامنځته کېږي.

سوسور د غږ د بڼې او مانا تر منځ اړيکي د خپل زړه يا خپلې خوښې يو قرارداد بولي، بل مفهوم چې سوسور پرې ټينګار وکړ، هغه د غږ د ليکنۍ بڼې وړاندې کول دي. غږيزه بڼه او ربړونکې ځپې دي چې پر خپل وخت جاري کېږي.

ليکنۍ ځانګړتيا، د ژبې د ښنې په توګه، د ليکلو پر مهال په ښه ډول ځرګندېږي. سوسور له دوو بېلابېلو ليدلورو د يوې ژبې پر څېړنې ټينګار وکړ:

الف- په خاص وخت کې د يوې ژبې د موجود نظام څېړنه چې د بېته هممهاله ژبپوهنه وايي.

ب- د زمانې په بهير کې د يوې ژبې د تاريخ او د هغې د بدلونونو څېړنه چې د بېته مهاليزه ژبپوهنه وايي.

د سوسور دوه ګونې ليدلورې په دې ډول دي:

د وينا غږونه هم د غږيزو اغېزو ځانګړتياوې لري، چې د غوږو په وسيله درک کېږي او هم ويناوال غږي را ټوکوي. په بله وينا د وينا ژبه د اورېدو ژبه ده.

د ژبې پديده له يوې خوا له غږونو او له بلې خوا له مفاهيمو سره اړيکي لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دې کبله نو د ژبې پديده مادي- اروا پوهيزه پديده ده.

د ژبې پديده هم فردي او هم ټولنيزه ده.

د جوړښت او شبکې مفهوم:

سوسور په دې نظرو چې ژبه د اړيکو يو جال يا شبکه ده، دی د دې شبکې لپاره د بڼې يا (صورت) اصطلاح کاروي.

زنځيره يي جوړښت:

سوسور ژبه يوه زنځيره جوړښت ته ورته جوړښت باله، چې کلمې يې تر يوې بلې وړاندې وروسته ادا کېږي. سوسور هغه کړنه چې دی ورته د ژبې د شبکې په توګه قايل دی (دلالت) په نامه ياد وي. د ژبنيو (شبکو) واحدونه له اختياري نښو نښانو څخه جوړېږي. د (دال او مدلول) له نښو څخه را پيدا کېږي.

(دال) ژبنۍ بڼه يا صورت دی او (مدلول) يې مانيز.

تر سوسور وروسته جوړښتپالي ښوونځی له يو لړو بدلونونو سره مخ شو او له هغه څخه درې نور جوړښت پالي ښوونځي راوټوکېدل چې په دې ډول دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱- امریکايي جوړښتپالی ښوونځی:

په امریکا کې جوړښتپالي ښوونځی په (۱۹۳۰م) کلونو کې راوټوکېد امریکايي جوړښتپالي ژبپوهنه د سوسور د نظریاتو پر بنسټ رامنځته شوه.

په امریکايي جوړښتپالنه کې د پوهانو او ژبپوهانو زیاتره پاملرنه هغو سره پوټکو ژبو ته وه چې په ډېرې چټکۍ سره د له منځه تلو په حال کې وې. امریکايي ژبپوهنه د خلکو د پېژندنې په فکر کې وه. په امریکايي جوړښتپالنه کې د ژبې اسکلېټ او چوکاټ مهم دی. یانې دا چې خلک څه وايي، نه د ژبې جوړښت یا دا چې موږ څه فکر کوو همغه خبره سمه ده.

ددې ښوونځي له نامتو پوهانو څخه یو هم (فرانس بواس) (۱۸۵۸-۱۹۴۲م کلونه) دی. بواس یو ولس پوه او تبر پوه و چې د سره پوټکو د ژبو څېړنې ته یې ملا وتړله او ددې د ژبو د ګرامر مقولې، له هغې جملې څخه نوم، ضمیر او فعل یې د هندو اروپايي ژبو له مقولو سره پرتله کړل.

الماني الاصله امریکايي ژبپوه او ولس پوه (اډوارډ ساییر) په ولس پېژندنه کې خپله دوکتورا، د سره پوټکو مطالعې ته په لېوالتیا سره ترلاسه کړه. ده د سرو پوټکو د ژبو پر څېړنې سربېره د ژبې عمومي څېړنه هم وکړه. (ژبه) دده د کتاب نوم و چې پر (۱۹۲۱م) کال خپور شو.

ساییر د خپلژبیزې نظریې له سرلارو څخه دی. دی په دې نظر و چې هره ژبه له دې نړۍ څخه زموږ د اندونو څرګندویه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سایبیر فکر او اندیشه د وینا بالقوه منځپانګه ګڼله، پر همدې بنسټ سایبیر ژبه په خپل زړه د وینا د هغو نښو نښانو مجموعه ګڼله چې د یوه فکر یا مانا د ذهني صورت څرګندونه کوي.

(بنیامین لي ورف) د (سایبیر) د شاګردانو له جملې څخه و، چې د امریکا په (ماساچوست) ایالت کې دې نړۍ ته سترګې وغړولې دی اصلاً کیمیاپوه و، خو د سره پوټکو د ژبو له څېړنو سره یې لېوالتیا لرله. (ورف) په دې نظر و چې د هرې ټولنې ټولوګړي د یوې ژبنۍ دایرې له مخې خپل ځان ته نه ګوري، بلکې د خپل ځانګړي فکر له مخې ځان سره چلند کوي. ورف د سره پوټکو د ژبو تر څېړنې او مطالعې وروروسته اعلان وکړ چې بېلابېلې ټولنې او قومونه په خپل چاپېریال کې د پېښېدونکو واقعیتونو په اړه بېلابېل ژبنی درک لري.

دا ډول موندنې ددې سبب شوې چې د ژبې په باب یوه فرضیه وړاندې شي. دا فرضیه په حقیقت کې د (سایبیر) او (ورف) د نظر زېږنده وه. د سایبیر او ورف فرضیه چې پر (۱۹۶۰م) کال خپل اوج ته ورسېدله، د ژبې او تفکر تر منځ رابطه په ډاګه کوي. د ژبې د نسبیت دې اصل ته په کتو، ژبه د نړۍ شموله کلمو څرګندویه نه ده. د هر انسان تفکر د هغه له مورنۍ ژبې څخه اغېز اخلي. هر شخص اړ دی چې نړۍ د خپلې ژبې له دریځې څخه وګوري. انسانان یوازې هغه تجربې راخپلوي چې هغو ته په خپله ژبه کې مفاهیم ولري او ژبې بیا د خپلو بېلابېلو ظاهري جوړښتونو له مخې د بهرنۍ نړۍ بېلابېل تصویرونه منعکسوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ساري په توګه د انګليسي ژبې په انډول په (اسکيمويي) ژبه کې د (واورې) د مفهوم لپاره بېلابېلې کلمې شته، په داسې حال کې چې په عربي ژبه کې د (شګې يا رېګ) لپاره بېلابېلې کلمې موجودې دي، له دې څخه دا نتيجه تر لاسه کېږي چې اسکيمويي او عربي ژبې خپلو ويونکو ته د (واورې) او (شګې) د پېژندنې لپاره بېلا بېل امکانات ورکوي، په داسې حال کې چې انګليسي ژبې له دې څخه بې برخې دي.

تر (ساپير) وروسته (ليو نارد بلومفيلد) د امريکا د ژبپوهنې له مخکښانو څخه و. بلو مفيلد پر (۱۸۸۷م) کال په امريکا کې وزېږېد. دی پر (۱۹۶۵م) کال د (ييل) پوهنتون استاد و.

بلو مفيلد بايد د امريکا د جوړښتپالنې ښوونځي بنسټګر وګڼل شي. دی په دې نظر و چې د کلمو پر مانا باندې پوهېدلددې غوښتنه کوي چې سړی بايد پر هغه څه پوه شي چې دا کلمې پرې دلالت کوي.

څرنګه چې د انتزاعي کلمو لپاره دقيقه مانا نه شو وړاندې کولای، نو ځکه خو ښه ده چې مانا پوهنه له ژبپوهنې جلا کړو.

بلو مفليد د ژبې علمي څېړنه يوازې د عينيت پر بنسټ او د شخصي سليقې له دخالت پرته، ممکنه ګڼله. له همدې کبله بلو مفليد په دې نظر و چې د ژبې او د هغې د اړوندو پديدو د علمي څېړنې لپاره دقيقې پوهې ته اړتيا ده. څرنګه چې زموږ او ستاسې پوهه د ژبې د ځينو برخو په باب ډېره ابتدايي ده، ځکه نو د ژبې د ځينو پديدو په باب د دقيقې او پوره پوهې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترلاسه کولو پورې باید د هغې د ځینو برخو څېړنه، له هغې جملې څخه مانا پوهنه یوې خوا ته پرېږدو.

بلو مفلید تر ډېره د ژبې له توصیف او سپړنې سره لېوالتیا درلودله. هغه همدارنګه د ژبې او تفکر تر منځ اړیکې نه منل او د ژبې پر نړۍ شموله قواعدو یې باور نه درلود. بلو مفیلد د تجربه پالنې نظریې پلوی و او د عملي کار نظریه یې ژبنیو څېړنو ته داخله کړه. پر همدې بنسټ یې ژبه یو ډول وینا وال چلند وګاڼه. دده موندنو او لارو د شملې پېړۍ د دویمې نیما یې په وروستیو کې پر امریکایي جوړښتپالې ژبپوهنې پراخ اغېز پرېښود. هغه ژبپوهنه د ژبې د منظمې څېړنې او علمي میتودونو د وړاندې کولو له لارې د یوې ځانګړې، دقیقې او خپلواکې پوهې په توګه پراخه کړه. بلو مفیلد علمي چلند د ژبپوهنې د توصیف او تعریف اساسي ستن وګڼله او پر همدې بنسټ یې د انګېزې او پوښتنو په لړ کې وینا د انګېزې او پوښتنو ځایناستې کړه.

(کنت لي پایک)، (زلیګ هریس) او (چارلز ماکت) نور هغه نامتو امریکایي ژبپوهان وو چې د بلو مفیلد د لارې لارویان وو او د ژبې د توصیف په باب یې جوړښتپاله تګلاره وغځوله.

۲- کپنهاګ ښوونځی:

کپنهاګ ښوونځي مانیزو ځانګړنو ته زیاته پاملرنه کوله. ددې ښوونځي نامتو عالم او ژبپوه (لویي یلمزلف) دی، ده د ژبې د دقیق توصیف لپاره د قیاس یانې له (ټول یا کل) څخه (جز) ته د ورتګ تګلاره غوره کړه. یلمزلف

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ژبې هر ظاهري جوړښت يوه کړۍ او د هرې کړۍ اجزاء بيا يوه برخه يا جوړښت ګڼي. د ژبې داخلي طبقې يوه مقوله او د مقولې هره برخه د هغې غړی ګڼي. يلمزلف ژبنۍ پوهه په داسې ډول وړاندې کړه چې د هغې پر بنسټ ژبه د جبري ارتباطي او حساسې پديدې په توګه، چې له واقعيتونو او انتزاعي عناصرو سره سرو کار لري، توصيف او تعريفوي. دی دا ډول ژبپوهنه چې د بنسټيزو ځانګړنو د توصيف پر ستن ولاړه وي. د بنسټيزو ځانګړتياوو ژبپوهنه ګڼي.

يلمزلف د تطبيقي جوړښتپالنې د ښوونځي نوښتګر دی. ده پر (۱۹۳۱م) کال د کپنهاګ ژبپوهنې د يوې غونډې يا ټولنې بنسټ کېښود.

دا نامتو ژبپوه چې د مانا پوهنې د نظريې د پلار په نامه ياد ېږي، پر (۱۹۹۳م) کال د ((ګلو سماتيک)) په نامه د ژبې او پر هغې د واکمنو اړيکو په باب خپله پېچلې نظريه څرګنده کړه. له همدې کبله دی په ژبپوهنه کې د ګلوسماتيک ښوونځي د بنسټګر په توګه يادوي. د ژبپوهنې پر خپلواکۍ دده ټينګار ددې سبب شو چې دی د ژبپوهنې پر وړاندې له (ګلو سما تيک) يوناني اصطلاح څخه ګټه واخلي. Glosseme يوناني کلمه ده چې د (ژبې) اندول ګڼل کېږي. يلمزلف د (چامسکي) په شان داسې يو (انديال مفکر) و چې پر عقل يې ډېر ټينګار کاوه، ژبه يې د يوې شبکې په توګه ګڼله او څېړنې يې (له کل څخه جز ته) د قياس پر بنسټ ودرولې. د يلمزلف نظريې د هغو د پېچلتيا له امله شنډې پاتې شوې، خو پر ژبپوهنې يې خپلې ژورې اغېزې پرېښودې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ګلوسماتيک نظريې چې د بنسټيزو ځانګړنو د څېړنو په نامه ياديږي، دسوسور د نظريو پر دوو اصلونو ولاړې دي او د يلمزلف د ټينګار نچوړ دی، دا دوه اصله دادي: لومړی دا چې ژبه د ارزښتونو يوه شبکه ده او دويم دا چې ژبه يو شکل دی نه ماده.

(انوسيپرسن) يو نامتو ډنمارکی ژبپوه دی او د غرب پوهنې د علم له بنسټګرو څخه دی. ده د ژبپوهنې د تاريخ له نړۍ شموله قواعدو څخه د ګرامر له اسانه کولو سره لېوالتيا لرله او په دې نظر و چې د ژبې تحول د هغې په پرمختګ او اسانه کولو کې رامنځته کېږي. (سيپرسن) يو بشپړ تيايي ليدلوری درلود. دی د (داروين) د نظرياتو تر اغېزې لاندې و او د ژبې له تدريجي پرمختګ سره يې لېوالتيا لرله، دی په دې نظر و چې دا کار د قاعدې جوړونې او د ګرامر د اسانه کولو له لارې ممکن دی.

۳- پراګ ښوونځی:

پر (۱۹۲۸م) کال په (لاهه) کې د ژبپوهنې لومړنۍ کنګره جوړه شوه. پراګ ښوونځی د ژبپوهنې له فعالو خوځښتونو څخه و، چې د (سوسور) له نظرياتو څخه يې الهام اخيستی و.

ددې ښوونځي نورې مهمې څېرې په دې ډول دي:

(ترويتسکوی)، (ياکويسون) او (ماتسيوس). د دوی زياتره پاملرنه غږ پوهنې ته وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(رومان یاکویسون) هغه روسي فیلسوف او ژبپوه و چې د ژبپوهنې په لویې څانګې کې یې زده کړې پیل کړې.

روسي ژبپوه او تېر پوه (ترویتسکوی) د غږ پوهنې بنسټګر و. د پراګ ښوونځي د غږ پوهنې مفاهیم د (غږ پوهنې بنسټونه) تر عنوان لاندې د تریتسکوی په اثر کې تدوین او تشریح شوي دي. نوموړي د غږونو د تقابل پر رول سربېره د غږونو د توپیروونکو ځانګړتیاوو مفهوم هم بیان کړی دی.

ده د غږونو تر منځ د تقابل نظریه وړاندې کړه او د غږونو تر منځ د تقابل د بیان لپاره معیار یوازې مانا وګڼل شوه. په دې ډول نو که چېرې غږیز توپیر د مانیز توپیر سبب شي، توپیروونکی عنصر ګڼل کېږي. بل مفهوم چې د ترویتسکوی په واسطه په پراګ ښوونځي کې بیان شو، نښاني او بې نښانه یا څرګند او نا څرګند غږونه وو. سربېره پر دې ترویتسکوی د غږونو د شبکې بریدونو او عاطفي نقشونو ته هم پاملرنه وکړه.

د پراګ ښوونځي د ژبې له شبکې څخه خپل لومړنی توصیف د غږ د شننې، تجزیې او یو بل څخه د جلا کولو په نظریې څرګند کړ.

۴- د نقش پالنې ښوونځی:

د نقش پالنې ښوونځی، تر جوړښتپالې ښوونځي وروسته رامنځته شو او د پراک ښوونځي د ژبپوهانو په څېړنو سره چې پر (۱۹۲۶ م) کال پیل

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوې او تر دويمې نړيوالې جګړې وړاندې مهاله پورې يې دوام وکړ، پيل شو. (اندره مارتينه) او (هاليډې) ددې ښوونځي له غړو څخه دي.

اندره مارتينه پر (۱۹۰۸) کال د فرانسې په سويل کې دې نړۍ ته سترګې وغړولې. دی د پراګ ښوونځي تر اغېزو لاندې راغی، په پيل کې يې ژبې ته له توصيفي ليدلوري کتل، خو ورو ورو يې هڅه وکړه چې پاريس ښوونځی له جوړښتپالي او توصيفي خصلته جلا کړي او ژبې ته د نقش پالنې له ليد لوري وګوري. ده خپله نظريه د نقش پالنې په چوکاټ کې تعريف کړه او په پای کې يې نوم د نقش پالنې ښوونځي د بنسټګر په توګه ياد شو.

له دې ليدلوري نو ژبه يو بشري ټولنيز بنسټ دی.

ځکه نو د ژبې اصلي دنده دا ده چې د وګړو تر منځ پيغام ورسوي، مفاهيم ورانتقال کړي او د همدې موخې لپاره ورسره اړيکي ټينګ کړي.

۵- د لندن ښوونځی:

په بريتانيا کې ژبپوهنه له غږ پوهنې او غږ شننې سره هممهاله پيل شوه، (فرت) او (هاليډې) د لندن ښوونځي له سترو بنسټګرو څخه دي، دوی دواړو لندن ښوونځي ته ډېره ځلا وروبښله. لندن ښوونځي په دېرشمو او پنځوسمو کلونو کې ډېر پلويان درلودل. هاليډې په لندن ښوونځي کې پر (۱۹۶۸ م) کال د (مقولې) او (ميزان) په نامه يوه نظريه مطرح کړه. تر يوې

(c) ketabton.com: The Digital Library

موديږ وروسته دا نظريه رد شوه. (هاليډي) د دريو سطحو، څلورو مقولو او دريو ميزانو تر منځ لاندې توپيرونه په ګوته کړل:

درې سطحې په دې ډول دي:

- شکل په ګرامر او کلمو کې شامل دی
- لومړۍ ماده په غږ او ليک کې شامله ده
- د موقعيت سکښت د شکل او سکښت له اړيکو څخه راپيدا کېږي.

څلور مقولې په دې ډول دي:

- يوون (واحد) په جمله، ترکيب، کلمه او څپه کې
- جوړښت يا نظم او ځنګ په ځنګ د يوونونو يا واحدونو ځای پر ځای کول
- طبقه چې په نوميزو، فعلي، حرفي او نورو ډلو کې شاملېږي.
- د نظم او ترتيب شبکه د ټولو طبقو د واحدونو تر منځ ځای ناستې ګڼل کېږي، لکه: شمېره، وجه، مهال، شخص او نور...

درې ميزانه په دې ډول دي:

د پرله پسې مراتبو ميزان، د ژبنيو واحدونو د ترتيب ښکارندوی دی.

د ژبنيو راکړو ورکړو او مقولو ترمنځ د اړيکو څرګندولو ميزان، د تحليل ميزان چې د سطحو تر منځ د توپيرونو څرګندونه کوي.

د غږ پوهنې په حوزه کې (فرت) د غږيزې غږ پوهنې چوکاټ مطرح کړ. په غږيز تحليل کې د مقصد ټکی دا دی چې کلمې، جملې، درې ژبني عناصر

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي چې موږ د هغو د څپیېز جوړښت په لټه کې یو ، دې څپېز جوړښت ته غږیز جوړښت وايي. تر (فرت) وړاندې ټولو ژبپوهانو غږونه یوه خطي شبکه ګڼله، خو (فرت) څپه د یوې کلمې ، ترکیب او جملې جوړوونکی عنصر وباله.

لېږدونکې نظریه او د چامسکي انقلاب:

(نوام چامسکي) ژبپوه، ریاضي پوه، فیلسوف او په نړیوال سیاست کې د نظر خاوند سړی و چې نن ورځ نړیوال شهرت لري، پر (۱۹۲۸ میلادي) کال یې په (فیلادلفیا) ښار کې نړۍ ته سترګې وغړولې.

چامسکي متعقد و چې ژبه یوه زېږنده یا خلاقه پدیده ده او د ماشوم ذهن د یوې سپینې لوحې په شان نه دی، بلکې مخکې تر مخکې په کې پلان موجود وي او د ژبې لومړنی جوړښت یې په ذهن کې مېشت وي چې جینټیکي او ذاتي بڼه لري. چامسکي تقلید ردوي او په دې نظر دی چې د اصلي ژبې زده کړه ذاتي بڼه لري. هغه په دې باور دی کله چې ماشوم د ژبې پر زده کړه پیل کوي، د ژبې د جوړښت د همغو ټولنیزو اصولو له مخې چې ذاتي بڼه لري، په ذهن کې د ځانګړو او محدودو قواعدو مجموعه تولیدوي. دا قواعد د ماشوم په ذهن کې دویمه فطري بڼه راخپلوي او د ټولو جملو کشف او پلټنه کوي.

چامسکي پر (۱۹۵۷ م) کال د (نحوي جوړښتونه) په نامه د یو کتاب په خپرولو سره د ژبپوهنې په علم کې یو بدلون راوست. د نحوي جوړښتونو د کتاب خپرول په ژبپوهنه کې یو تازه انقلاب و. دې کتاب (د مولودي

(c) ketabton.com: The Digital Library

لېږد ګرامر) نړیوالو ته معرفي کړ. دا نظریه لکه څنګه چې له نامه څخه یې ښکاري، له دوو متفاوتو ، خو مرتبطو اړخونو څخه جوړه ده. یو انتقالي اړخ او بل ذاتي اړخ دی.

د مولودي لېږد ګرامر نظریه:

چامسکي ورځ پر ورځ د ژبپوهانو د پاملرنې وړ وګرځېد ، دی ادعا کوي چې په دې ژبنۍ نظریه کې یې د پاملرنې وړ موضوع د ژبني ځواک څېړنه ده. په دې ژبنۍ نظریه کې یې هدف دا دی چې په ټوله کې هغې ټولنیزې ژبې ته پاملرنه وکړي چې په هغې کې ژبه د ځینو عواملو ، لکه د حافظې محدودیت او عکسلعملي تېروتنې تر اغېز لاندې نه وي راغلې.

چامسکي په دې نظر و چې د مولودي لېږد د ګرامر نظریه اساسًا د ژبني ځواک د رمزونو او اسرارو په لټه کې د ژبې له عیني یا څرګندو او ملموسو اړخونو سره سروکار نه لري او یوازې د ژبې انتزاعي اړخ تر څېړنې لاندې نیسي. د ژبې دا نظریه په حقیقت کې د ریاضي په شان ده چې په محدودو قواعد او عناصر کولای شي ناشمېره جملې جوړې کړي. د ژبې ګرامر یانې د ژبني ځواک توصیف یا تثبیت او د سمو جملو درک، جوړونه او له ناسمو جملو څخه د هغو د بېلونې او توپیرونې مانا لري.

چامسکي د هرې جملې لپاره دوه جوړښتونه مني: یو ژور جوړښت چې په واقعیت کې د جملې د اجزاو و منطقي او مانیز اړیکي ټاکي او بل ظاهري جوړښت دی چې د جملې بهرنۍ او عیني بڼه څرګندوي او حتمي نه ده چې د جملې له ژور یا بنسټیز جوړښت سره سمون ولري. د جملې ژور جوړښت

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لېږدېزو قواعدو په نامه د محدودو قاعدو له لارې په ظاهري جوړښت بدلېږي. لېږدېز قواعد د حذف، تعويض، زياتونې او د ژور جوړښت اړيکو د ځای پر ځای کولو له لارې، د ظاهري جوړښت پر اړيکو تبديلېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د افغانستان فرهنګي میراثونه

(پرون، نن او سبا)

زموږ په اکثرو سیاسي، فرهنګي او تاریخي غونډو کې دا خبره ډېره اورېدل کېږي، چې افغانستان یو لرغونی هېواد دی؛ پنځه زره کلن تاریخ لري او د بډایه فرهنګ او معنویت څښتن دی. لوی استاد پوهاند علامه عبدالحی حبیبي افغانستان تر تاریخ وړاندې او بیا تر هغه راوروسته د بېلابېلو کلتورونو او تمدنونو زانګو بللې ده. استاد حبیبي دا سیمه ((تر تاریخ وړاندې فرهنګ، ویدي فرهنګ، اوستایي فرهنګ، بودايي+ یوناني فرهنګ، کوشاني فرهنګ، ساساني فرهنګ، هفتلي فرهنګ، اسلامي فرهنګ، خراساني فرهنګ)) (۱) پر بېلابېلو برخو وېشلې ده. طبیعي خبره ده چې دې ټولو فرهنګونو بډایه فرهنګي میراثونه درلودل، چې اکثره یې د زمانې ناخوالو له منځه وړي دي، خو امتداد یې په یوه نه یوډول زموږ په اوسني افغاني فرهنګ کې ځلا مومي. څرنګه چې هره پدیده ژوندی، وي که ناروحه، طبیعي خبره چې د ژوند دريپړاوونه لري، یوه پدیده څنګه پیدا شوه؟ یانې پرون یې څنګه و؟ اوس یا نن په کوم حالت کې ده؟ او د سبا اټکل به یې څه وي؟

د افغانستان فرهنګي میراثونه هم د ژوند او تاریخي پړاوونو په همدغسې بهیر او مسیر کې څېړل کېدی شي او یا لږ تر لږه زه غواړم،

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل فرهنګي میراثونه، د (پرون) او (نن) به هنداره کې مطالعه کړم د (سبا) ورځې د خوندیتابه لپاره یې خپل ذهني لیدلوری او وړاندیزونه له نورو سره شریک کړم. خو مخکې تر دې چې د زماني واټن له مخې د خپل هېواد د فرهنګي میراثونو پر څومره والي او څرنګوالي څرګنده رڼا واچوم، ښه به وي چې لومړی (فرهنګ) او بیا (میراث) تعریف کړو او بیا په مجموعي ډول د (فرهنګي میراث) ترکیب ته لاړ تم شو.

فرهنګ څه ته وایي؟:

د ټولنیزو علومو د خصلت له مخې (فرهنګ) یا (کلتور) هم په هغو مفاهیمو کې راځي چې تعریف یې ګران دی یا په بله مانا ګڼ شمېر تعریفونه لري، له همدې کبله د نړۍ ګڼو پوهانو د فرهنګ بېلابېل تعریفونه وړاندې کړي دي، الفرید کرویبر کلاید کلوکنحون (Alfred Kroeber Clyde Kluckhon) په خپل اثر (فرهنګ) کې د هغه (۱۲۴) تعریفونه وړاندې کړي او د هغو له منځه یې بیا یې ځینو غټو ټکو ته نغوته کړې ده:

- ((په ښکلو هنرونو او انساني چارو کې لوړ فضیلت ته، چې (عالي فرهنګ) یې هم بولي، فرهنګ ویل کېږي.
- د بشر چلند، ټولنیز ژوند، عقایدو، د پوهنې مجموعې او هغه حالت ته چې بشري فکر او یادونه په کې راټول شي، هم فرهنګ وایي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- هغو تمایلاتو، ارزښتونو، هدفونو او ګډو چلندونو ته هم فرهنګ ویل کېږي، چې یوه ټولنه، بنسټ، ډله او سازمان له یو بل څخه بېلوي.

یو فرهنګپوه (رالف لېنتون) بیا ((فرهنګ د چلندونو هغه ترکیب ګڼي چې د یوې ټاکلې ټولنې د غړو په وسیله له یوه پښت څخه بل ته انتقالېږي او د هغو ترمنځ مشترک دي)). (۲)

ځینو نورو پوهان د یوې ټولنې ټولې مادي او معنوي شتمنۍ ته فرهنګ وایي.

ځینې: ((د یو ملت ژبې، ادبیاتو، علومو، ښوونې او روزنې، لوړو زده کړو، رسنیو او د هنرونو مجموعې ته فرهنګ وایي.))

یو شمېر نور وایي: ((کلتور د انسانانو د ټولو عقایدو پانګه ده.))

ځینې نور بیا په دې اند دي چې: ((فرهنګ د بشري ټولنې ټولو هغو مادي او معنوي پانګې، بریاوو او ارزښتونو ته ویل کېږي چې د تاریخ په اوږدو کې رامنځته شوي وي، لکه ټولنیز اړیکي، هنر، فلسفه، اخلاق، علم، تکنیک او نور...))

میراث څه ته وایي؟:

په مجموعي ډول هر هغه څه چې له پخوانیو څخه راتلونکو ته رسېږي، هغو ته میراث ویل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

میراث په واقعیت کې د یو شي پاتې شوني ته وایي، که هغه په فرهنګي ډګر کې وي، که په مادي یا معنوي برخه کې. فرهنګي میراثونه هم له یوه پښت څخه بل ته انتقالېږي او په لړو ډېر بدلون دا لړۍ دوام پیدا کوي.

فرهنګي میراث څه ته وایي؟:

له پخوانیو زمانو څخه را پاتې ټولو هغو اثارو ته ویل کېږي، چې فرهنګي ارزښتونه ولري، هر تاریخي اثر فرهنګي میراث ګڼل کېږي، خو هر فرهنګي میراث د لرغونو اثارو برخه نه ګڼل کېږي. د فرهنګي میراثونو د سازمان د جوړښت په تګلاره کې فرهنګي میراثونه په دې ډول تعریف شوي دي:

((له پخوا څخه ټول را پاتې اثار چې د انساني ژوند د خط و سیر ښکارندویي کوي او د انسان د عبرت سبب ګرځي، فرهنګي میراثونه ګڼل کېږي.))

فرهنګي میراثونه پر دوو برخو وېشل کېږي:

مادي فرهنګي میراثونه او معنوي فرهنګي میراثونه یا ملموس او ناملموس فرهنګي میراثونه.

مادي یا ملموس فرهنګي میراثونه:

هغو فرهنګي میراثونو ته ویل کېږي، چې څرګند فزیکي او ملموس شتوالی ولري، لکه: څلي، منارونه، تاریخي ودانۍ، لرغوني اثار،

(c) ketabton.com: The Digital Library

مجسمې، کتابونه، سندونه، هنري اثار، ماشينونه او نور جوړښتونه چې فکر کېږي، راتلونکي پښت ته ارزښت لري. دا مادي ميراثونه بيا په خپل وار سره پر منقولو او نامنقولو فرهنګي ميراثونو وېشل کېږي، منقول همغه دي چې له يوه ځايه بل ځای ته د لېږد وړ وي او نامنقول يې همغه دي چې له يوه ځايه بل ته نه انتقالېږي.

معنوي يا ناملموس فرهنګي ميراثونه:

دا د يوه فرهنګ نافزيکي اړخونو ته ويل کېږي او تر ډېره بريده پورې د يوې زمانې په بهير کې د يوې ټولنې اداب او دودونه په خپله غېږ کې رانغاړي. يا په بله وينا معنوي ميراثونه د فرهنګ هغه برخه ګڼل کېږي، چې سينه په سينه له يوه پښت څخه بل ته رارسېدلې وي. په دې کې ټولنيز ارزښتونه، دودونه، اداب، رواجونه، چلندونه، معنوي او ښکلا پوهنيز باورونه، هنري بيان، ژبه او نورې انساني کړنې او چلندونه شاملېږي. په ټوليزډول د مادي ارزښتونو په انډول د معنوي ارزښتونو ساتنه ګرانه ده. معنوي ميراثونه يا په بله وينا ناملموس ميراثونه د يوې ټولنې د فرهنګ اساسي برخه جوړوي.

له ټولو فرهنګونو څخه راپاتې اثار، پر همغو ټولنو د واکمن معنوي فرهنګ او فکر ښکارندويي کوي. په حقيقت کې د بشر معنويات، د مادي، فرهنګي او تاريخي اثارو په بڼه ځلېږي او د ناملموس ميراث بېلابېل اړخونه جوړوي. فرهنګي ميراث د يوې ټولنې فرهنګي حقيقت ګڼل کېږي، معنوي ميراثونو ته پاملرنه ځکه مهمه ده چې د نړۍ د

(c) ketabton.com: The Digital Library

فرهنګي يورنګۍ پر وړاندې ودرېږي، د بېلابېلو فرهنګونو د ملاتړ له لارې کولای شو د نړۍ د يورنګوالي پر وړاندې مقاومت وکړو او فرهنګي هويت يې خوندي کړو.

د معنوي يا ناملموسو فرهنګي ميراثونو د خونديتابه بېلابېل اړخونه په دې ډول دي:

فولکلور، ګړنی تاريخ، ژبساتنه او ځينې نور

د پورتنيو دوو ډولونو فرهنګي ميراثونو ترڅنګ د (طبيعي ميراثونو) يادونه هم کېږي، چې دا هم خورا ارزښتمن دي. دا هم د هرې ټولنې د ملموسو ميراثونو برخه ګڼل کېږي، لکه د ښار څنډې، د ژوندانه طبيعي چاپېريال، له هغې جملې څخه بوټي او ځناور چې د ژوندانه بېلابېل ډولونه شمېرل کېږي، په دې ډله کې راځي، د ونو او بوټو له مخې هم، ځمکه بېلابېل رنګونه راخپلوي چې دا کار د کورنيو او بهرنيو ليدونکو يا سيلانيانو د ليدو سبب ګرځي او د يوه هېواد يا ټولنې لپاره غوره اقتصادي سرچينه ګڼل کېږي. نه يوازې د ځمکې پر سر طبيعي ميراثونه د ساتنې وړ دي، بلکې تر اوبو لاندې ميراثونو خونديتابه ته هم ډېر پام په کار دی. په همدې خاطر په ملګرو ملتونو کې د فرهنګي ميراثونو د ساتنې ادارې (يونسکو) د (۱۹۷۲م) کال د پرېکړې له مخې ټول هغه فرهنګي ميراثونه چې نړيوال ارزښت لري، بايد د خونديتابه لپاره يې هڅې وشي، چې په هغو کې د ځمکې پرمخ او تر اوبو لاندې ټول اثار شاملېږي. د ملګرو ملتونو دې او نورو ادارو په بېلابېلو وختونو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د فرهنګي میراثونو د خوندیتابه لپاره په بېلابېلو وختونو کې نړیوالې پرېکړې او وړاندیزونه کړي دي، د بېلګې په توګه، پر (۱۹۳۱م) کال د (اتن منشور)، پر (۱۹۳۵م) کال د (زوریخ تړون) پر (۱۹۵۴م) کال د جګړې پر مهال د فرهنګي میراثونو د خوندیتابه لپاره د (لاهې کنوانسیون)، پر (۱۹۶۴م) کال د (ونیز منشور)، پر (۲۰۰۲م) کال د (بارسولانا منشور) او داسې نورې پرېکړې، قوانین او کنوانسونه چې ټول د تاریخي او فرهنګي میراثونو د ساتنې لپاره په نړیواله کچه ترسره شوي دي.

اوس راځم د خپلو فرهنګي میراثونو، ماضي، حال او راتلونکي او یا د خپلو فرهنګي میراثونو پرون، نن او سبا ته!

د افغانستان د فرهنګي میراثونو پرون

لکه څنګه چې مو د مخه یادونه وکړه، افغانستان د نړۍ په هغو هېوادونو کې شمېرل کېږي چې بډایه او غني فرهنګ لري. په فرهنګي اثارو کې تاریخي اثار، فرهنګي میراثونه چې ملموس او ناملموس دواړه په کې شامل دي، ټول په دې شمېر کې راځي. دې ټولو اثارو ته د تاریخ په بهیر کې ډېر زیات زیانونه اوښتي دي. له (پرون) څخه زموږ هدف تر (۱۳۸۰) ل کال وړاندې زماني واټن دی. دا زماني واټن له یادې نېټې نیولې بیا تر لسیزو لسیزو زماني واټن په غېږ کې رانغاړي. په دې ټول بهیر کې چې د بېلابېلو عواملو او پېښو له امله زموږ فرهنګي میراثونو ته کوم زیانونه رسېدلي، غواړم په دې لیکنه کې هغو ته نغوته وکړم. طبیعي خبره ده چې په لیکنه کې نه ټول فرهنګي میراثونه او نه هم د هغو

(c) ketabton.com: The Digital Library

جزئیات څېړل کېدی شي، خو هڅه کوو چې پر مهمو فرهنګي میراثونو او هغو ته پر ورا وښتو زیانونو لنډه رڼا واچوم:

موزیمونه:

د جګړو په کلونو کې د افغانستان موزیمونو ډېر زیان لیدلی چې دلته ورته نغوته کوو:

د کابل موزیم: د کابل موزیم چې وروسته بیا د ملي موزیم په نامه یاد شو، پر (۱۲۹۷ل) کال یې بنسټ ایښودل شوی، لومړی په باغ بالا ماڼۍ او وروسته بیا دارالامان ته انتقال شوی دی. تر هغه وروسته د هېواد په بېلابېلو سیمو کې د تاریخي اثارو کیندنې وشوې او ترلاسه شوي اثار یې ملي موزیم ته راوړل شول. ملي موزیم په کابل کې تر تنظیمي جګړو دمخه د نږدې (سل زرو) تاریخي اثارو خاوند شو. دلته به یوازې په یوه جدول کې د ملي موزیم د ځینو مهمو تاریخي اثارو لنډه یادونه وکړم:

د فرهنګي دورې نوم	د څېړونکي نوم	د سیمې نوم
۵۰ زره کاله وړاندې زمانه د پخوانۍ ډبرې منځنۍ دوره	لویس دوپرې	دادل دره
۳۰ زره کاله وړاندې د پخوانۍ ډبرې پورتنۍ دوره	کارلتون، س، کون	قمره کمر
د کوپرک دوره (محلي نوم) له ۲۰ څخه تر ۱۱ زره کاله وړاندې زمانه	لویس دوپرې	اق کپرک
له ۱۱ زرو څخه تر ۷ زره کاله وړاندې زمانه د نوې ډبرې دوره	لویس دوپرې	اق کپرک

(c) ketabton.com: The Digital Library

کور دره	لویس دوپري	د ۲ زره کاله ق م زمانه د نوي ډبرې دوره
اق کپرک	لویس دوپري	له ۳ زره څخه تر یو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر
منديګک	D.A.F.A	له ۳ زره څخه تر یو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر
ناد علي	D.A.F.A	له ۳ زره څخه تر یو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر
د موراسي غونډۍ	لویس دوپري	له ۳ زره څخه تر یو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر
شمشير غار	لویس دوپري	له ۳ زره څخه تر یو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر
اق کپرک	لویس دوپري	له ۳ زره څخه تر یو زر ق م زمانه د اوسپني عصر
حضوري چمن	تصادفي	له ۶-۴ ق م پېړۍ پورې د هخامنشي دوره
آی خانم	D.A.F.A	له ۴-۳ م پېړۍ پورې باختري دوره
میرزکه ګردېز	تصادفي	له ۲-۱ م پېړۍ پورې هندو یوناني دوره
بګرام	D.A.F.A	له ۱-۳ میلادي پېړۍ د یونان- کوشاني دوره

(c) ketabton.com: The Digital Library

لـه ۱-۳ مـيلادي پېـړۍ د يونـان-کوشاني دوره	D.A.F.A	سور کوتل
له ۱-۳ميلادي پېړۍ پورې د يونان کوشاني دوره	تصادفی	شـــترک او پايتاوه
لـه ۱-۳مـيلادي پېـړۍ پـورې د يونـان کوشاني دوره	D.A.F.A	چم قلعه
لـه ۱-۳مـيلادي پېـړۍ پـورې د يونـان کوشاني دوره	D.A.F.A	باميان
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	D.A.F.A	هډه
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	D.A.F.A	باميان
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	D.A.F.A	شـــــترک اوپايتاوه
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	D.A.F.A	مرنجان تپه
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	D.A.F.A	قول نادر
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	تصادفی	مرنجان تپه
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	تصادفی	ســــــرای خواجه

(c) ketabton.com: The Digital Library

له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	د لرغونپوهنې انستيتوت	خم ازګر
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	جاپاني لرغونپوهان	درمان تپه
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	D.A.F.A	کم داقا
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	D.A.F.A	کهنه مسجد
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	D.A.F.A	تپه کلان
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	D.A.F.A	فندوقستان
له ۸-۹ م پېړۍ پورې	تصادفي	ګرديز
د هندوشاهي دوره	تصادفي	تګاب
له ۱۵ پېړۍ څخه تراوسه	ISMEO	غزني
د اسلامي دورې اثار	D.A.F.A	لښکرګاه
د اسلامي دورې اثار	D.A.F.A	غلغلې ښار(۳)

کله چې په کابل کې پر (۱۳۷۱ل) کال تنظيمي جنګونه پيل شول، نو ملي موزيم ته سخت زيانونه واوښتل. موزيم ته د ورپېښې غميزې ټول

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیان ددې لیکنې په ججوري که نه ځایېږي. په مجموعي ډول د موزیم نږدې په سلو کې (۷۰) برخې اثار لوټ، تالان او یا له منځه یوړل شول.

یو شمېر اثار یې په بهرنیو قاچاق وړونکو وپلورل شول.

د هډې نامنقول موزیم:

((د جلال اباد د ښار د جنوب ختیز په شپږ کیلو مټرۍ کې یو ستر کلی د کوچنیو کوچنیو غونډیو په منځ کې پروت دی. دغه ځای ته هډه وایي.

د اعلیحضرت محمد ظاهر شاه د واکمنۍ په زمانه کې همدلته کیندنې پیل شوې او په نتیجه کې تر ځمکې لاندې یو بیضوي موزیم وموندل شو. هغه وخت د دولت له خوا د همدې ځای د اوسېدونکو (۱۵۰) تنو پر دې ځای د دې غونډې ګرد چاپېره پر کار پیل وکړ. د درې جریبه ځمکې په ساحه کې د ښار په بڼه موزیم وموندل شو. دغه موزیم ته یوه لار راغلې وه او همدا لار له ټولې ودانۍ څخه ګرد چاپېره ګرځېدلې وه. د دروازې خوا کې یو لوی بُت د سلامۍ په حال کې لیدل کېده، تر ټولو مشر بُت چې ګرد چاپېره ورڅخه څو بُتان د محافظینو په شکل ولاړ وو، ځای پر ځای شوي وو. یوه فرانسه یې ښځه د کیندونکو د فني هئیت مشره وه. هغې دغه بت ته د ((ارکولیس پهلوان)) نوم ورکړ. دا موزیم د شپږو کلونو په موده کې سم برابر شو، ټولې (۴۲) کوټې وموندل شوې، حکومت ورته یو ساتونکی کنډک واچاوه. یو کانتین هم په دروازه کې ورته جوړ شو، چې وروسته به سیلانیان ورته راتلل.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

((تر (۱۳۵۹ل) کال پورې هډه د پخوا په څېر جوړه وه، لېږدېدونکي بوتان او نښې يې د کابل په موزيم او نالېږدېدونکي يې همدغلته په هډې موزيم کې ايښي وو. د پردېو يرغل په پايله کې د سيمې استوګن جګړې ته اړ شول، پر (۱۳۵۹لمريز) کال څو راکټه پر موزيم راوغورځېدل او د موزيم شاوخوا ونو او بوټو اور واخيست، چې دولت خبر شو دا ورمړ کولو لپاره يې د اور وژنې څو موټره راولېږل او اور چې د ننه په موزيم کې لګېدلی و د اوبو ټانکرې يې ورته مخامخ کړې او د موزيم يوه برخه پرې ختمه شوه. په اور يوازې يو شمېر لرګي، دروازې او کړکۍ سوې وې او د کچو او چونې نالېږد و بوتانو ته يې تاوان نه و وراړولي وو، خو چې اوبه ورورسېدې، هر څه ختم شول او راولوېدل، په دې توګه د بې پروايۍ له امله د موزيم يوه برخه خاورې شوه. د (۱۳۷۱ل) کال تر غويي وروسته سياسي کړکېچ وغځېد، نو وسلوالو ډلو ته د لاسوهنې مهال ګوتو ته ورغی او پر پاتو نښو يې له سره په خپلسرۍ کار پيل کړ او د ګاونډي هېواد سوداګرو له کورنيو ډلمشرانو سره په غځېدلي لاس خپلې موخې بشپړې او هر څه يې يوړل.)) (۴)

ددې دوو مهمو منقولو او نامنقولو موزيمونو ترڅنګ، د هرات ولايتي موزيم چې پر (۱۳۰۴ ل) کال، د ميمنې موزيم چې پر (۱۳۳۶ل) کال تاسيس شوي وو. د غزنې موزيم چې پر (۱۳۴۵ل) کال جوړ شوی، د مزارشريف موزيم چې لرغونی تاريخ لري او نور ولايتي موزيمونه چې په هر يو کې په لسګونو او سلګونو تاريخي ميراثونه موجود وو، اکثره برخې يې د تنظيمي جګړو او ګډوډيو او همدارنګه د تاريخي اثارو د قاچاق وړونکو له خوا زيانمنې شوې او يا لوټ شوي دي. د هرات موزيم:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر (۱۹۹۴) کال د هرات په بالاحصار کې بیا پرانیستل شوی، خو د هغه اثار په دقیق ډول تنظیم شوي نه وو.

د ملي موزیم او ولایتي موزیمونو ترڅنګ یو شمېر نورو موزیمونو ته هم ډېر زیانونه رسېدلي، د اردو موزیم چې تر ملي موزیم وروسته خورا غني موزیم ګڼل کېدل، په بشپړ ډول لوټ شوی او له منځه وړل شوی دی.

ملي ګالري:

د (۱۳۶۲ل) کال د ثور پر میاشت افتتاح شوه، په پیل کې ورته (۲۰۰) بېلابېل اثار راوړل شول. وروسته پرې (۵۹۶) اثار هم زیات شول. د تنظیمي جګړو پرمهال د ملي ګالرۍ ودانۍ ته چې په اسمایي واټ کې واقع وه او هم د ملي ګالرۍ بېلابېلو اثارو ته ډېر زیانونه واوښتل.

نندارتونونه:

د کابل ښار حضوري چمن ته ورڅېرمه (د کابل ننداري) په سیمه کې د هېواد د لاسي صنایعو، قیمتي ډبرو، غالیو، ټولنیزې پراختیا، برېښنا بندونو، مهمو ودانیو (پنځه لس) نندارتونونه جوړ شوي وو. هر نندارتون ځانته یوه ځانګړې ودانۍ درلوده، په سلګونه ډول ډول اثار چې تاریخي ارزښت یې درلود، د تنظیمي جګړو پرمهال ټول لوټ، تالان او وسوزول شول.

ارګ:

((د افغانستان په تاریخي او فرهنګي میراثونو کې د ارګ ماڼۍ هم راځي. د ارګ د ماڼۍ کار د امیرعبدالرحمن له خوا پر (۱۲۹۹هـ ق) کال چې له (۱۸۸۲م) کال سره سمون لري، پیل شو. حرمسرای، دلکشا ماڼۍ،

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۲۹۰ هـش) د دلکشا ماڼۍ د ساعت منار، ګلخانې ماڼۍ، سلامخانې ماڼۍ، ستوري ماڼۍ، د ارګ جومات، د ارګ برجونه او ځینې نورې ودانۍ چې تاریخي او فرهنګ میراثونه ګڼل کېږي. په بېلابېلو وختونو کې جوړې شوې دي.

ددې ودانیو ځینې یې د (۱۳۵۷ل) کال په پېښو کې زیانمنې شوې، خو ژر بېرتته ترمیم شوې، د تنظیمي جګړو پر مهال دې ودانیو ته پوره زیان واوښت، د طالبانو د واکمنۍ پر مهال که څه هم د زیانونو کچه زیاته نه شوه، خو د ودانیو په داخل کې ځینې میناتوري شوي او هنري برخې یې له یو لړ زیانونو سره مخ شوې.))(۵)

د افغانستان مرکزي سیمه:

د هېواد په مرکزي برخو او مرکزي ولایتونو کې زیات شمېر تاریخي اثار موجود وو، ځینې له منځه تللي او ځینې زیانمن شوي او ځینې اوس هم شته، چې دلته یې په لنډیز سره یادونه کوو:

بامیان:

د لویو مجسمو په ګډون له دریېمې څخه تر اتمې میلادي پېړۍ پورې بودایي مجتمع په همدې سیمه کې جوړې شوي، چې لویې مجسمې یې د طالبانو د حاکمیت پر مهال والوزول شوې او نورو وړو مجسمو ته هم سخت زیان واوښت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

غزني:

له دريېمې میلادي پېړۍ څخه تر اتمې میلادي پېړۍ اړوند د سردار تپې بودایي مجتمع، چې د ایټالیانو له خوا یې پلټنه شوې وه، زیات زیانونه زغملي دي.

د سلطان محمود غزنوي (۹۹۸-۱۰۳۰م) مقبرې ته کوم زیان نه دی رسېدلی.

په (۱۲مې) میلادي پېړۍ پورې اړوند، د غزنویانو د دورې د درېیم مسعود ماڼۍ چې د فرانسویانو له خوا کیندل شوې وه، لوټ شوې ده.

د غزنویانو د عصر منارونه (۱۲مه میلادي پېړۍ) د بېلابېلو پېښو د اغېز له کبله، زیانمن شوي دي.

د (۱۲) میلادي پېړۍ په وروستیو کې په غور ولایت کې د غوریانو د عصر منار جام، د طبیعي عوارضو او د سیند له غاړې د اوبو د راپورته کېدو له امله له ګواښ سره مخ دی.

د تیمور شاه مقبره ۱۷۹۳م:

د تیموریانو په دود جوړه شوې ودانۍ، د تنظیمي جنګونو پرمهال ډېره زیانمن شوې وه، د ولسمشر کرزي د حاکمیت پر مهال بیا ورغول شوه.

بابر بڼ:

په (۱۷مه) میلادي پېړۍ کې د مغولي دورې بابر بڼ زیانمن شوی: د جګړې په اثر د بابر مقبره (۱۵۳۰ م) مرکزي جومات (۱۶۴۲م) زیانمن شوي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

حرم سرای او نورې برخې چې د بمبارۍ په وجه ورانې شوې وې. د بڼ ونې وهل شوي او د سون موادو په توګه ترې کار اخیستل شوی، د حامد کرزي د حاکمیت په دوره کې دا بڼ یو ځل بیا ورغول شو.

زوړ ښار:

د (۱۸-۱۹م) پېړۍ یو لړ ودانۍ له کچې او حکاکي ښکلاوو سره د خاورو پر ډېرۍ بدلې شوې دي.

ملي ارشيف ودانۍ:

پر (۱۹۷۳-۱۹۷۸م) کال د ملي ارشیف لپاره ترمیم شوه، د جګړو له کبله یې زیانونه وزغمل، خو بیا یې هم حالت ښه دی.

بوستان سرای:

پر(۱۸۹۲ م) کال ودان شوی، د بوستان سرای لازمه ځارنه نه ده شوې. یو وخت د ترانسپورت د ډیپو په توګه ترې ګټه پورته کېدله. پر (۱۹۹۲م) کال د تاریخي ابداتو د ساتنې د ریاست له تفاهم پرته په غلطو مشورو، د ښاروالۍ په واسطه ترمیم شوی دی. د کچو د کارونې او د لرګیو د باندې برخې ښکلا یې په ښه حالت کې ده، خو ځینې داخلي برخې یې له منځه وړل شوي دي.

باغ بالا ماڼۍ:

د (۱۸۹۳م) کال اړوند ماڼۍ ده، چې پر (۱۹۶۲م) کال بیا ترمیم شوه، د جګړې له کبله رسېدلی زیان یې ناڅیزو، ترمیم شوې وه، خو یوې

(c) ketabton.com: The Digital Library

تنظیمي ډلې له هغې څخه مېلمستون جوړ کړ، طالبانو هم د خپلې یوې قوماندانۍ مرکز کړ. له همدې کبله ورته زیات زیان ور واوښت.

ستوري ماڼۍ:

د بهرنیو چارو وزارت اړوند پر (۱۹۰۱م) کال جوړه شوه، په (۱۹۱۲-۱۹۱۵م) کلونو کې نورې زیاتونې په کې وشوې او نورې برخې ور پورې وتړل شوې. پر (۱۹۹۵م) کال یې په سالون کې نوی زیاتون راوستل شو. د تنظیمي جګړو پرمهال ور اوښتي زیانونه یې یو ځل بیا ورغول شول.

د شاه دو شمشېره جومات:

د (۱۲مې م) پېړۍ د جومات پر ځای، د هغه ودانۍ پر (۱۹۲۰م) کال جوړه شوې ده، په ښه حالت کې ساتل کېږي. تراوسه ورته کوم څرګند زیانونه نه دي اوښتي.

د کابل ښنډې:

د کابل ښار او شاوخوا سیمو کې هم زیات شمېر تاریخي ابدات موجود وو چې ځینو ته یې سخت زیانونه رسېدلي دي، دلته غواړو په لنډیز سره دا تاریخي ابدات معرفي کړو.

د چکړیو مینار:

د لومړنیو میلادي پېړیو بودایي مینار د توغندیو د لګېدو له امله زیانمن شوی و، خو د هغو دلایلو له مخې چې تراوسه څرګند شوي نه دي، د (۱۹۹۸م) کال په اپریل کې ونړېده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګلدره:

(۴ مې میلادي) پېرۍ پورې اړوند د بودايي معبد او ستوپه مجتمع، په پراخ ډول، د سیمه ییزو قوماندانانو له خوا د اثارو د ترلاسه کولو او غلا کولو لپاره پلټل شوې ده.

چهلستون ماڼۍ:

د (۱۸۸۸م) کال یوه ودانۍ وه چې پر(۱۹۰۵) او ۱۹۵۰م کال په کې نور بدلون راوستل شو. د تنظیمي جګړو له امله د خاورو پر ډېرۍ بدله شوې ده.

د دارالامان ماڼۍ:

پر (۱۹۲۳م) کال د حکومت د مرکز په توګه وپېژندل شوه، بېلابېلو جګړو هغې ته درونده زیان اړولی دی.

د تاج بېګ ماڼۍ:

پر (۱۹۲۴م) کال پورې دې اړوند ماڼۍ هم زیات زیان لیدلی دی.

پغمان ماڼۍ:

دا د اعلیحضرت امان الله خان دوبنی استوګنځی و، چې پر (۱۹۲۰م) کال جوړ شوی، د ښکلو ماڼیو، تیاترونو او هوټل په ګډون، دا استوګنځی د تنظیمي جګړو پرمهال په قصدي ډول پر خاورو بدل شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د افغانستان لویدیځ:

د هېواد لویدیزه سیمه هم د ګڼو تاریخي اثارو خاونده وه، دلته په لنډیز سره ورته نغوته کوو:

هرات:

جامع جومات:

پر (۱۲۰۰م) کال د غوریانو پر وخت جوړ شوی او په (۱۵مه) میلادي پېړۍ کې د تیموریانو په واسطه ترمیم او له (۱۹۴۳م) کال راپه دېخوا یې ښکلا ته نوره پاملرنه هم کېږي. له جګړې څخه رسېدلي زیانونه یې ترمیم شوي او په ښه ډول ساتل کېږي.

مالان پل:

له (۱۵۰۲م) کال څخه شتوالی لري. جګړو ورته زیان رسولی او د (۱۹۹۲-۱۹۹۴م) کلونو ترمنځ په ناسم ډول ترمیم شوی دی.

د امام فخر رازي جومات او مزار:

د (۱۳مې م) پېړۍ اړوند، جګړو هغه ویجاړ کړی او د پانګوالو خلکو له خوا یې د بیا رغونې هڅه وشوه، خو په سم ډول یې جوړ نه کړای شو.

د مصلی منارونو مجتمع او د ګوهر شاد مقبره:

د (۱۵مې م) پېړۍ د تیموریانو د وخت اړوند د ګوهر شاد مقبره چې د جګړو له کبله د هغې د ګنبدې د کاشۍ زیاتې برخې له منځه تللي دي. هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ونې چې پر (۱۹۴۰م) کال د ساتونکي دېوال په توګه د جون- سپتمبر د میاشتې د (۱۲۰) ورځني باد په مقابل کې اېښودل شوې وې، له منځه وړل شوي دي. په دې سیمه کې له شپږو موجودو منارونو څخه یو یې د یو توغندي په واسطه له منځه تللی او دوه نور یې د توغندي له مستقیم لګېدو سره سره ولاړ پاتې دي.

ګازرګاه:

د تیموریانو په واسطه په ۱۵مې میلادي پېړۍ کې په کاشیو ښکلی شوی زیارت د ۱۱مې میلادي پېړۍ ستر صوفي، شاعر او فیلسوف خواجه عبدالله انصاري ته ځانګړی شوی دی. د هغه د مجاورانو له خوا ښه ساتل کېږي. د مرمرو له ډبرو څخه جوړ، د یوه حیوان مجسمه چې هغه ته په ورننوتونکې دروازه کې ودرول شوې وه. د طالبانو له خوا لرې شوې ده.

د کرباس حوض:

د هرات ښار د لویدیځ په (غلوار) کلي کې له داخلي ښکلاوو سره په تیموري دورې پورې تړلی دی. د یو ډنمارکي ناحکومتي سازمان ډاکار DACAAR موسسې په واسطه ترمیم شوی دی.

د محدث زیارت:

د تیموریانو د دورې د (۱۵مې میلادي) پېړۍ اړوند مدرسه او جومات چې د (۹ مې م) پېړۍ د یوه خواجه عبدالولید په ویاړ جوړ شوی و، د جګړې له کبله ورته زیات زیان اوښتی دی. د مقبرې پر سر د ګنبدې ترمیم، د خلکو په همکارۍ، د ډاکار موسسې له خوا شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ظفر تخت:

د تیموریانو د دورې د (۱۵مې) پېړۍ د تفریح بڼ و، تر (۱۹۲۲م) کال پورې د کارېدو وړ و. پر (۱۹۹۴م) کال له یوې مخې له کاره ووت.

د چهارسوق حوض:

د (۱۷مې م) پېړۍ اړوند د عامه اوبو زېرمه، وچه شوې او د له منځه تلو په حال کې ده.

د افغانستان شمال:

د افغانستان په شمال کې هم ګڼ شمېر تاریخي اثار موجود وو چې د بېلابېلو حوادثو له امله ورته سخت زیانونه رسېدلي دي، دلته یې په لنډیز سره یادونه کوو.

ای خانم:

د تخار ولایت خواجه غار ته نږدې، تر میلاد دمخه د ۲ــ۴ پېړیو، یو یوناني ښار دی، چې د فرانسویانو له خوا پلټل شوی و. په بلدوزرونو د تونلونو د کیندلو له امله هلته په منظم ډول لوټ شو.

طلا تپه:

شبرغان ته نږدې، په لومړۍ میلادي پېړۍ پورې اړوند، د کوشانیانو یوه هدیره، د افغانستان او شوروي لرغونپوهانو ګډو کیندنو شپږ قبرونه رابهر کړل، چې له هغو څخه د سرو زرو شاوخوا (شل زره) اثار لاسته راغلي وو، د دوو ناپلټل شویو قبرونو تالان پر (۱۹۸۰م) کال پیل شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سور کوتل: پلخمري ته نږدې دويمې میلادي پېړۍ پورې اړوند مذهبي مجتمع، په دې باب معلومات په لاس کې نه شته.

رباطک:

ده په دويمې میلادي پېړۍ پورې اړوند ، پلخمري ته نږدې يو سلطنتي معبد ، د (۱۹۴۳م) کال تصادفي کشف، د جنگونو پرمهال د سيمه ييزو زورواکو په لاس کې و.

د رستم تخت:

د سمنگانو ولايت (ايبکو) ته نږدې په (۴مې او ۵ مې) میلادي پېړۍ پورې اړوند بودايي مجتمع او ستو په ده چې غلا شوې نه ده، خو زيانونه ورته اوښتي دي.

بلخ:

د هېواد يو تاريخي ولايت دی، تاريخي ابداتو ته يې زيانونه رسېدلي دی، دلته يې په لنډيز سره يادونه کوو.

زوړ ښار:

د ۱۹۹۵ کال له پټو پلټنو څخه د ای خانم يوناني ستنو ته ورته ستنې لاسته راغلي، چې د شخصي کورونو د جوړولو لپاره ورڅخه کار اخيستل شوی دی. ناتاييد شوي راپورونه د زياتو کشفونو خبرې کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نهو ګنبدو جومات:

ساساني دوره ۹مه میلادي پېړۍ: د ساتنې د بوال یې د نړېدو او د ګچو برخه یې د اوبو د څڅېدو له خطر سره مخ ده او د ماتېدو له کبله یې یوه لیندۍ له خطرناک حالت سره مخ شوې ده. نور زیانونه هم ورته متوجه دي.

د خواجه ابونصر پارسا زیارت:

د تیموریانو د دورې د وروستیو وختونو اړوند ، د هغه د ګنبدې د کاشیو ځینې برخې د توغندیو د لګېدو له امله بې ځایه شوې دي. د (۱۹۷۴م) کال ترمیمونه د ناسمې ساتنې له کبله، له خطر سره مخ دي. د هغه داخلي برخه نسبتاً قناعت بښونکې ده. په جنوبي لوري کې د نوي جومات جوړول، د هغه اصل ډیزاین له منځه وړی دی.

د سید سبحان قلي خان مدرسه:

د (۱۷ مې م) پېړۍ د وروستیو وختونو اړوند مدرسه ده، په جدي ډول د نړېدو په حال کې ده.

د حضرت علي کرم الله وجهه روضه:

د (۱۵مې م) پېړۍ د تیموري عصر ودانۍ، د عصري کاشیو له نویو ښکلاوو سره له (۱۹۹۴م) کال راپه دېخوا یې ځینې برخې په نا فني ډول رغول شوي دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مزار په لویدیځ کې تخته پل:

د (۱۹ م) پېړۍ اړوند جومات، باندینۍ برخه یې په نسبتاً ښه حالت کې ده، خو د وخت په تېرېدو سره یې داخلي برخې ته زیان اوښتی دی.

د آقیني حوض:

د (اندخوی) په شمال کې د (۱۲مې م) پېړۍ شاوخوا اړوند، د اوبو د یوې ژورې (۱۲ متره) زېرمې پر سر (۱۲ متري) گنبده، له بېلابېلو پېښو سره سره له زیاتو زیانونو سره مخ نه ده.

د سرپل-امام خورد:

د سلجوقیانو د وخت د یوولسمې میلادي پېړۍ اړوند، د داخلي ښکلاوو او غوره ډبرلیکنو لرونکی، ښه ساتل شوی دی، تر اوسه ورته کوم زیان نه دی اوښتی.

د افغانستان ختیځ:

د هېواد په ختیز کې هم گڼ شمېر تاریخي ابدات موجود وو، زیانونه یې زغملي، دلته یې په لنډیز سره یادونه کوو:

غوچک:

جلال اباد په لویدیځ کې د (۱۲۱۰م) کال اړوند د مغولو د وخت بڼ او د شلمې پېړۍ یوه ماڼۍ پر (۱۹۹۴ م) کال د معروف په نوم د یو افغاني نا حکومتي سازمان (د نړۍ د خوړو او کرنې سازمان) په مرسته ترمیم شوه. له زیانونو سره مخ شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سراج الامارت ماڼۍ او بڼ:

دې ماڼۍ ته د غازي امان الله خان پر ضد د شورش پر مهال درانه زيانونه واړول شول، ماڼۍ وسوزول شوه. تر (۱۳۸۵ ل) کال وروسته يې بيا رغونه پيل شوه، نږدې (۸۰) په سلو کې يې کار بشپړ شو. بڼ ته ډېر زيانونه نه دي ور اوښتي.

د افغانستان جنوب:

د هېواد به جنوب کې زيات شمېر تاريخي ابدات موجود وو چې جګړو ورته زيانونه اړولي دي. دلته به له دې تاريخي اثارو د ځينو يادونه وکړو:

د هلمند ناوه:

په بست او لښکري بازار کې د (۱۲مې م) پېړۍ د غزنويانو د وخت ژمنۍ ماڼۍ او بالاحصار، تر جګړې د مخه د بست تشريفاتي ليندۍ ترميم شوې ده، خو لا هم ګواښونه پوره له منځه نه دي تللي.

کندهار، د اشبوکان بڼ:

د کندهار په زاړه ښار کې ارامیک او يوناني دوه ژبې يو ډبرليک چې (۳ ق م) پېړۍ پورې مربوط دی، په خپل اصلي حالت موجود و. د هغه په باب معلومات په لاس کې نه شته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چهل (ځلوېښت) زينه:

د (۱۲ مې) ميلادي پېړۍ اړوند له ډېرې ښخه د ځلوېښتو پوړيو جوړه يوه زينه، چې د ظهيرالدين محمد بابر د لاړښوونې له مخې د جوړ شوي ډېرليک له محوطې سره نښلي، ډېر زيانونه ورته نه دي رسېدلي.

د ميرويس نيکه مقبره (۱۷۱۵م):

پر (۱۹۳۰م) کال د احمد شاه بابا د مقبرې په شان جوړه شوې ده؛ د باندې د ښې مهندسۍ او په داخل کې د نقاشۍ لرونکې ده، چې شاوخوا يې د کوکران د بڼ په واسط احاطه شوې او ښه ساتل شوې ده.

د احمد شاه بابا مقبره (۱۷۷۲م):

بهرنۍ برخه يې ډېره استادانه مهندسي او په داخل کې نقاشي لري چې په ښه حالت کې ده او تراوسه ورته کوم زيان نه دی رسېدلی. (۶)

خرقه شريفه:

په کندهار کې د ډېرو پخوانيو ودانيو له جملې ښخه ده، چې د اسلام د ستر پيغمبر حضرت محمد (ص) مبارکه خرقه په کې ساتل کېږي. کوم زيان ورته نه دی اوښتی، خو د ۱۳۹۲ل کال په بهير کې هڅه وشوه چې ددې ودانۍ دروازه د ترميم په پلمه له دې ځايه وباسي، خو د سيمه ييزو خلکو له خوا يې مخه ونيول شوه.

د پورتنيو فرهنګي ميراثونو ترڅنګ په هېواد کې نورو فرهنګي ميراثونو او تاريخي اثارو ته هم زيات زيانونه اوښتي چې د ټولو څېړل

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته په دې لیکنه کې ممکن نه دي، خو دلته یوازې ډېر مهمو او غټو فرهنګي میراثونو ته اشاره وشوه.

د فرهنګي میراثونو نن

نن هم زموږ فرهنګي میراثونو ته زیات ګواښونه او زیانونه مخامخ دي، خو په ځینو سیمو کې ددې ګواښونو کچه زیاته او په ځینو کې کمه ده. تر (۱۳۵۷ل) کال وړاندې زموږ د هېواد فرهنګي میراثونو ته ډېر زیات زیانونه متوجه نه وو او که کوم زیانونه وو، نو اکثرو یې طبیعي بڼه لرله. البته د پېړیو په بهیر کې جنګونو او ناتارونو زموږ یو زیات شمېر فرهنګي میراثونه او اثار له ستوني تېر کړي، خو د خپلسرو کیندنو او د تاریخي اثارو د لوټ او تالان لړۍ ډېره ګرمه نه وه، تر (۱۳۵۷ل) کال وروسته بیا تر (۱۳۸۰ل) کال پورې لوټ او تالان، ړنګونې او ورانونې بېلابېلې بڼې خپلې کړې او په دې بهیر کې د افغانستان، تاریخي اثارو، ابداتو او فرهنګي میراثونو نه جبرانېدونکي زیانونه واوښتل چې د (پرون) په بحث کې ورته نغوته وشوه. د (نن) له زماني واټن څخه زموږ هدف تر (۱۳۸۰ل) کال وروسته بیا تر دې دمه (۱۳۹۳ل) کال پورې مهال یا زماني واټن دی. په دې بهیر کې که څه هم زموږ د هېواد په بېلابېلو برخو کې جګړه روانه وه او لا هم روانه ده، خو د جګړې څپې هغومره ګرمې نه وې، چې تر دې دمخه دوو لسیزو کې ښکارېدلې. په دې وروستیو دیارلسو کلونو کې د نړیوالې ټولنې د مالي مرستو په برکت، د حکومت بېلابېل بنسټونه له سره ورغول شول او دا کار ددې سبب شو، چې زموږ یو شمېر فرهنګي میراثونه هم له سره ترمیم او د ویجاړېدو مخه یې ونیول شي. که څه هم په دې تېرو (۱۳) کلونو کې لا هم د ویجاړۍ لړۍ او د تاریخي اثارو د پټونې او قاچاق پروسه ودرېدلې نه ده، خو د تېرو نورو

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوو لسیزو په شان هم نه ده. یانې دا چې د شپېتمو او اویایمو کلونو په انډول د هېواد فرهنګي میراثونه په خوندي حالت کې دي. په همدې تېرو څو کلونو کې هېواد ته په فرهنګي ډګر کې د ګڼو فعالیتونو تر څنګه، زیات شمېر تاریخي اثار له بهرنیو هېوادونو بېرته هېواد ته راوړل شول او د هېواد یو شمېر مهم تاریخي اثار بهرنیو هېوادونو ته د نندارې لپاره یوړل شول. په لسګونو تاریخي ودانۍ چې افغانستان ته یې د فرهنګي میراثونو په توګه ارزښت درلود ، بیا ورغول شوې او د ړنګېدو مخه یې ونیول شوه، چې دلته یې د ځینو یادونه کوو:

((د هېواد ملي موزیم بیا احیا او بیا ورغول شو، ځینې تاریخي اثار یې چې مات او په تېرو وختونو کې له منځه تللي وو، بېرته ترمیم شول. د هېواد یو زیات شمېر لرغوني اثار چې (۴۳۸۲) ټوټې کېږي، له ډنمارک هېواد څخه او (۲۱۴) له اسلام اباد څخه راوړل شول، نږدې (۱۴۲۳۰) ټوټې اثار ترلاسه شول.))

د غور ولایت د (جام منار) او د بدخشان د (شهیدانو منار) ترمیم شول. د هرات ولایت د څلورو تاریخي څلیو ترمیم، د بلخ ولایت د څلورو تاریخي څلیو رغونه، د سلطان محمود غزنوي د تاریخي څلي ترمیم، د تخار ولایت د حضرت واقف د تاریخي څلي ترمیم، د خواجه ګیان د تاریخي څلي ترمیم، د شیخ سعدالدین انصاري د تاریخي څلي ترمیم او په ځینو نورو ولایتونو کې د تاریخي ودانیو بیا رغونه د تاریخي میراثونو د بیا رغونې بېلګې دي.

سربېره پر دې ملي موزیم ته د بېلابېلو مراجعو له لارې (۴۵) قلمه نور اثار راوړل شول چې ټول (۵۶۰) اثار کېږي.

ددې ترڅنګ (۹۰۱) تاریخي اثار پاک او صفا شول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه له بېلابېلو سيمو څخه (۳۸۱) اثار ترميم او ملي موزيم تـه وسپارل شول.

په غزني ولايت کې اووه تاريخي ابدې ترميم شوې.

د هرات د اختيارالدين د کلا ترميم چارې بشپړې شوې.

د اسلامي ثقافت د مرکز په توګه د غزني د اعلانولو پـه مناسبت ګڼ شمېر تاريخي ابدات بيا ترميم شول.

د امير شېرعلي خان تاريخي ابده، د وزيرمحمد اکبر خان مقبره او د هرات جامع جومات ترميم شول.

سربېره پـر دې پـه کابـل کـې د شـيخ سعدالدين انصـاري د تـاريخي ابدې، د سيد جمال الدين افغان د تاريخي ابدې، د اميـر عبدالرحمن خان د مقبرې، په کابل کې د سردارمحمد جان خان د مسجد ، د غزنـي پـه ښـار کې د باباعلي د جومات، د غزني ښار د شريف خان د مقبرې، په غزنـي کـې علي لالا د مقبرې، په غزني ښار کې د پير شاطرها د مقبـرې، پـه غزنـي کـې د سيد حسـين اغـا د مقبـرې، پـه غزنـي کـې د شاميرصـاحب پـاليزوان د مقبـرې، پــه غزنــي کــې د ســلطان ســبکتګين د مقبــرې، د خواجــه محمدلايخوار د مقبرې، په غزني کې د تاج اوليا د مقبرې، د حضرت تـرک د مقبرې، د سيداحمد مکي د زيارت، د سـيد جلال د زيـارت، د شـيخ احـل د مقبرې، د خواجه بقال د مقبـرې، پـه کابـل کـې د خواجه ګيـان د تـاريخي ابدې، په غزني کې د سيد عثمان هجويري د مقبرې، په غزني کـې د بهلـول صـاحب د زيـارت، پـه غزنـي کـې د حضـرت خواجـه ملکيـار د زيـارت، د شاه‌سکندرولي زيارت، په کندوز کې د امـام صـاحب د روضـې، د غزنـي د زاړه ښـار د جومـات، د غزنـي ښـار د حنبـري جومـات، پـه غزنـي ښـار کـې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

سید شا اغا د مقبرې، د سلطان ابراهیم د مقبرې او مسعود د قصر، ابو ریحان البیروني د قبر، په غزني کې د سلطان محمود غزنوي د ټولګې یا مجمع ترمیم، د کابل تیاتر بیا احیا، د ملي ارشیف د الحاقیه ودانۍ ترمیم، هلمند ولایت د شهزاده بابا د زیارت بیا رغول)) (۷) او نور ګڼ شمېر رغاونیز کارونه، هغه مثبت فعالیتونه وو چې د حامد کرزي د واکمنۍ پر تېرو (۱۳) کلونو کې ترسره شول.

د فرهنګي میراثونو سبا

ځرنګه چې زموږ فرهنګي میراثونه پرون هم له ګڼو خطرونو سره مخ وو، نن هم دي، نو سبا هم د دې اټکل شته چې په لږو ډېره کچه به دا خطرونه امتداد پیدا کوي. د قصدي او ناڅاپي خطرونو ترڅنګ د طبیعي پېښو خطرونه او ګواښونه هم طبیعي دي. نو ځکه خو موږ باید مخکې تر مخکې هر ډول خطرونو، اندېښنو او ګواښونو ته متوجه اوسو. دا ډول خطرونه هم زموږ معنوي میراثونو ته متوجه دي او هم مادي فرهنګي میراثونو ته!

د (سبا) په بحث کې زه غواړم همدغو احتمالي خطرونو او د هغو د مخنیوي پر لارو چارو لنډ بحث ولرم او په دې برخه کې خپل وړاندیزونه وړاندې کړم:

(c) ketabton.com: The Digital Library

مادي فرهنګي میراثونو ته پېښ ګواښونه

لکه څنګه چې په تېرو وختونو کې زموږ مادي فرهنګي میراثونو ته زیات زیانونه واوښتل، په ګانده کې هم د نورو زیانونو د وراوښتو اټکل شته، غواړو دلته په لنډيز سره ځینو خطرونو او د هغو د مخنیوي لارو چارو ته نغوته وکړم:

جګړه او د جګړې مخنیوی:

د (نن) او (پرون) جګړو نه یوازې زموږ زیات شمېر فرهنګي میراثونه له منځه وړي، بلکې د افغاني ټولنې هره برخه یې ځپلې او د پرمختګ مخه یې نیولې ده. که په هېواد کې له هرې ممکنې لارې د جګړې د تداوم مخنیوی وشي، نو طبیعي خبره ده چې هم فرهنګي میراثونو ته احتمالي خطرونه له منځه ځي او هم د ټولنې نورې برخې ښېرازه کېږي، خو دا چې د جګړې بندول یو لوی سیاسي او پوځي ځواک او تدبیر ته اړتیا لري او که ټوله جګړه ودرول شي، نو دا خو رنځورې او جګړه ځپلې افغاني ټولنې ته د نوش دارو حیثیت لري او که چېرې دا ممکنه نه وي، نو د جګړې د دوام په حالت کې د نړیوالو قوانینو له مخې د ملګرو ملتو هغه اړوند ارګانونه چې د جګړې په حالت کې د فرهنګي میراثونو ساتنه کوي، د هغوی مرسته او ملګرتیا باید را جلب شي، چې د جګړې د بندېدو تر وخته د افغانستان د فرهنګي میراثونو ساتنه وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د قاچاق مخنیوی:

د هېواد یو زیات شمېر تاریخي اثار او فرهنګي میراثونه د شخصي ګټې لپاره قاچاقېږي، ګاونډیو او نورو هېوادونو ته وړل کېږي. حکومت او اړوند ارګانونه باید له ټولو ممکنه لارو چارو څخه کار واخلي، چې د تاریخي اثارو د قاچاق مخنیوی وکړي، د تاریخي اثارو بازار، لنډه، تنګ، بند او بې ارزښته کړي. کله چې دې ډول اثارو ته په کورنۍ او بهرنۍ کچه مارکېټ نه وي، څوک یې قاچاق ته زړه نه ښه کوي.

دوه اړخیز پروتوکول:

له ګاونډیو هېوادونو او د نړۍ له نورو هېوادونو سره دې داسې دوه اړخیز پروتوکول وشي، چې د هغو له مخې د هر هېواد قاچاق شوي فرهنګي میراثونه بېرته مسترد شي او هم قاچاقوړونکي یوبل ته وسپارل شي، دا کار به ددې سبب شي، چې هم د فرهنګي او تاریخي اثارو د قاچاق مارکېټ له منځه لاړ شي او هم قاچاق وړونکي د خپل ژوند د خطر او له قانون څخه د وېرې له امله قاچاق ته زړه ښه نه کړي.

د جزایي قانون سختوالی:

سر له دې چې د هېواد په جزایي قانون کې د هر ډول قاچاق لپاره سزاګانې په ګوته شوي، خو که د فرهنګي میراثونو د قاچاق وړونکو لپاره سزاوې نورې هم سختې شي او بیا دا سزاګانې عملي بڼه خپله کړي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو دا کار هم ددې سبب ګرځي چې د فرهنګي میراثونو له خوندیتابه سره مرسته وکړي.

عامه پوهاوی:

موږ سره له دې چې بډایه فرهنګي میراثونه لرو، خو ددې میراثونو د ارزښت، پایښت او د هغو د پیغامونو په باب ولس ته پوره معلومات نه دي وړاندې شوي، یو شمېر کسان خو د فرهنګي میراثونو قاچاق هم عادي سوداګري ګڼي، نو ځکه خو یې د مشروع تجارت په شان د خپل روزګار یوه برخه ګرځولې ده. که رسنۍ: دولتي او نادولتي ټولې د فرهنګي میراثونو، ارزښت، ماهیت او اهمیت ولس ته په ډاګه کړي او همدارنګه سوداګر یا قاچاق جوړونکي د هغو له قانوني عواقبو خبر کړي، کېدی شي ولس او قانوني سرچینې یو بل سره ملګرتیا وکړي او په ګډه د فرهنګي میراثونو د قاچاق مخه ونیسي.

خپلسرې کیندنې:

خپلسرې او نافني کیندنې، څېړنې او سپړنې بل عامل دی چې زموږ فرهنګي میراثونو ته یې سخت زیان رسولی او رسوي یې، حکومت باید له ټولو لارو او همدارنګه ولس د خپل ملي احساس له امله په هېڅ تاریخي ساحه کې هېڅ ډول ناقانونه او نافني کیندنو ته اجازه ور نه کړي. خپلسرې او نافني کیندنې نه یوازې د غلا او قاچاق کار دی، بلکې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاریخي اثارو د ترلاسه کولو او غلا کولو لپاره نور ګڼ شمېر اثار هم د دا ډول کیندنو په بهیر کې له منځه ځي.

معنوي فرهنګي میراثونو ته پېښ ګوابښونه

لکه څنګه چې و په پیل کې یادونه وکړه، معنوي یا ناملموس فرهنګي میراثونه د مادي هغو په انډول تر زیات تهدید، ګوابښ او خطر لاندې دي. دا خطرونه او ګوابښونه په څرګند او ناڅرګند ډول رامخې ته کېږي او زموږ معنوي میراثونه ګوابښي. دلته به په لنډیز سره ځینو خطرونو او د هغوی د مخنیوي لارو چارو ته نغوته وکړو:

د کلتوري یرغل مخنیوی:

د مخه مو هم یادونه وکړه چې معنوي میراثونه د یوې ټولنې ټول ارزښتونه، دودونه، عنعنات، اداب، اروايي جوړښتونه، ژبه او نور ناملموس ارزښتونه رانغاړي. طبیعي خبره ده چې دا ارزښتونه په زور، جبر، پوځي یرغل او د نورو فزیکي فشاري وسیلو په واسطه په یوځایي ډول له منځه نه ځي. کلتوري او معنوي ارزښتونه د پردیو د کلتوري یرغل له امله ورو ورو له منځه ځي او دا ډول یرغلونه تر شا خپل وسایل او خپل عوامل لري.

اوس چې زموږ هېواد له بېلابېلو خواوو د نورو د ځواکمن او وسیله بېز کلتور تر یرغل لاندې دی. زموږ معنوي میراثونو ته یې سخت زیان اړولی او لا یې هم اړوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا يرغل د هغو د رسنيو، اموالو، مادي او معنوي ملاتړ په مرسته ترسره کېږي.

د دفاعي کلتوري ستراتيژۍ جوړول:

افغانستان د خپل کلتور د ساتنې، پالنې او د بهرنيو د کلتوري يرغل د مخنيوي او د خپلو فرهنګي ميراثونو د خونديتابه لپاره هر اړخيزې کلتوري ستراتيژۍ ته اړتيا لري، په خواشينۍ سره چې په تېرو دوه دريو لسيزو کې موږ د داسې يوې پراخې ستراتيژۍ له نشتوالي سره مخ يو. ان خبره تر دې حده هم رسېدلې چې موږ د ګاونډيو د کلتوري يرغل د تعريف په باب هم د هغوی د پلويانو له خوا له ستونزو سره مخامخ يو. د يو مشخص مفهوم لپاره بېلابېل تعريفونه او مفاهيم وړاندې کېږي، خو په واقعيت کې يرغل روان دی او زموږ معنوي ميراثونه ګواښي. فرهنګي ستراتيژي بايد پردی يرغل، د نورو فرهنګونو ګډ ټکي او د خپل کلتور اصيله او د ساتنې وړ برخه تعريف کړي او بيا يې د ساتنې او پالنې لپاره وسايل او لارې چارې په ګوته کړي.

رسنيز فعاليتونه:

د نورو د کلتوري يرغل او د خپلو معنوي ارزښتونو د ساتنې او پالنې لپاره، د دولتي وسايلو، امکاناتو او مشخصو قوانينو ترڅنګ رسنيزو فعاليتونو ته هم ډېره اړتيا ده، موږ تر هغه پورې د نورو رسنيو له لارې د هغوی د کلتوري يرغل مخه نه شو نيولای، چې خپلې رسنۍ ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورته فعالې او تر هغوی غښتلې نه کړو. رسنۍ نه یوازې د پردي کلتور مخه نیولای شي، بلکې خپل معنوي ارزښتونه هم په ښه توګه ځلولای او نورو ته ورپېژندلای شي.

د فرهنګي میراثونو تصویري کول او ډیجیټل کول:

اوس چې تخنیکي وسایل زیات او عصري شوي او هم ارزانه شوي، په کار ده چې د هېواد د ټولو فرهنګي میراثونو د تصویري کولو لپاره هڅه وشي. د ویډیويي او جامدو تصویرونو په ښه د فرهنګي میراثونو خوندي کول به موږ سره مرسته وکړي چې د خپلو فرهنګي میراثونو اوسنۍ ښه لږ تر لږه په تصویري توګه خوندي کړو. د همدې مستندو تصویرونو له لارې کولای شو، د هغو د بیا رغونې لپاره کار وکړو. دا تصویرونه د ناوړه او طبیعي پېښو له امله د دې اثارو د له منځه تلو په حالت کې هم د هغو د بیا جوړولو لپاره ښه لاسوندونه کېدلای شي. د فرهنګي اثارو د قاچاق په حالت کې هم له خپلو دې لاسوندونو څخه د ګټې اخیستنې له لارې کولای شو، هغه له قانوني لارو بېرته ترلاسه کړو. د تصویري او ویډیويي ننداړو له لارې کولای شو، نه یوازې خپل فرهنګي میراثونه نورو ته معرفي کړو، بلکې د ګټې یوه ښه وسیله هم ترې جوړېدی شي او په لاسته راغلو پیسو یې خپل فرهنګي میراثونه رغولای شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د فرهنګي میراثونو د ساتنې لپاره د مرستې صندوق:

که د بسپنې یو صندوق رامنځته شي او هر افغان یا لږ تر لږه د فرهنګ هر مینوال په کال کې له دې صندوق سره ډېره کمه مرسته هم وکړي، نو زموږ د فرهنګي میراثونو د ساتنې او پالنې، رغونې او ځلونې لپاره به ډېره اغېزمنه وسیله وي.

د پورتنیو لارو چارو ترڅنګ نورې اغېزمنې لارې چارې هم شته، خو اوس پر همدغو څو مهمو ټکو بسنه کوم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

(۱) پرورشگاه فرهنگ باستانی، پوهاند عبدالحی حبیبي، د افغانستان فرهنګ تاریخ، ۱۳۹۳ل کال ۲۰-۲۲ مخونه.

(۲) د افغانستان د فرهنګ تاریخ، سرمحقق زلمی هېوادمل، د دکتورا دورې درسي مفردات، ۱۳۹۳ل کال، ۲۳-۲۴ مخونه.

(۳)د افغانستان فرهنګ ته اوښتي زیانونه، محمد اسمعیل یون، ۱۳۸۷ل کال، ۵۲-۵۹ مخونه.

(۴) د ننګرهار فرهنګي بهیر ته یوه کتنه، محمد داود وفا، د افغانستان د مطالعاتو مرکز، ۱۳۷۷ل کال، ۴ مخ.

(۵)د ارګ، نن او پرون، علم ګل سحر، ۱۳۹۱ل کال، کابل چاپ، بېلابېل مخونه.

(۶)د افغانستان فرهنګي میراثونو ته یوه کتنه، نینسي دوپري، ۱۳۸۷ل کال، ۴۰-۵۷ مخونه.

(۷)د جمهور رئیس کرزي کارنامې، علیشاه مظلومیار، ۱۳۹۳ل کال، ۱۳۳-۱۳۵ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغونو ادبياتو کې

د داستان ځرکونه

پښتو لرغوني ادبيات، چې له (۱۳۹هـ ق) څخه پيل او تر نږدې (۱۰۰۰هـ ق) پورې رسېږي، اکثره ادبپوهان دغه دوره لومړۍ يا لرغونې دوره ګڼي او ددې دورې ادبياتو ته هم لرغوني ادبيات وايي. له لرغوني دورې څخه موږ ډېر ليکلي ادبيات نه دي ترلاسه کړي، خو دا په دې مانا نه ده چې دلته د ادبياتو بېلابېل او ډېر ډولونه نه دي رامنځته شوي، د زمانې ناخوالو، د لرغوني دورې ادبياتو يوه بډايه پانګه زموږ له لاسه ترورلې ده. خو بيا هم کوم ادبيات او د هغو بېلابېل ډولونه چې تر اوسه پورې تر لاسه او خوندي شوي، د کميت په اندازه يې کيفيت د خورا زيات ارزښت وړ دی. له شکلي پلوه په لرغونې دوره کې، غزل، قطعه، ډوله نارې رباعي، مثنوي، قصيده او د ولسي ادبياتو ځينې فورمونه ليدل کېږي. ځينې کسان منظوم داستان هم يو فورم ګڼي، خو حقيقت دادی چې دا داستان کوم فورم نه دی. منظوم داستان هغو اثارو ته ويل کېږي چې د بيان له مخې حکايتي، روايتي يا کيسه ييزه بڼه ولري، دا چې دې کيسه ييز بيان کې کومه محتوا بيانېږي او په کوم قالب کې بيا دا محتوا ځايېږي دا نو بيا د ليکوال يا شاعر په ظرفيت پورې اړه لري چې خپل کيسه ييز پيغام په کوم چوکاټ کې بيانولای شي. داستان ته په عام ډول په پښتو کې کيسه هم وايي چې موخه يې اکثره همغه منثور داستان دی،

(c) ketabton.com: The Digital Library

داستان کېدی شي، منظوم وي او یا هم کېدی شي منثور وي. منثور داستان یا کیسه، معمولاً پر لنډه لنډه کیسه، لنډه کیسه، منځنۍ کیسه یا اوږده کیسه وېشل کېږي، چې هره یوه بیا خپله خپله ځانګړتیا لري، خو منظوم داستانونه بیا په ډېرو فورمونو کې نه ویل کېږي.

قصیده، غزل او ځینې ولسي فورمونه هم په ډېره کمه کچه د ځینو پیغامونو او مفاهیمو د داستاني بیان لپاره کار کوي، خو تر ټولو چې معمول او دود دی، هغه مثنوي فورم دی چې هم په کې لنډ حکایتونه بیانېږي او هم د اوږدو کیسو او پیغامونو د بیان وس لري. د پښتو منظومو داستانونو لپاره هم تر ډېره حده د مثنوي له فورم څخه ګټه پورته شوې ده. مخکې تر دې چې په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د داستان او بیا د منظوم داستان ځرکونه ولګوو، ښه به وي چې مثنوي فورم په لنډ یز سره تشریح وکړو.

دوه بیيز یا مثنوي:

((هغه ډول شعري یا نظمي فورم دی چې هر بیت یې په خپل منځ کې ګډه قافیه لري (مقفی) وي، د بیتونو شمېر یې ثابت نه دی، په ټولو قافیه والو شعري یا نظمي چوکاټونو کې مثنوي تر ټولو خلاص او لوی شعري فورم دی. شاعر یا ناظم کولای شي په دې فورم کې خپل مقصد تر وروستي بریده بیان کړي، ځکه نو اکثره شاعران د لویو موضوعګانو د بیان په غرض دا فورم انتخابوي، لکه (ابو القاسم فردوسي) چې د (شاهنامې) د لیکلو لپاره دا فورم وټاکه، په مثنوي کې که شاعر په یوه قافیه کې له

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستونزې سره مخ شي، نو بلې ته تللای شي، په مثنوي کې هر بیت ځانته قافیه لري، کېدی شي ځینې بیتونه یې ردیفونه ولري او ځینې یې ونه لري، خو د ټولو بیتونو وزن یې مشترک وي او د څپو شمېر یې سره مساوي وي، مانا دا چې مثنوي مقفی، مشترک الوزنه او د مساوي څپو لرونکی فورم دی. لکه د مخه چې مو یادونه وکړه، په مثنوي کې کېدی شي ځینې بیتونه ردیف لرونکي وي او ځینې په قافیه ختم شوي وي.))[١]

په پښتو ادبیاتو کې هم اکثره داستانونه یا حکایتونه په همدې فورم کې راغلي دي، هم په لرغوني دوره کې، هم د پښتو ادب په منځنۍ یا کلاسیکه دوره کې او یا هم په معاصره دوره کې، لکه څنګه چې مو د مخه یادونه وکړه په دې فورم کې د اوږدو او پر له پسې مفاهیمو، کرکترونو، موادو او راویانو د ځایونې ظرفیت زیات دی. په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د حکایت یا داستان څرکونه او بېلګې شته او هغه هم په همدغې مثنوي فورم کې راغلي دي.

حکایت:

د حکایت په باب ویل کېږي چې ((د (محاکات) له کلیمې څخه را اخیستل شوی چې دا بیا له یو شي څخه د یو چا د ورته کولو یا مشابه کولو مانا ښندي، له اصطلاحي پلوه ځینې په دې نظر دي چې حکایت د لنډې کیسې دا سې یو ډول دی چې په هغه کې اخلاقي درسونه یا مسایل نغښتي وي. دا درسونه یا مسایل د حکایت په وروستۍ برخه کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

لوستونکي ته په ډاګه کېږي، د حکایت کرکترونه یا شخصیتونه سړي، ښاروي، یا بې روحه شیان وي، کله چې حیوانات د حکایت د شخصیت په توګه څرګندېږي، نو د انسان په شان خبرې کوي او له خپل ځانه انساني احساسات څرګندوي، حکایتونه معمولاً په داسې ډول لیکل کېږي چې لوستونکي په اسانۍ سره پر هغو پوهېدلای شي. هغه ادبیات چې په حکایاتو کې کارېږي، هغو ته تعلیمي ادبیات هم وايي.

د حکایت ځینې ځانګړنې په دې ډول دي:

د پېښو ځای او وخت یې زیات مشخص نه وي.

اغراق او تر حده داسې پورته پېښې په کې پېښېږي چې د انسان په وس پوره نه وي.

د داسې شیانو ستاینه په کې کېږي چې په عملي ژوند کې واقع شوي نه وي، عقل یې نه مني چې داسې به واقع کېږي.

ځینې یې داسې سست داستان بولي چې وحدت او انسجام نه لري.

معمولاً د پند، عبرت او نورو اخلاقي مسایلو د بیان لپاره کارېږي.

د ټولو کرکترونو ژبه یې تقریباً یو شان وي او د ټولنیزې ډلبندۍ له مخې یې ژبه توپیر نه کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اتل او اتل ضد کرکترونه یې سپیني او تورې څېرې لري. یانې یا ډېر ښه دي یا ډېر بد.)) [۲]

حکایتونه په پښتو ادبیاتو کې معمولاً په منظوم ډول افاده کېږي، خو دا په دې مانا نه ده چې نثري حکایتونه نه شته، په کلیو او باندو کې له پخوا زمانو څخه ګڼ نې حکایتونه، کیسې یا داستانونه وو، چې خوله په خوله له یوه پښته بل ته لېږدېدلي دي، خو دې ډول داستانونو ته، منظوم دي که منثور د تاریخي نبتې ټاکل اسانه کار نه دی. کیسې یا داستان په پښتو ادبیاتو کې معمولاً د نثر په چوکاټ کې افاده کېږي، ځینې ادبپوهان بیا وایي داستان یا کیسه همغه اثر ته ویل کېږي چې پنځول شوې وي او خیال ولري.

کیسه، اتل یا اتلان، پېښه یا پېښې، زمان او مکان، پیل او پای یا نتیجه لري.

کیسه:

((کیسه که لنډه وي، لنډه کیسه ورته وایي، که منځنۍ وي، منځنۍ کیسه او که اوږده وي، اوږده کیسه یا داستان ورته وایي)) [۳] خو دا په دې مانا نه ده چې منظوم داستانونه نه شته، په پښتو ادبیاتو کې د منظومو او منثورو داستانو دواړه بېلګې شته، خو موږ دلته د دې داستانونو بېلګې یوازې په پښتو لرغونو ادبیاتو کې لټوو، نه په پښتو ګڼیو ادبیاتو کې او نه هم د پښتو تر لرغونو ادبیاتو وروسته د ادبیاتو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

نورو دورو کې. د څېړنې موخه مو يوازې په پښتو لرغونو ادبياتو کې د داستان څرک يا شتوالی دی.

په ټوليز ډول کله چې موږ پښتو لرغونو ادبياتو ته ګورو، نو د کميت په اندول يې کيفيت د زياتې پاملرنې وړ دی. د پښتو لرغونو ادبياتو پوخ کيفيت دا واقعيت په ډاګه کوي چې په دې نږدې نهه سوه کلن بهير کې به ډېر ادبيات او هنري پنځونې رامنځته شوې وي، خو د زمانې ناخوالو د هغو يوه زياته برخه له موږه تروږلې ده. کله چې پښتو لرغونو ادبياتو کې د داستان څرک لګوو، نو دلته هم له همدې واقعيت سره مخامخېږو چې کميت لږ، خو کيفيت يې ډېر او د پام وړ دی. په پښتو لرغونو ادبياتو کې موږ لږ تر لږه دوه داسې اثار لرو چې داستاني بڼه لري او د حکايتي يا کيسه ييز بيان لرونکي دي. مخکې تر دې چې موږ په پښتو لرغونو ادبياتو کې د داستان يا حکايت دوو لومړنيو بېلګو ته راشو، د (سليمان ماکو) نثر ته به نغوته وکړو چې نه پوره حکايت دی، نه منظوم داستان، خو ځينې جملې او ترکيبونه يې داستاني يا کيسه ييزې ځانګړنې لري يا په بله وينا جمله يې جوړښت يې داسې دی چې کيسه ييز رنګ لري: ((زه غريب خاوري سليمان زوی د بارک خان ماکو سابزي چې په ويالـه د ارغستان هوسېږم او په دې مزکو پايېږم، په سنه دولس شپږ سوه د هجري تللی وم او د پښتنخا په راغو او کليو ګرځېدم او مراقد د اوليا او واصلينو مې پلټل او په هر لوري مې کاملان موندل او د دوی په خدمت کې خاکپای وم او هر کله په سلام ورته ولاړ..))

(c) ketabton.com: The Digital Library

((نقل هسې کاندي یارانو چې په روزګار د شیخ بیټني کې د ده ورور چې سړبن نومېد او پر شیخ هم خورا ګران و، سړبن نه درلود زامن او هر کله به ویل خپل ورور ته...))

((نقل کاوه سي چې په روزګار د غازي شهاب الدین چې پر کفر یرغل و، شیخ ملکیار چې غرشین ستانه و هم ملګری و د شهاب الدین چې په ډیلي کې هغه ستر واکمن ټاټوبی ورښانده، او هم هورې مړ سو...))

((... نقل کاوه سي چې بختیار ستر ستانه و، له ده نه څرګند سوي دي، هغه کرامات چې مو وکتل او وویل...))[۴]

په تذکرة الاولیا کې چې د سلیمان ماکو کوم نثر راغلی، که څه هم ډېر زیات نه دی، یانې د کتاب کمې برخې تر لاسه شوې، خو له دې څخه هم د سلیمان ماکو د نثر قوت ښکاري، ماکو چې کوم شاعر معرفي کوي، نو په کیسه ییز بیان یې معرفي کوي، سړی ځان سره یو زمان او مکان ته بیايي او د حقیقي تصویرونو یو منظره په کې ښکاره کېږي، د تذکرة الاولیا د شاعرانو په کلام کې داسې بېلګې نه ښکاري چې داستاني یا حکایتي بڼه دې ولري، او نه هم د پښتو ادبیاتو په لرغونې دوره کې نورې داسې بېلګې شته چې داستاني خصوصیات دې ولري. یوازې دوه بېلګې چې نسبتاً څرګندې دي، یو د زرغونې کاکړې او بل هم د دوست محمد کاکړ د غرښتنامې حکایت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته غواړو دا دواړه حکایتونه یا داستانونه او د هغو ناظمان په لنډیز سره معرفي کړو:

زرغونه کاکړ او د هغې د بوستان یو حکایت:

د زرغونې کاکړ د پېژندنې لپاره تر ټولو ښه اثر د محمد هوتک (پټه خزانه) ده، محمد هوتک په پټه خزانه کې کاږي: ((زرغونه د ملا دین محمد کاکړ لور وه، په پنجوایي کې اوسېده او له پلاره یې وکا تحصیل د علومو او د فصاحت احکام یې زده کړل او د فصحاو اشعار یې ولوستل.

زرغونه په حباله د سعد الله خان نورزي وه، چې توریالي زامن یې درلودل او ټول د علم او هنر خاوندان وو. ماته هسې نقل وکا زما پلار: چې زرغونې د شیخ مصلح الدین سعدي رحمة الله علیه کتاب د بوستان ټول په پښتو شعر نظم کا او نوم یې و ((بوستان د پښتو)) چې دا کتاب یې په سنه (۹۰۳) هجري قدسي پای ته ورساوه او ټول نکات عارفانه او نصایح حکیمانه یې په پښتو کړل.

علاوه پر دې زرغونې نور اشعار او غزلونه هم وویل او په زمره د فصحایې شهرت وکا، هسې چې موزونانو د روزګار به یې اشعار لوستل او د پښتو په بوستان یې سیر کا او ګلونه د پند او نصیحت به یې ټولول. هسې وایي: چې زرغونه کمالداره ښځه وه، خط یې خوار ښه و او کاتبانو به یې له حسن خط اقسام د خط زده کول، زما پلار هسې وویل: چې په سنه (۱۱۰۲) هجري ما د زرغونې په خط ((بوستان د پښتو)) ولید، چې خپل

(c) ketabton.com: The Digital Library

اشعار يې پخپل ښه خط هسې کښلي وو، چې ملغلرې يې خط ته عاجزي کا او دغه حکايت له هغه کتابه زما د پلار رحمة الله عليه په ياد و، چې زه يې په خزانه کې کاږم:

((اوربدلې مې قصه ده // چې له شاتو هم خوږه ده
د اختر په ورځ سهار // بايزيد چې و، رويدار
له حمامه راوتلى // په کوڅه کې تېرېدلى
ايرى خاورې چا له بامه // راچپه کړلې ناپامه
مخ او سر يې سو ککړ // په ايرو په خاورو خړ
بايزيد په شکر کښنو سو // د خپل مخ په پاکېدو سو
چې زه ور يم د بل اور // چې په اور کې سم نسکور
له ايرو به څه بد وړمه // يا به لړ شکوه کومه
هو: پوهانو ځان ايرې کړ // له لوينې يې ځان پرې کړ
څوک چې ځان ته ګوري تل // خداى ته نسي کړاى کتل
لويي تل په ګفتار نه ده // لوخبره په کار نه ده
تواضع به دې سر لوړ کا // تکبر به دې تل ځوړ کا))[۵]

مخکې تر دې چې د زرغونې کاکړ يې پر دې حکايت خبرې وکړو، ښه به وي چې د محمد هوتک پر پورتني نثر چې د زرغونې کاکړې پېژندنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

رانغاړي، لنډ بحث وکړو، دا نثر که څه هم د يوې شاعرۍ پېژندنه رانغاړي، خو د نثر په جامه کې د حکايتي اثارو ځينې عناصر هم په کې تر سترګو کېږي، په حکايت کې کله ځای معلوم وي او کله نه وي، دلته د زرغونې کاکړې په پېژندنه کې د هغې استوګنځي (پنجوايي) ته اشاره کوي، د لومړنيو زده کړو تسلسل يې ښيي چې کيسه ييز رنګ لري، بيا يې د ژوند بل پړاو ته داخلېږي. ليکوال تر هغه وروسته د زرغونې کاکړ د اثر د تثبيت او بيان لپاره راوي ته ګوته نيسي، راوي هم په حکايت او داستان کې يو مهم عنصر ګڼل کېږي، په دې نثر کې راوي خپله د ليکوال پلار دی چې پر روايت يې زيات باور کېدلی شي، په دې ليکنه کې د زرغونې کاکړې پر بوستان سربېره د هغې نور محاسن هم په ډېر ښه ډول په کيسه ييز کيفيت بيانېږي، کله چې سړی دا نثر لولي، نو د يوې لنډې لنډې کيسې يا داستانګي مينه پرې ماتېږي، چې مرکزي کرکتر يې خپله زرغونه کاکړ، وروسته بيا شيخ سعدي رحمه الله عليه او راوي يې د محمد هوتک پلار دی، يوه مشخصه زمانه او مشخص مکان په غېږ کې نيسي، دا په دې مانا نه ده چې دا لنډه يا هم لنډه لنډه کيسه ده، خو دا ويلای شو چې کيسه ييز عناصر لري او د نثر بيان يې کيسه ييز دی، د يادونې وړ ده چې په پټه خزانه کې محمد هوتک کوم شاعران يا ليکوالان معرفي کوي، د هغو د اکثرو د پېژندنې لپاره له کيسه ييز بيان څخه کار اخلي. په خپله د پټې خزانې د ليکلو انګېزه هم په کيسه ييز ډول بيان شوې، د اثر د ليکلو علت، چاپېريال په داسې ډول تشريح کوي چې سړی لاس ترلی هغه چاپېريال، دربار او حالاتو ته بيايي، محمد هوتک وايي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو پاچا شاه حسین هوتک زه وغوښتلم خپل دربار ته او ماته یې تشویش وکا، او الطاف یې ښکاره کړ چې دا خپله اراده پوره کاندم او د پښتو شاعرانو حال سره راټول کاندم څکه چې زموږ پادشاه او د ښالم خپلو د زړه سر، شاه حسین خلد الله ملکه وسلطنة، پخپله هم د ښې وینا خاوند او د پښتو شعر شوقمن دی، نو ما وغوښته چې ژر تر ژره دا کتاب وکښلی شي او د پښتو د شاعرانو احوال ټول کړسي)). (۶)

محمد هوتک، د بابا هوتک، شیخ ملکیار، شیخ خرښبون، شیخ متي، جهان پهلوان امیر کروړ سوري، شیخ اسعد سوري، ښکارندوی غوري، ابو هاشم ابن زید السرواني، شیخ تیمن، شیخ بوستان بړیڅ، شیخ رضي لودي او نصر لودي، شیخ عیسی مشوانی او نور چې راپیژني، نو هم له پخوانیو اثارو ګټه پورته کوي او هم له راویانو نقل کوي، خو د پیژندني ټول تسلسل یې یو کیسه ییز بیان لري چې سړی فکر کوي یوه کیسه یا حکایت لولي.

اوس راځو د زرغونې کاکړې حکایت ته!

د پښتو ادب څېړونکی؛ سر محقق زلمی هېواد مل په دې نظر دی چې دوه حکایتونه په پښتو ادبیاتو کې د حکایتي اثارو لومړنۍ بېلګې ګڼل کېږي، دی وایي: ((په دغو حکایتي اثارو کې تر ټولو پخوانی اثر د زرغونې پښتو بوستان دی. خو دغه اثر له پارسي څخه پښتو ته ترجمه شوی دی)) سر محقق زلمی هېوادمل زیاتوي: ((په پښتو نظم شوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

حکایتي اثر د دوست محمد کاکړ (غرغښت نامه) ده، چې پر (۹۲۹ هـ ق) کال یې په رووب کې نظم کړې ده)) (۵)

ددې داستان یا حکایت موضوع هم د نورو حکایتونو په شان اخلاقي او نصیحتي مسایل دي چې انسان باید ترې د خپلو اخلاقو د لوړوای لپاره پند او عبرت واخلي. د داستان یا حکایت راوي دریم شخص نه دی، بلکې په خپله ناظم دی چې د نورو منظومو او نثري حکایتونو په شان په خپله کیسه کوي، ((اوربدلي مې قصه ده - چې له شاتو هم خوږه ده)) دا ډول پیل په اکثرو نورو حکایتونو، نکلونو او داستانونو کې هم معمول دی. د حکایت یا داستان موضوع د لویې او تکبر پر ضد راڅرخي، لوی انسانان د تکبر مخالف دي او تواضع اصلاً د انسان د شخصیت د لویې معیار ګڼي، په دې حکایت کې اصلي موضوع، همدا د انسان عجز، تواضع او پرهېزګاري ده. حکایتونه یا منظوم داستانونه چې معمولاً د مثنوي فورم ورته کارول کېږي، دلته هم د مثنوي فورم کارول شوی، دا مثنوي ټول (۱۲) بیتونه لري او په خورا خوږه ژبه پیل شوې او په ښه پیغام پای ته رسېدلې ده.

تواضع به دې سر لوړ کا
تکبر به دې تل څوړ کا

د مسرو د څپو شمېر سره یې مساوي دی، یانې هره مسره یې (۸) څپې لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوست محمد کاکړ او د هغه غربښت نامه:

په پښتنو لیکوالوکې بل شخص چې منظوم حکایت یا داستان ورڅخه پاتې او تر موږه رارسېدلی، هغه دوست محمد کاکړ دی. د پټې خزانې مولف محمد هوتک د دوست محمد کاکړ په باب وایي:

((د بابړ خان زوی و، چې د کاکړ بابا د زیارت د پاره په کال (۹۱۲) سنه هجري هرات ته ولاړ او بیا چې راغی ړوب ته، په کال (۹۲۹) هجري یې یو کتاب په شعر نظم کړ، چې نوم یې دی ((غرغښت نامه)) دا کتاب چې ما ولید، شیرین بیتونه په مثنوي لري او د غرغښت بابا قدس الله سره الکریم حکایات دي او له ربښتینو خلکو یې روایات راجمع کړي دي، دغه کتاب زما پلار په توبه کې میندلی و او زموږ کهول کې مو کوچنیو او ژټیو ته په کې سبق لوست.

دوست محمد علیه الرحمه په خپل کتاب کښلي دي: چې زما پلار بابړ خان هم یو کتاب په شعر کښلی و، چې نوم یې و ((تذکره غربښت)) هغه وخت چې بابړ خان وفات شو او زه پر کور نه وم، نو هغه کتاب ورک شوی و او چا ضایع کړی، زه چې راغلم، د خپل پلار په ماتم هسې ویرجن نسوم، لکه چې کتاب ورک و. ما خو د هغه کتاب خبرې اورېدلې او په وارو وارو ویلې وې او هم مې یو څه له هغو څخه په یاد وې، نو ما پر خدای توکل وکړ او هغه قصې او روایات مې بیا په شعر وویل، خدای تعالی دې زما د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پلار سعي مشکوره کا ، هسې وايي: کښونکی ددې کتاب عفی الله عنه، چې ما له ((غرغښت نامې ښخه دغه حکايت رانقل کړی دی.

له نېکانو روايت دی — هسې توګه حکايت دی
نور محمد کاکړ راوي دی — چې يې فيض ل جاري دی
د نيکونو له خولې وايي — چې منښت يې راته ښايي
چې کاکړ نيکه زاهد و — لوی ښښتن له تل عابد و
تل تر تل بی عبادت کا — پر دې ليار يې رياضت کا
شپې يې رونې په لمانځو وې — په ژړا و په نارو وې
نه يې خوب، نه يې خوراک و — عبادت يې ژوند و زواک و
چې به کښنوست په لمانځنه — يا به کېوت په ستاينه
ورځ يې ټوله په قعده وه — شپه يې هم يوه سجده وه
تل يې سير د لاهوت کا — په يوه ګوله يې قوت کا
غرق به تل په ذکر الله و — هر سبا او هر بېګاه و
يوه شپه يې عبادت کا — پر ګناه يې ندامت کا
سترګې پټې سوې له خوبه — په شپو شپو يې و ويښتوبه
هسې خوب يې وليد ګرانه — چې غرغښت ښيي ښهانه
وايي ای کاکړه زويه — له تا خوښ يمه نېکخويه
ستا قدم زما پر لار دی — ما سوا کې دې قرار دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

شپــه و ورځ دې ده لمانځنه　　د ښېـــتن عبـــادت کړنـــه
ولــې پــاته لــه تــا نــور دي　　شپې او ورځې دې په کور دي
ځه جـهـاد کړه پر تا فرض دی　　دا هم ستا د غـاړې قـرض دی
یـــوه ورځ جـهـاد افضـــل　　تـــر کلـــو کلـــو لمانځـــل
څـوک چې تل لمنځ و روژه کا　　پـه جهـاد بـه یـې پـوره کـا
لمـړی شـرط د دین همـدا دی　　بیـا خــدمت د خلــق الله دی
لــه تـــا پـــاتـــه دواړه دي نـه　　ځـان خبـر کـړه ښـه لـه دینـه
تـــوره واخـــلـــه مجاهد شه　　د لوی خدای د دین قاصد شه
د خدای نور پر جهان خپور کړه　　دا خدمت یې په ځان پور کړه
چې دې بشپړ عـــبادت ســـي　　ځان دې خلاص له مصیبت سي
چې له خوبه و ښېن کـاکـړ سو　　د غـــزا پـــر خـــوا نـــومړ سـو
زغـره خـــول یـې اراسته کړل　　د غـــزا غشـــي تېـــره کـــړل
هـــرات خـــواتـه په تلو تلو سو　　د سلطان غیـاث لـه ملـو سـو
وېــکـــړه هـــورې جـهادونه　　د سلطان مـل شـو پـه ملونـه
څـــو هـــورې تـــر دنیا تېر سو　　د غازیـانو پـه ټـول شمېر سـو
چې یې هلته هم وفـات سـو　　ښـخ پـه خـاورو د هـرات سـو
مېـړه هسې ژونـدون کانـدي　　مري د خدای په رضا باندي))[٧]

د دوست محمد کاکړ په پېژندنه کې هم د محمد هوتک د بیان طرز کیسه ییز دی، کله چې څوک دا نثر لولي لکه چې یوه کیسه لولي، دلته بیا هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

راوي معلوم دی، دلته بیا هم د کیسي راوي د محمد هوتک پلار دی، دلته بیا په کیسه کې بله کیسه ده، بل راوي په خپله دوست محمد کاکړ دی چې له خپل پلاره حکایت کوي او د هغه ځینې نصایح یې په خپل کتاب (غرغښت نامه) کې راوړي دي.

د غرغښت نامې حکایت هم په مثنوي فورم کې نظم شوی، ټول (۳۳) بیتونه لري او هره مسره یې (۸) څپې لري ددې حکایت محتوا هم دیني او اخلاقي موضوع ده، د (نور محمد کاکړ) چې دلته یو راوي ګڼل کېږي او د خپل پلار د (کاکړ نیکه) د خوب کیسه کوي، چې هغه هم لوی عابد او ذاهد شخصیت و، هغه یوه شپه خوب ولید او زوی ته یې نصیحت وکړ چې جهاد فرض دی، یوه ورځ افضل جهاد تر کلونو کلونو لمونځونو لوړه مرتبه لري.

کله چې کاکړ له خوبه بیدار شو، نو د جهاد پر لوري لاړ، د سلطان غیاث الدین له ملګرو سره یو ځای شو، جهاد یې پیل کړ ډېر جهاد یې وکړ، په غازیانو کې حساب شو او په هرات کې تر دنیا تېر او همدلته په هرات کې دفن شو.

حکایت په دې نتیجه پای ته رسي چې:

مېړه هسې ژوندون کاندي
مري د خدای په رضا باندې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا دوه حکایتونه چې موږ وګورو په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د منظومو داستانونو بېلګې په لاس راکوي، خو دا په دې مانا نه ده چې په لرغونو ادبیاتو کې به نور منظوم داستانونه نه وي لیکل شوي، خو موږ چې دلته غږېږو، یوازې پر همغو اثارو بحث کوو چې تر موږ رارسېدلي دي، د دې حکایتونو، خوږوالي، ساده والي، رواني او سلاست ته چې ګورو، نو ددې د دوو لیکوالو په ګډون به نورو هم دې ته ورته اثار لیکلي وي. نکل، حکایت او داستان که څه هم بېلابېل کیسه ییز اصطلاحات ګڼل کېږي، خو یو بل سره ډېر زیات مشترکات هم لري، موږ چې کله په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د داستان د څرک خبره کوو، نو هدف مو دا دی چې د دغو دریو اړو نومونو یا جوړښتونو ګډ خصوصیات په کې تر سترګو کېږي، هېڅ داسې بېلګه نه لرو چې یادې په بشپړ ډول یو نکل وي، یا دې حکایت او یا دې هم په تول پوره داستان وي، خو د دې دریو اړو ځانګړتیاوې په کې په ډاګه لیدلای شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

(۱) د پښتو شعر هنري جوړښت، محمد اسمعیل یون، یون کلتوري یون، ۱۳۸۷ل کال، ۲۰ مخ

(۲)دانشنامه (دایرة المعارف) ازاد ، ایران، بېلابېل مخونه.

(۳) ادب پوهنه، سید محی الدین هاشمي، د اریک د ګرځنده کتابونو اداره، پېښور ۱۳۸۱ل کال، بېلابېل مخونه.

(۴) تذکرة الاولیا ، سلیمان ماکو، د پوهاند حبیبي شرحه او تعلیقات، ۱۳۶۱ل کال بېلا بېل مخونه.

(۵) پټه خزانه، محمد هوتک، د پوهې وزارت، ۱۳۴۹ل کال، ۱۹۲-۱۹۴ مخونه.

(۶)پټه خزانه، محمد هوتک، د پوهنې وزارت، ۱۳۴۹ل کال ۶ مخ.

(۷) پټه خزانه، محمد هوتک، د پوهنې وزارت، ۱۳۴۹ل کال، ۸۸-۹۲ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کنایه او په کلام کې یې دریځ

د مینې ذکر چې محفل کې د رقیب جرم شو
پـه اشـارو په کنایو باندې بس وخت تېروو

کنایه هغـه تعبیـر دی چې حقیقي مانا تـرې مقصد نـه وي، خو حقیقي مانا تـه نـږدې او ملازمـه مانـا تـرې اخیسـتل کېـږي. یـا ((کنایـه دا ده چې مـتکلم یوه مانا پـه داسې الفاظو کې راوړي چې د مطلوبې مانا د دلیـل حیثیت ولري))[۱] کنایه زموږ په ورځنیو خبرو اترو او ادبي کلام دواړو کې کارول کېږي او ښه ډېره کـارول کېږي. پـه واقعیت کې زمـوږ د ژونـد د کلام یوه پاموړ برخه له کنایو څخه ډکه ده، کله چې غـواړو خپـل پیغـام پـه ډېر مستقیم، سپوره او ډېر څرګند ډول انتقال نه کړو، نو له کنایې او ډېرو کنایو څخه کار اخلو. یـا دا چې کله هم د پیغـام او پوهـاوي مسـتقیم لېـږد ستونزه لري او یا ستونزه پېښوي، نو له کنـایو څخـه کـار اخیسـتل کېـږي، کله چې هم مقابل لوری د مفهوم او پیغام په اخیستلو کې لـه سـتونزو سـره مـخ شـي او یـا هـم غـواړي لـه مقابـل لـوري سـپینه او ډانـګ پېیلـې خبـره

(c) ketabton.com: The Digital Library

واوري، نو پرې غږ کوي: څه راته په کنايو کې غږېږي؟ سپينه خبره راته وکړه؛ چې پر مقصد پوه شو ! يانې په دې مانا چې کنايې تر ډېره بريده د پيغام د نامستقيم بيان لپاره کارېږي. د دې لپاره چې موضوع له ابهام او کنايو څخه رڼاوي او سپيناوي ته راووځي، ښه به وي چې کنايه له لغوي او اصطلاحي پلوه وڅېړو، د هغې پر ډولونو وغږېږو، له استعارې او د کلام د نامستقيم بيان له نورو توکو سره يې توپير وکړو او هم خپل مطلب په څرګندو بېلګو کې واضح کړو:

کنايه له لغوي پلوه:

له (کنی) څخه رغېدلې چې له ګرامري پلوه يو (مصدر) دی، په لغت کې د ((پوښلې او پټ)) مانا ورکوي. (کنيت) يا (کنوت) په ډاګه د يو مطلب نه بيانول دي. په بله مانا ((کنايه په لغت کې پټه خبره کول يا په داسې اندازه خبره کول دي چې د مدعا ښکاره تيا په کې نه وي.))[۲] ځينې نور بيا وايي: ((کنايه په لغت کې د تصريح ضد ده او پټو خبرو ته وايي.))[۳] له لغوي پلوه (کنايه) په عربي، پښتو، دري او ځينو نورو ختيزو ژبو کې په يوه مانا او نږدې يوه بڼه کارول کېږي. په انګليسي کې ورته (Quibble) وايي. قاموسونو دا کلمه له لغوي پلوه د همدې ناڅرګندو خبرو په مانا رااخيستې ده. يانې له لغوي پلوه د خبرو پوښل، د خبرو پټول يا په پرده کې خبرو کولو ته وايي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کنایه له اصطلاحي پلوه:

د خبرو کولو هغه ډول دی چې اوربدونکی مستقیماً له مانا سره مخامخ نه شي، بلکې لومړی یوه مانا او ورپسې د همغه کلام دویمه او هغه مقصوده مانا ورڅخه ترلاسه شي چې د ویناوال اصلي هدف وي.

یا کنایه همغه خبره ده چې دوه ماناوې؛ یوه لرې او بله نږدې چې نږدې مانا یې مقصوده نه ده، خو ویناوال جمله داسې سره ګنډي چې د اوربدونکي ذهن له نږدې څخه لرې مانا ته وړي.

په بله وینا: کنایه داسې یو ترکیب او یا جمله ده، چې د ویناوال مقصد د هغې ظاهري مانا نه وي، خو هغه قرینه چې موږ له ظاهري مانا (مکنی به) څخه باطني (مکنی عنه) ته متوجه کوي، هغه هم په کې نه وي، یانې دا چې د یوه مطلب یادول او د بل پیدا کول دي؛ د مکنه او مکنه عنه ترمنځ عمل کنایه ده. ځینې نورادبپوهان بیا وایي: ((کنایه داده چې متکلم یوه مانا په داسې لفظونو کې راوړي چې د مطلوبې مانا لپاره یې وضعي مانا د دلیل حیثیت ولري)).[۴]

د بېلګې په توګه: ((احمد ډېر پاک انسان دی))، ظاهراً هم کېدی شي چې پاک او ښایسته وي، خو اصلي او مقصوده مانا یې داده چې دا انسان د اخلاقي، ټولنیزو، دیني او نورو مهمو ارزښتونو لرونکی دی او په فساد ککړ انسان نه دی. ((دا جلۍ پاک لمنې ده.)) ظاهري مانا یې داده چې پاک لباس یې اغوستی، جامې یې پاکې او سوتره دي، خو اصلي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

مقصود ده مانا يې داده چې دا جلۍ د ښو اخلاقو څښتنه ده؛ په ديني او ټولنيزو اخلاقو سمبال ده. ((په سر يې خاورې بادولې.)) ظاهري مانا يې هم کېدی شي همدا وي، خو اصلي مانا يې داده چې غم پرې زور کړی و، فرياد يې کاوه، چغې يې وهلې، يانې پر سر يې خاورې بادولې دا مانا يې د غم او ظلم په مقابل کې د غبرګون ښودل دي. ((تراوسه يې له خولې نه د شيدو بوی ځي.)) مانا دا چې تراوسه لا کوچنی دی او د (شيدو بوی) يې ځرګند ټکی دی.

((پرځمکه يې خوله لګوله.)) ظاهراً هم دا کار ممکن دی، خو اصلي هدف ترې دادی چې يو څوک ډېر سخت وي او يا سخت کارونه کوي، نو دا اصطلاح يا کنايه ورته کارېږي، يانې هغه دومره سخت سړی دی چې پرځمکه خوله لګوي.

((ژرنده که د پلار ده هم په وار ده))

((چې نه دې وي له موره ورته مه وايه چې وروره))

دلته مخاطب پوهېږي چې د متکلم مفهوم او مطلب څه دی، خو کېدی شي چې دربيم سړی و پوهېږي او يا نه.

يا: ((لاس چې مات شي غاړې ته لوېږي))

دلته لاس ماتېدل او بيا په څه ذريعه غاړې ته اچول مطلب نه دی، بلکې مقصد دا دی کوم دوست يا اشنا چې له پښو ولوېږي، بل دوست يا اشنا په ښه ورځې او مرسته ورسره کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا: ((له یوه لاسه ټک نه خېژي))

له دې متل څخه ظاهري مانا چې ټک ختل دي، نه را اخلو، بلکې له لاس څخه د ټک ختلو مطلب د دواړو لوریو یا دواړو دوستانو یوځای کېدل دي.))[۵]

د کنایې ډولونه

الف- د جوړښت یا ترکیب له مخې:

د جوړښت یا ترکیب له مخې کنایه پر لاندې برخو وېشل کېږي:

۱- **مفرده کنایه:** هغه ده چې له یوې کلمې یا ترکیب څخه رغېدلې وي لکه: ((دنګ)) یا ((اوږد)) چې د عوامو ترمنځ د ساده، کم عقل او احمق په نامه یادېږي، یا یې ذهن ته همدا شان مانا ورسوي.

۲- **مرکبه کنایه:** هغه ده چې تر یوې زیاتو کلمو یا له یوې جملې څخه رغېدلې وي او د دې جملې یوه کلمه په مستقل ډول کنایه نه وي، بلکې ټولې چې سره یوځای شي، کنایه جوړه کړي، لکه: ((تشه لاسه ته مې دښمن یې.)) هدف ور څخه ناچاري، غربت او بېوسي ده.

ب- د مانا لېږد له مخې:

۱- **نږدې یا قریبه کنایه:** هغه ده چې سړی د لازم او ملزوم ترمنځ پر اړیکي باندې په اسانۍ سره پوه شي. یا له لازم څخه ملزوم ته انتقال یې بې واسطې یا په لږو واسطو وشي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

((تاته مې سترګې وې)): مانا دا چې تاته مې امید او هیله ده، چې غم به مې وخورې.

چې جلو دې د اختیار ښکلو ته ورکړ

پسې ګرځه او ښ په نته نه یې خلاص

(او ښه په نته) لازم او (اطاعت) یې ملزوم دی.

ټوله شپه د یو بې لوزه انتظار کې

د لیمو په سر مې او ښکو بلې دلې

په پورته بیت کې (او ښکې)، شمع ګڼل شوې دي، چې د محبوب لپاره یې (لوز) کنایه راوړل شوې ده، دا چې سرې ژر پرې پوهېږي، نو قریبه کنایه ده.)) (۶)

۲- لرې یا بعیده کنایه: هغه ده چې د (لازم) او (ملزوم) ترمنځ رابطه په اسانۍ سره معلومه نه شي او ددې دواړو ترمنځ څو رابطې یا واسطې وي.

لکه لاندې متل:

ښځه له اجاغه غواړه، لور و لندبل ته ورکوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(اجاغ) په دربیمه او څلورمه واسطه، (درنې کورنۍ) ته وایي، (لندبل) په دربیمه واسطه د (مړې کورنۍ) لپاره کنایه ده. اجاغ لازم ۱- اور، ۲- پخول، ۳- مېلمانه لرل، ۴- مړه کورنۍ، ملزوم دي.

د هوسۍ په ښکر برات زما مطلب شو

هوسۍ نه شمه نیوی د پښو په دو

د هوسۍ په ښکر برات لیدل، ناممکن کار ته د ګومارنې کنایه ده، څرنګه چې مانا یې لرې ده، نو ځکه بعیده کنایه ګڼل کېږي.

چې له سترګو یې غړېږي غنم رنګه

جدایي یې لکه قحط د غلې دی

قحط یو لوی غم دی او په دغه بیت کې د غنم رنګو جدایي لکه قحط ګڼل شوې ده. دا چې سړی پرې په اسانۍ نه پوهېږي، ځکه یې بعیده کنایه بولي.))[۷]

ج- د مانیز څرنګوالي له پلوه د کنایې ډولونه:

۱- د نوم یا موصوف له پلوه: چې د یوه شي یا څیز څو صفتونه راوړل شي او هدف ورڅخه په خپله موصوف وي. یا دا چې په هغه کې یو نوم راوړل شي او هغه داسې صفت وي چې هغه په بل نوم یا ذات کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

کټ مټ مونډل کېږي یا دا چې یو صفت یا صفتونه راوړل شي، چې په خپله موصوف ترې مراد وي لکه:

سرومال به شکرانه کړه کامګار دواړه
که روزي یې شي د یار آبدار عقیق

له (ابدار عقیق) څخه مراد د یار شونډې دي، دا چې عقیق تک سره وي او د یار شونډې هم سرې وي، چې په کنایي ډول د صفت د شریکوالي پر بنسټ له آبدار عقیق څخه د یار شونډې مراد دي.))[۸]

۲- **د صفت له پلوه:** په متن کې چې کومه کلمه د کنایې په توګه راغلې وي، له هغې څخه هدف صفت وي، نه موصوف یا نوم، لکه حمید بابا چې وایي:

دروېزه له دروېزه ګره ناکسي ده
د فلک کچکول ته مه نیسه کچکول

په پورتني بیت کې له کچکول نیولو څخه مطلب ګدایي ده او ګدایي خپله یو صفت دی، چې د کنایې موخه هم ورڅخه همدا صفت دی.

۳- **د نسبت له پلوه:** د نسبت کنایه داده چې یو یا څو صفتونه یاد شي او نسبت یې یو سړي ته وشي او هدف ورڅخه د هغه سړي لپاره امر، نفې یا اثبات وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته چې ماته وايې وايه څوک دې وژني
تــه لــه خپــلو ستــرګو غواړه دا ځواب

په پــورتني بيت کې د معشــوقې ســترګو تــه د وژلــو نســبت شــوی دی، سترګې معشوقې پورې اړه لري، چې د کنايې پــه توګــه يــې مــراد ورڅخــه خپله معشوقه ده.

د - د څرګندتيا او ناڅرګندتيا له مخې د کنايې ډولونه:

د څرګندتيا او ناڅرګندتيا له مخې کنايه په دوه ډوله ده:

۱ - واضحه يا څرګنده کنايه: چې مطلب ترې په اسانۍ سره څرګند شي. لکه:

څو وهم د صبر لاپې ستا په مخ کې
څــو غړمــه بېــهوده د شګو پـــړي

يا:

چې حميد له عشقه اړوې ناصحه
بــېهوده د شګــو پــړي ســره غړې

له شګو څخه پړي غښتل مکني عنه. بېهوده، بې حاصله او بې نتيجې کار، مکني دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نــن د تــېر ساعت ارمان فایده نه کا

که هزار ځله غابن کېږدم په ورغوي

غـابن پـه ورغـوي ایښـودل لـه افسـوس څخـه کنایـه ده، یـانې غـابن پـه ورغوي ایښودل مکنې عنه او افسوس مکنې ده.

۲- پټه، خفي یا ناڅرګنده کنایه: چې کنایه په څرګند ډول نه وي افاده شوې، لکه:

نه پټېږي عشق د صبر په پرده کې

د عشاقو طشت لوېدلی دی له بامه

طشت له بامه لوېدل د رسوایي لپاره کنایه ده.

هـ- د اړیکو یا واسطو له پلوه:

۱- ایمـاء او اشـاره: هغـه ډول کنایـه ده چې د لـومړۍ او دویمې مانا ترمنځ یې رابطه څرګنده وي او ډېرې لږې واسطې ته اړتیا وي. یا ((دا هغې کنایې ته وایي چې واسطې هم په کې لږې وي او پټوالی هم پـه کې نه وي، طبعاً سړی په اسانۍ پرې پوهېدی شي. لکه:

د نظر په خوی شوې بورې هغه سترګې

چې برېښنا ته ستا د سترګو یې کاته کړه

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پورته بیت کې د (نظر په خوی بورېدل) د رندو لپاره کنایه ده.)) [۹]

۲- **تلویح:** له لغوي پلوه له لرې څخه نورو ته د اشارې مانا لري او له اصطلاحي پلوه هغه ډول کنایې ته ویل کېږي چې واسطې یې لرې او بعیدې وي. یا دا هغه کنایه ده چې د هغې په حقیقي او مجازي ماناوو کې ګڼ شمېر واسطې په کارېږي، یانې له صفته تر موصوفه د رسېدو لپاره، لکه:

په مانې یې مرده شویو کره عید وي
په خندا یې جوهري کره ژړا شي

خوشالخان وایي چې زما د محبوب په مانې خلک مره کېږي، ځکه نو د هغه په مانې مرده شویو کره اختر وي، چې ډېر مړي به کېږي او هغوی به یې لمبوي او په خندا یې جوهریانو کره ځکه ژړا وي چې په خندا کې مرغلرې تویوي او په نتیجه کې د مرغلرو نرخ رالوېږي.

۳- **تعریض:** له لغوي پلوه د څرګند تیا یا صراحت مخالفه مانا ورکوي، خو په اصطلاح کې همغه کلام دی چې له قید پرته او پر مطلق ډول وویل شي او د هغه په واسطه بلې مانا ته اشاره وشي. یو څوک په غوږ وهل یانې اشاره یوې خواته کوي، خو اراده يې بلې خواته وي، یا ((په یوه کلام کې ځینې وختونه موصوف ببخي نه ذکر کېږي او خبره د خاص پرځای عامه بڼه غوره کوي، په داسې حال کې چې مراد ترې هماغه خاص وي، لکه چې یو څوک خپل دوست ته په طنز کې ووایي: ((نن سبا

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوستان چېرته دي.)) چې ذکر یې عام او مراد ترې خاص دی، یا دا چې رسول الله(ص) به د خپلو اصحابو یو داسې کار او حرکت ولید چې هغه به ښه نه وو، نېغ په نېغه به یې هغه نه مخاطب کاوه، بلکې داسې به یې وفرمایل: ((په خلکو څه شوي چې داسې کوي)) ظاهري بېلګه یې د خوشال خان په دې بیت کې ده:

هر چېرته چې ګرځي لکه سروې سمه ګرځي

هر چېرته چې کېني هغه ځای لکه ګلشن کا.)) (۱۰)

۴- رمز: له لغوي پلوه یو نږدې شخص ته د سترګو او ښو په واسطه پټه اشاره ده او له اصطلاحي پلوه هغه ډول کنایه ده چې په هغې کې واسطې ډېرې کمې او د کنایې مانا هم ډېره څرګنده نه وي. یا په بله مانا له صفته تر موصوفه د رسېدو لپاره واسطې په کې لږې وي یا څرګندې نه وي، خو داسې خبر په کې وي چې ذهن هغه لوري ته ورشي، لکه:

ږیره سپینه شوه ملا غبرګه خوله کنډاس

نــــه وبــاســې د دنـیا لــه چــارو لاس

(حمید مومند)

ږیره سپینېدل، ملا غبرګېدل، خوله کنډاسېدل د بوډاتوب لپاره د کنایې په توګه راوړل شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

 څرنګه چې پورته مو یادونه وکړه، کنایه خبرې ته پوښ ورکول یا په پرده کې خبرې کولو ته وایي یانې د پیغام مستقیم بیان نه دی، بلکې نامستقیم دی، دغسې په عامه ګړنۍ او ادبي ژبه کې نور عناصر هم شته چې د کلام د پیغام د نامستقیم لېږد سبب ګرځي او کله کله یې له کنایې سره توپیر ګرانېږي، لکه مجاز او استعاره. په دې خاطر چې له مجاز او استعارې سره د کنایې توپیر وشي، نو ښه به وي چې دلته یې ځینو ټکو ته اشاره وکړو:

له مجاز او استعارې سره د کنایې توپیر

((مجاز له لغوي پلوه د تجاوز په مانا دی په اصطلاح کې مجاز هغه دی چې د کلمې له حقیقي مانا څخه تېر شي او کلمه په بله مانا وکاروي. یا دا چې یوه کلمه د څه مناسبت او اړیکي له مخې په دویمه مانا کې چې دا کلمه ورته جوړه شوې او ټاکل شوې نه ده، وکارول شي. استعاره (استعار مجاز) که چېرې د کلمو د حقیقي او مجازي ماناوو ترمنځ اړیکي یا مناسبت د تشبه له مخې وي، استعاره (مستعار مجاز) ورته وايي.

استعاره (مستعار مجاز) په ژبه کې د استعمال له مصدر څخه ده چې په ژبه کې یوه کلمه د بلې کلمې پرځای پور غوښتلو ته وايي. د بیان په اصطلاح کې که یوه کلمه د څه مشابهت له مخې د خپلې حقیقي مانا پرځای په بله مجازي مانا وکارول شي، استعاره ورته وايي.

د مجاز په ټولو ډولونو کې استعاره غوره ډول دی، چې همدا ډول مجاز په ادبي ژبه کې ډېر دود لري. که له تشبه څخه د تشبه وییکی، وجه

(c) ketabton.com: The Digital Library

شبه او مشبه لري کړل شي، نو تشبه په استعاره بدلېږي، نو د هرې استعارې بنسټ پر تشبه ولاړ دی او له همدې څخه را وتلې ده. تشبه او استعاره د جوړښت له مخې یو شی دی. د لوید یځوالو په اصطلاح استعاره د تشبه نچوړ دی. یانې تشبه تر دې کچې نچوړ او خلاصه شي، چې یوازې (مشبه به) پاتې شي، خو په تشبه کې د مشابهت او په استعاره کې د یوشانوالي ادعا ده، شاعر دا نه وایي چې د محبوب زلفې د سنبل غوندې دي، بلکې وایي چې سنبل دي.))[11]

په مجاز، استعاره او کنایه درې واړو برخو کې ظاهري مانا مقصود نه ده، خو په مجاز او استعاره کې د قرینې د شتوالي له امله د کلمې یا عبارت د ظاهري مانا کارول جایز نه دي، خو په کنایه کې سره له دې چې د شاعر غوښتنه د عبارت باطني مانا ده، خو ظاهري مانا هم د منلو وړ ده.

لکه: ((بیا یې ګلانو ته اوبه ورکړې))، مانا بیا یې اشتباه کړې ده، دا چې په ظاهري مانا یې ګلانو ته اوبه ورکړي که نه، خو دلته اصلي مانا همغه ده چې له شخص څخه اشتباه شوې ده.

په پای کې غواړم یادونه وکړم چې پورتني بحث د کنایې په باب د یو بشپړ تحلیل، شننې او ارزونې مانا نه ورکوي، خو د کنایې څېړنې ته لاره اوارولای شي. کنایه د بلاغي علومو د یو مهم عنصر په توګه په کلام، په تېره بیا په ادبي کلام کې خورا پیاوړی دریځ لري، کلام ته ډېره خوږلني او ښکلی رنګ ورکوي، له هغې پرته کلام ببلابېل ادبي رنګونه نه اخلي، کنایه د ذهني قوت سبب هم ګرځي او د ټولنیزو شخړو د حل او د مانا د

(c) ketabton.com: The Digital Library

نامستقیم خو خواږه بیان لامل هم کېږي، نو په دې خاطر په کلام کې د کنایې دریځ خورا مهم ګڼل کېږي.

((په مجاز کې قرینه فکر له حقیقي مانا څخه د مجازي مانا خواته راګرځوي او میلان ورکوي، مګر په کنایه کې د لفظونو حقیقي مانا اخیستل کېږي او بیا فکر له لازم څخه ملزوم ته انتقال مومي.

د بېلګې په توګه:

د قبول ګوتې به پوه په لیمه کېږدي

که هجري په دا هنر وایي اعجاز کړم

(ګوتې په لیمه ایښودل) د تسلیم علامه ده. یانې که هجري دې خبرې ته حاضر شي چې زه په شعر کې معجزه ښکاره کوم، پوهان به دا خبره قبوله کړي؟ د تسلیم ګوتې پر لیمه ایښودل مکنه عنه یا لازم، تسلیم یا قبلېدل یې مکنه (ملزوم) دي.

مثال:

عاقبت به خپل ورغوی په غاښ پرې کا

هر چې کار کا د دښمنو په ورمونه

ورغوی په غاښ پرې کول، مکنه عنه، تاثر او تاسف مکنه، د دښمنو په پند کار کول قرینه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مثال:

دا يې زړه له تا موندلی نه دی څه دی

رقيبـان چـې دې و مـاته اوړې مړې

اوړې مښل مکنه عنه او د مسابقې دعوت یا چلنج ورکول مکنه دي.))[۱۲]

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

(۱) بیان پوهنه، ډاکتر محمداجان حقپال، کابل پوهنتون ۱۳۸۴ل کال، ۳۶ مخ.

(۲) ادب پوهنه، سید محی الدین هاشمي، اریک د ګرځندو کتابتونونو اداره، پېښور ۱۲۸۱ل کال، ۷۴ مخ.

(۳) ادبي فنون(بدیع-بیان)، پوهنمل محمداقا شېرزاد ، ۱۳۸۴ل کال، ۱۲۱ مخ.

(۴) ادبي فنون(بدیع، بیان) پوهنمل محمد اقاشېرزاد ، ۱۳۸۴ل کال، ۱۶۱ مخ.

(۵) بیان پوهنه، ډاکتر محمداجان حقپال، کابل پوهنتون ۱۳۸۴ ل کال، ۳۶ مخ.

(۶) بیان پوهنه، ډاکتر محمداجان حقپال، کابل پوهنتون ۱۳۸۶ل کال، ۳۸ مخ.

(۷) بیان پوهنه، ډاکتر محمداجان حقپال، کابل پوهنتون ۱۳۸۶ ل کال، ۳۸ مخ.

(۸) د ادبپوهنې څانګې، سرمحقق سیدمحی الدین هاشمي، علومو اکاډمي، ۱۳۹۳ل کال، ۲۲۶-۲۲۷ مخونه.

(۹) بیان پوهنه، ډاکتر محمداجان حقپال، کابل پوهنتون ۱۳۸۴ل کال، ۳۹ مخ.

(۱۰)بیان پوهنه، ډاکتر محمداجان حقپال، کابل پوهنتون ۱۳۸۴ل کال، ۴۰ مخ.

(۱۱) په پښتو منظوم هندي سبک کې د مجاز ډولونه، پوهندوی محمدابراهیم همکار، ۱۳۹۲ ل کال، ۳۶مخ.

(۱۲) ادبي فنون، (بدیع او بیان)، پوهنمل محمداقا شېرزاد ، ۱۳۸۴ل کال، ۱۶۱-۱۶۲ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ارسطو د کتاب الشعر

موخه، مانا او محتوا

د شعر او شاعرۍ د څرنګوالي په باب د یونان نامتو عالم ارسطو خورا مهم اثر لیکلی دی، ((ارسطو چې تر میلاد وړاندې پر (۳۸۴) کال زېږېدلی او تر میلاد وړاندې پر (۳۲۲) کال مړ شوی[۱] د ژوند زیاته برخه یې پر مطالعې او لیکلو تېره شوې ده. ارسطو ګڼ شمېر اثار لیکلي چې د هغو په جمله کې یو هم (بوطیقا) دی. دا اثر په حقیقت کې د ادبپوهنې، په تېره بیا د ادب تیوري اساس ګڼل کېږي، د ادبپوهنې یا ادبپېژندنې په باب په لیکلې بڼه بل دومره سستماتیک اثر چې تر دې وړاندې قدامت دې ولري، نه دی ترلاسه شوی. البته دا په دې مانا نه ده چې تر ارسطو دمخه د ادبیاتو په باب بحثونه او لیکنې نه دي شوي، شوي به وي خو په دومره منظمه، هدفمنه او سستماتیکه بڼه لا بل اثر تر اوسه څرګند شوی نه دی. تر دې وړاندې د داسې یو تیوریک اثر د نشتوالي یو علت شاید دا وي چې تر دې د مخه په زیاته کچه لیکلي اثار هم موجود نه وو او نه بیا کوم نقاد د هغو د ټولو راټولولو او ارزونې لپاره مجال پیدا کاوه. ارسطو د خپل وخت او تر هغه د مخه اکثره اثار مطالعه کړل او بیا یې د شتو اثارو په مټ د ادب تیورۍ یا ادبپوهنې اساسات کېښودل او (بوطیقا) په نامه

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې ځانګړی اثر وليکه. د ارسطو ددې اثر د ځينو برخو په باب هم لږ و ډېر شکونه شته چې يا به دده خپلې وي او يا به هم دده د کوم بل هوښيار شاګرد زياتونه.

ددې پورته شکونو او انګېرنو يو علت دادی چې تر اوسه پورې ددې اثر داسې يو بشپړه لومړنۍ نسخه چې هغه دې په اصلي يوناني ژبه وي، چاته نه ده رسېدلې، دا اثر له يوناني ژبې څخه سرياني، له سرياني څخه عربي ته ژباړل شوی، انګليسي، اردو او نورو ژبو ته هم او سمهال د نړۍ هيڅ داسې معتبره ژبه نه شته چې دا اثر دې په کې نه وي ژباړل شوی.

دا چې دا اثر ولې د نړۍ ګڼو ژبو ته وژباړل شو، د پوهانو په نظر ددې علت دا و چې ((د ارسطو ذهن د هرې مسلې زړې ته رسېده، ده نه صرف زړې مسلې د خپل ذهن په قالب کې نوې کړې دي، بلکې ډېرې نوې مسلې او نظريې يې هم په خپله وضع کړې او ايجاد کړې دي.

د ارسطو ليک لا تر ننه هم هغه خوند او زور لري، چې د ارسطو له زمانې نه واخله د دنيا د تنقيد په تاريخ کې، په مختلفو دورونو کې تېر شوي او تر موږه رارسېدلي دي)) [٢]

د نړۍ نامتو عالمانو دا اثر په خپله ژبه ژباړلی او له هغه يې معنوي پانګه اخيستې ده. په اسلامي نړۍ کې د ارسطو نورو اثارو ډېر شهرت درلود، خو څرنګه چې عربو په شعر کې لوی لاس درلود او څوک يې په دې برخه کې د ځان سيال او جوګه نه ګڼل، نو ځکه يې د شعر په باب د ارسطو

(c) ketabton.com: The Digital Library

نظریاتو ته ډېره اړتیا نه احساسوله، خو د ارسطو نور کتابونه کله چې هم عربي ژبې ته ژباړل شوي، نو په ټوله اسلامي نړۍ کې خواره شوي دي.

په اسلامي نړۍ کې لومړنی سړی چې د ارسطو د علومو قدر یې کړی، (ابو نصر فارابي) دی، چې د دویم معلم په نامه هم یادېږي او دویم شخص (بو علي سینا) دی چې شیخ الرییس او درېیم معلم ورته ویل کېږي، دغه راز په اندلس کې (ابن طفیل)، (ابن ماجه)، (ابن مسکویه) او (قاضي ابن رشد) او نور هغه کسان وو چې د ارسطو د کتابونو مطالعه یې کړې او ښه ګټه یې ځنې پورته کړې ده.

حکیم فارابي د ارسطو د اثارو او لیکنې طرز په باب یو مستقل اثر لیکلی: (ما ینبغی ان یتقدم الفلسفه): یانې (د فلسفې د زده کړې لپاره تر هغې وړاندې څه زده کول په کار دي).

فارابي چې خپله یو حکیم و، د ارسطو د اثارو د ژورتیا په باب وایي: ((ما د ارسطو (کتاب النفس) سل ځله او (کتاب سماع الطبیعی) څلوېښت ځله مطالعه کړ، نو هله یې په څه رو ګودر پوه شوم.))

حکیم فارابی تر ډېرې څېړنې، سپړنې او ځېرنې وروسته د ارسطو اثار ډلبندي کړي دي. هغه وایي: ((د ارسطو اثار ځینې جزیه دي، ځینې یې کلیه دي او ځینې د جزیه او کلیه تر منځ منځویانه دي.)) یا وایي: ځینې کتابونه یې خاص دي او ځینې عام، له ځینو د فلسفې علم زده کېږي او له ځینو د فلسفې اعمال، له ځینو نه الهیه امور زده کېږي او له ځینو طبیعه

(c) ketabton.com: The Digital Library

امور ، له ځینو تعلیمیه، ځینې داسې کتابونه دي چې د عامو طبایعو د معیار مطابق دي، ځینې یې د خاصو لپاره خاص دي.)) د لیکنې طرز په باب یې وایي: ((لیکنې طرز یې په درې ډوله دی، په خاصو کتابونو کې کلام ډېر لنډ او جامع استعمالوي، په کلیه کتابونو یا په تفاسیرو کې مغلق او غامض او په رسایلو کې مختصر او واضح.))[٣]

څرنګه چې موږ دلته د ارسطو پر ټولو اثارو بحث نه کوو او نه دا لیکنه ددې وس لري، یوازې غواړو دده د شعر د هنر یا (کتاب الشعر) په باب بحث وکړو.

لکه څنګه چې د مخه مو وویل د ارسطو اکثره اثار د نړۍ پر بېلابېلو ژبو ژباړل شوي، له هغې جملې څخه د شعر په باب د هغه مشهور اثر (بوطیقا) دی، دې اثر ته د (شعر هنر) نوم هم ورکړل شوی او د پښتو او عربي ژبو په ګډون په ځینو ژبو کې (کتاب الشعر) ګڼل شوی دی. د نورو ژبو پر ژباړو دلته بحث نه کوو، یوازې پښتو ژباړې ته یې راځو، خو د ژباړې او د یوه اثر د محتوا د انتقال په باب د یو څو ټکو یادول ضروري دي: یو دا چې ژباړه په طبیعي ډول سل په سلو کې د اصلي متن د ټولې محتوا ښکارندویي نه شي کولای، ضرور به په کې د محتوا یوه برخه سمه او ډېره کره نه را انتقالېږي او یا به یې هم مانا لږ په مغیره بڼه لېږدي، په تېره بیا دا چې یو اثر له یوې ژبې څخه بلې، بیا له هغې څخه بلې ژبې او بیا لا ان له هغې څخه بلې ژبې ته واړول شي. د ارسطو یاد اثر هم له لومړنۍ او اصلي ژبې څخه نه دی ژباړل شوی. اوس چې د پښتو په ګډون په ځینو نورو ژبو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې ددې اثر ژباړه موجوده ده، اکثره له دویمې، دریېمې یا څلورمې ژبې څخه ژباړل شوې، نو طبیعي خبره ده چې په دې کې اصطلاحات او مفاهیم داسې راغلي چې د محتوا ژورتیاوې په کې ټولې نه شي څرګندېدلای او لږ تر لږه محتوا ته یې هم څه نا څه زیان رسېدلی دی.

اوس راځو د بوطیقا پښتو ژباړې ته!

په پښتو کې د بوطیقا د ژباړو بېلا بېلو روایتونه نه شته، یوازې د دوو ژباړو او شرحو یادونه شوې ده، د سرمحقق زلمي هېوادمل په وینا: ((بوطیقا مولوي محمد اسراییل د (کتاب الشعر) په نامه او قلندر مومند د (نظمیات) په نامه شرحه او ترجمه کړې دی.))[۴]

کتاب الشعر مولوي محمد اسرائیل د پېښور د پښتو اکاډمۍ د مشر (مولانا عبدالقادر) په غوښتنه او سپارښتنه ژباړلی دی. ده خپل کار تر (۱۹۵۸م) کال وړاندې بشپړ کړی او بیا د اثر پر یاد کال چاپ شوی دی. د سریزو، شرحو او اصلي متن په ګډون ټول (۹۶) مخه لري.

مولوي محمد اسرائیل د ارسطو (بوطیقا) اثر په ژباړه کې له خورا دقت څخه کار اخیستی دی. په دې ژباړه کې یې ډېر زیار ګاللی او د مولانا عبدالقادر په وینا د اوسپنې نینې یې چیچلې دي. دی وایي: ((مولوي محمد اسرائیل به ددې اثر ترجمه کوله او ما به له عربي، فارسي، انګرېزي او اردو سره پرتله کوله.)) مولانا عبدالقادر زیاتوي: ((ډاکټر مظهر علي خان د پېښور یونیورسټي د انګرېزي شعبې صدر دی،

(c) ketabton.com: The Digital Library

موصوف نه صرف د انګرېزي ادب يو ماهر عالم دى، بلکې هغه په فارسي، اردو او ځينو نورو يورپايي ژبو کې ډېر لوى دسترس لري، ډاکټر صاحب خو تر دې حده موږ سره لاس اوکړلو چې په خپله يې د کتاب الشعر د ځينې حصو ترجمه په اردو کې زموږ لپاره وکړه، موږ بيا له دې نه پس عربي او انګرېزي ترجمو څخه هم استفاده وکړه او په اردو ژبه کې د عزيز احمد صاحب د ترجمې او ځينې نورو د اردو ادبياتو د مضامينو نه مو مدد واخيست، ددې مهم سرته رسولو کې موږ ته د مشهور ايراني عالم پروفيسبور صورتګر کتاب هم د ډاکټر ميرزا نذير برلاس په واسطه په لاس راغى او له هغه نه موږه ډېره فايده واخيسته.)) [۵]

سره له دې چې دا اثر له څلورو ژبو: انګليسي، عربي، فارسي او اردو څخه په پرتليزډول ژباړل شوى او د دې ټولو ژبو له ژباړو سره يې ژباړه کتل شوې او پرتله شوې، خو بيا هم د (کتاب الشعر) پښتو ژباړه چې د مولوي محمد اسرائيل له خوا شوې، له (اردو) ژبې څخه پښتو ته شوې ده.

مولوي محمد اسرائيل هم د مولانا عبدالقادر په شان ددې کتاب د پښتو ژباړې اړتيا او د هغې اهميت ته اشاره کړې او د خپلې ژباړې پر معيارونو او کړاوونو يې رڼا اچولې ده. تر کومه حده چې دده کتاب د ژباړې له متن څخه ښکاري، رښتيا هم مولوي محمد اسرائيل د خپلې وسې تر وروستي بريده کړاو او زيار ګاللى او مولانا عبدالقادر چې د پښتو ژبې يو اوچت ليکوال، خدمتګار او د پښتو اکاډمۍ مشر پاتې شوى، پر دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبارې د هغه بيا کتنه او د نورو ژبو له ژبارې سره يې پرتلنه، د دې ژبارې قوت، کيفيت او اهميت لا پسې زيات کړی دی.

دې زيار ته په کتو سره ويلای شو چې دا ژباړه د پښتو تر هغې بلې ژبارې او شرحې چې (منظوميات) نومېږي، مفصله، خوږه، کره او د زيات اعتبار څښتنه ده. ان سړی ويلای شي چې تر اصلي متن وروسته تر بلې هرې دويمې او دريېمې ژبارې هم غښتلې ځکه ښه برېښي چې په نورو ژبارو کې له څو متنونو او د هغو له پرتلنې څخه کتنه نه ده پورته شوې او يا لږ تر لږه له څلورو مطرحو متنونو څخه کتنه نه ده اخيستل شوې.

دا ژباړه که څه هم له نن (۱۳۹۴ل کال) څخه نږدې (۵۷) کاله وړاندې ترسره شوې او په پښتو کې کېدای شي دا د (بوطيقا) لومړنۍ ژباړه وي. د ژبنې جوړښت او سکښت له مخې د دې ژبارې ژبه ډېره خوږه، پسته، نرمه، روانه او ساده ده او د هغه وخت تر ځينو نورو ژبارو او نا ژبارو متنونو هم ښه روانه ده. نه يوازې ژباړه ډېره خوږه ده، بلکې د ژبارې تر شا چې کوم نيت او ارمان پروت و او د دې ژبارې د ترسره کېدو سبب شو، هغه هم ډېر لوړ، علمي، ملي او عالي و.

البته په ژباړه کې ځای نيم زموږ د ملايي ژبارو، سيمه ييزې لهجې او د ګاونډيو ژبو ځينې اغېزې تر سترګو کېږي، لکه څنګه چې زموږ ځينې اوسنۍ ژبارې هم ځينې دا ډول ستونزې لري، خو په ټوليز ډول د مولوي محمد اسرائيل ژباړه د خپلې زمانې لوړه معياري ژباړه ګڼل کېدی شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نن دواړه مولوي صاحبان په ابدي نړۍ دي، خو څوک چې دا ژباړه لولي، نو هم مولوي محمد اسرائیل او هم مولانا عبدالقادر ته د زړه له تله دعاګانې کوي چې لوستونکي یې په مستقیم ډول د ارسطو له فکري او علمي میراث سره وصل کړي او په تېره بیا ادبپوهانو او ادب مینوالو ته یې ددې لاره اواره کړې چې د ادبپوهنې د لومړنیو اساساتو په باب معلومات ترلاسه کړي.

مولانا محمد اسرائیل نه یوازې یوه پخه ژباړه کړې، بلکې د ارسطو د شعر فن او یا (کتاب الشعر) یې په دقیق ډول شرح او تحلیل کړی هم دی. د مولانا تحلیل او ارزونه دلته ځکه د ارزښت وړ ده چې ده د ارسطو دا اثر څو څو ځله لوستی دی. کله چې یو څوک پر کوم کتاب بحث کوي، نو کېدی شي یو خل یا دوه ځله یې ولولي او بیا خپله ارزونه پرې پیل کړي، خو کله چې یو څوک یو اثر ژباړي، نو یوه یوه کلمه یې څو څو ځله له ذهنه تېرېږي او تر هغې چې د مانا تل او انطباق ته یې ور داخل نه شي، ژباړه یې هم شونې نه برېښي، نو مولانا محمد اسرائیل چې دا اثر ژباړلی، هره کلمه یې څو څو ځله لوستلې، په ذهن کې یې تحلیل کړې، د هغې مانا ته یې ځان رسولی او بیا یې خپلې ژبې ته را اړولې ده. په خپله ژبه کې یې هم بیا څو څو ځله له نظره تېره کړې، په دې مانا چې له ژباړونکو پرته به هېڅوا هم د ارسطو دا اثر دومره زیات نه وي مطالعه کړی، په خپله مولانا وایي: ((د حکیم فارابي او شیخ الرییس دې دومره تاکیدونو په ما دومره اثر وشه چې ما د کتاب الشعر کم نه کم پنځوس ځله مطالعه وکړه....))[۶] نو ځکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو د ده تحلیل خورا ژور برېښي. مولانا محمد اسرائیل د ژباړې له همدې وخت او دقت څخه ګټه پورته کړې، لومړی یې ددې اثر د ژباړې اړتیا په ګوته کړې او بیا یې ددې اثر پر ماهیت او اهمیت رڼا اچولې ده.

مولانا وایي: ((سره له دې چې د ادب په فن کې د ارسطو نظریات او هغه هم د یوناني ادب په باره کې او بیا خاص د یوناني ادب د یوې مخصوصې نوع متعلق دي، خو بیا هم د هغه د نظریاتو لویه حصه څنګه چې د هغه له شانه سره ښایي، په ادبیاتو باندې په مجموعي حیثیت صحیح ثابتېږي او دا ویلی کېدی شي چې د هغه د زمانې نه یې واخله تر نننۍ زمانې پورې د شعري تنقید مسله اصولو کې هېڅ قسم اهمه اضافه نه ده شوې او راتلونکي وخت کې هم څه امید نشته چې اوشي، دغه وجه ده، چې د دنیا د هر ملک شاعران ښه او بد شعرونه هم د ارسطو په تله تلي.)) (۷)

مولانا اسرائیل د ارسطو له نظره د شعر زېږوونکو سرچینو ته اشاره کوي او وایي: ((د ارسطو دا عقیده ده، چې د بنیادم هغه فطري ذوق، چې کوم د شعر موجد او باعث دی، له دوو چینو نه څرګندېږي، یو د تفاخر او لویۍ خیال دی، چې کوم د پلار نیکه د لویۍ او د عظمت د تاثر نتیجه ده، دا د فخریه او رزمیه اشعارو محرک دی، دویم د بل عیب لټولو او نکته چیني کولو ته د بنیادم هغه طبعي میلان دی، چې ترې نه هجو پیدا کېږي، رزمیه اشعارو نه غم لړلي منظومات (تراژیدي) وجود ته راځي او د هجویه اشعارو نه خندوونکي اشعار (کامیډي) پیدا کېږي، چې د رزمیه نه هغه جدا کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ارسطو عقیده ده، چې د زماني په حیثیت غمجنو ونکي منظومات، په فخریه او هجویه اشعارو فوقیت لري، په دې وجه په کار دي، چې د هغې په هکله پوره تحقیق سره اوږد بحث وشي، لکه چې هغه په خپل دې کتاب کې هم د غسې کړي دي.)) [۸]

مولانا اسرائیل د شعر په باب د افلاطون او ارسطو د نظریاتو اختلاف او توپیر ته هم اشاره کوي.

افلاطون وایي: ((دا دنیا د عالم مثال او نقل دی او شاعري د انسانانو د اعمالو او افعالو نقل کوي، ګویا که شاعري د نقل نقل شه. د هغه په نظر دا د سیوري سیوری دی او له اصل نه ډېر لرې دی.))

ارسطو وایي: شاعري د فطرت نقل نه کوي او نه د فطرت د نقل کولو څه ضرورت شته، ارسطو دا مني چې شاعري نقل یا تقلید خو ضروري دی، ولې پر ځای د دې چې دې ته له مصورې سره مشابهت ورکړای شي، هغه وایي چې شاعري له موسیقۍ او رقص سره مشابهت لري.

ارسطو هم شاعرۍ ته نقل وایي، ولې د افلاطون د نقل موازي، هغه نقل خو ورته وایي ولې د نقل نقل نه.))

په خپله ارسطو د خپل دې کتاب په باب وایي: ((زما مقصد دا دی چې د شاعرۍ پر فن بحث وکړو او د هغې مختلف انواع معلوم کړو او په دې انواعو کې د هر یو کار او مقصد وټاکو، د شعر صحیح تجزیه او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اشعارو تعداد ، د قطعاتو کیفیات او د هغې د اجزاوو په باره کې خیال اظهار کړو.))

ارسطو د شاعرۍ بحث له دریو پوښتنو پیلوي: ((شاعري څنګه نقل یا تقلید کوي؟ شاعري د څه څیز نقل کوي؟ او ددې نقل طریقې کومې دي؟))

ارسطو شاعري په لومړي ګام کې پر دوو برخو (داستاني او ډراماتیکه) وېشي، د تراژیکو داستانو او تراژیکو ډرامو تر منځ هم توپیرونه په ګوته کوي. داستانونه اوږده او ډرامې لنډې وي. ده د ډرامې لپاره د زمان، عمل او مکان وحدت ضروري وباله، چې وروسته بیا د (درې ګوني وحدت) په نامه یاد شو.

ارسطو د تراژیدۍ په باب وایي چې ((دا باید داسې یو علمي تقلید وي چې په دقت سره تر سره شوی وي او په خپل ذات کې باید کامل او اکمل وي.))

ارسطو د شاعر د تېروتنو او غلطیو په باب هم ځانګړی انتقادي نظر لري: ((هغه وایي، شاعر په دوه ډوله غلطي کوي، دا غلطي یوه خو اصلي غلطي ده او هغه دا چې یو سړی د شاعرۍ صلاحیت نه لري او بیا هم شاعري کوي، دا غلطي د بښلو وړ نه ده، دویم ډول اتفاقي غلطي ده، د هغې صورت دادی چې شاعر صلاحیت لري، خو د شاعرۍ د هغې برخې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

جزئیاتو په بیان کې کله کله غلطي هم کوي، چې له نورو فنونو سره تعلق لري، دا ډول غلطي د ښنلو وړ ده.))

د ارسطو بوطیقا؛ د شعر هنر یا کتاب الشعر پر یوه سریزه پیل شوی او د همدې سریزې په لومړۍ جمله کې ارسطو د خپل اثر هدف بیانوي، دی وايي: ((زما د بحث موضوع شاعري او د هغې مختلف قسمونه دي)).[٩]

ارسطو خپل دا اثر په پنځو برخو کې رانغاړي: په لومړۍ برخه کې یې همدا سریزه ده چې پر خپل هدف سربېره د رزمیه یا جنګي شاعرۍ (Epic) یادونه کوي، بیا د غم او درد شاعري (Tragedy) بیانوي او بیا د خوشالۍ شاعرۍ (Comedy) ته اشاره کوي، همدا په حقیقت کې د ارسطو له نظره د شاعرۍ وېش دی او په پای کې د نقادانو اعتراضونو ته د ځواب ورکولو اصول تشریح کوي.

ارسطو په شاعرۍ کې د یو کرکتر یا شخصیت د بیان لپاره درې اصول ټاکلي دي: لکه څنګه چې هغوی دي، تر هغو غوره وښودل شي یا تر هغو ډېر ټیټ او یا هم لکه څنګه چې دي همغه شان. ارسطو په دې اثر کې د رزمیې شاعرۍ او تراژیدي، رزمیې او هجوې تر منځ توپیرونه هم په ګوته کړي، د شاعرۍ د بېلابېلو ډولونو لپاره یې د وزن، بحر او اهنګ څرنګوالی هم په ګوته کړی او د خپلې زمانې او تر هغه وړاندې زمانې نظمونه یې له فني پلوه ارزولي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کوټلې، سپېڅلې او په تول برابرې شاعرۍ کې ارسطو یوازې (هومر) د شاعر د لقب مستحق ګڼي، ځکه چې د ارسطو په نظر دده په نقلونو (پېښو) کې د ډرامې (حقیقي روح) موجود دی. ارسطو د کومیډي په باب وایي چې دا د بدو خصلتونو نقل یا (پېښې) دي.

ارسطو د خپل اثر په درېیمه برخه کې تراژیدي څېړي، ارسطو وايي: ((تراژیدي د یو داسې عمل (کردار) نقل او پېښې دي چې هغه اهم او مکمل وي، یو مناسب عظمت او اوږدوالی ولري او په داسې ښکلې ژبه لیکل شوې وي، چې خوند کوي، دا ځکه چې د دې په مختلفو برخو کې په مختلفو ذریعو سره د وېرې، وحشت او دهشت د بیان له امله اغېز پیدا کېږي او له همدې وجې د پیدا شویو جذباتو او هیجاناتو صحت او اصلاح هم کوي.

دی د تراژیدۍ لپاره شپږ عناصر مهم ګڼي: پېښې، څېرې، ژبه، تاثرات، ارایش یا سینګار او موسیقي.

ارسطو تراژیدي پر څلورو ډولونو: پېچلې، دردونکې، اخلاقي او ساده وېشي.

د کتاب الشعر څلورمه برخه د نقادانو اعتراضونو او هغوی ته د ځواب ورکولو اصولو ته ځانګړې شوې ده.

په دې بحث کې په (شپږو) جلا جلا برخو کې د نقادانو اعتراضونو ته ځواب ویل شوی او د نقد پر اصولو بحث شوی دی. ایا شاعر یوه پېښه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه څنګه چې وه یا ده همغه شان تصویر کړې، یا څنګه چې ګڼل کېدی یا بیانېدی شي او یا دا چې څنګه د هغو بیانېدل په کار دي، همغه شان انځور کړي که نه؟

ژبه یې څنګه کارولې؟ او بله دا چې د شاعرۍ د سمون معیار څه دی؟ له نورو برخو سره څه توپیر لري.؟

ارسطو په خپل اثر کې د مورخ او شاعر توپیر ته هم صریحه اشاره کړې. وایي د (هیروډت) تصنیف منظوم کېدی شي، خو بیا به هم همغه تاریخ وي، که په نظم وي او که نه وي. د دواړو: (مورخ او شاعر) تر منځ غټ توپیر دادی چې یو (مورخ) دا بیانوي چې څه پېښ شول او شاعر دا بیانوي چې څه پېښېدی شي. په دې وجه شاعري د تاریخ په پرتله ډېره فلسفیانه او زیات غوره څیز دی. شاعري له عام څخه خبرېدل دي او تاریخ له خاص حقیقت څخه.

ارسطو پېښې هم پر دوه ډولونو وېشي: ساده او پېچلې.

ارسطو د خپل اثر په همدې درېیمه برخه کې تراژیدي پر هر اړخیز ډول څېړلې او په (۲۶) بېلابېلو برخو کې یې پرې رڼا اچولې ده.

د دې تر څنګ پر رزمیه یا جنګي شاعرۍ هم څانګړی بحث شوی. دی د جنګي شاعرۍ جوړښت یا شکل هم د غمونکې ډرامې شکل ته ورته بولي، د بحر او د بیان د بڼې له مخې یې هم یو شان بولي. په دې کې پیل، منځ او پای په کار دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ارسطو جنګي شاعري هم د تراژيدۍ په شان پر څلورو برخو وېشي: ساده، پېچلې، اخلاقي او غمونکې يا دردوونکې، له موسيقي او سينګار يا ارايش پرته د هغې هغه برخې هم هغومره کېدی شي چې د تراژيدۍ دي. خو توپير يې دا ګڼي چې رزميه شاعرۍ کې ډېرې پېښې بيانېدی شي، د نظم ضخامت زياتېږي، خو تراژيدي د دې وس نه لري، ټولې هغه پېښې بيان کړي چې په يوه وخت کې تېرې شوې دي، هغه پر يوه وخت يوازې هغې پېښې بيانولای شي چې د سټيج پر سر ښودل کېدلای شي.

ارسطو په خپل دې اثر کې د شاعرانه ژبې پر استعمال هم ټينګار کوي، د غږ، نوم، فعل او جملې پر تعريف سربېره شاعر ته لارښوونه کوي، چې د ژبې په استعمال کې بايد ډېر دقت وکړي او د عروضو پر علم بايد يوه وي.

ارسطو د خپل اثر څلورمه برخه د نقادانو اعتراضونو او هغوی ته د ځواب ورکولو اصولو ته ځانګړې کړې، په دې برخه کې ارسطو پر شاعرانو يا شاعرۍ د نيوکو علتونه پر پنځو بنسټونو وېشلي دي: هغوی يوه پېښه يا واقعه ناشونې ګڼي، يا د هغې خلاف قياس کوي، يا يې د اخلاقو خرابوونکې ګڼي، يا متضاده او يا هم د هنر له پلوه غلطه.

د ارسطو په نظر که شاعر دده وړانديزونه او هغه لارښوونې، چې ده په دې اثر کې ورته اشاره کړې، هغه عملي کړي، د نقادانو له نيوکو به وژغورل شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کتاب الشعر پنځمه او وروستۍ برخه د تراژيدۍ او رزميه شاعرۍ پرتلنې ته ځانګړې شوې ده، ارسطو تر خپل تحليل، اروزنې او پرتلنې وروسته دې نتيجې ته رسېدلی، چې تراژيدي تر رزميې شاعرۍ غوره ده.

دی د لومړي قضاوت، محک او فرضيې په توګه وايي، که چېرې دا ومنل شي چې کوم فن زيات سپېڅلی وي، هغه به تر مقابل لوري غوره وي. سپېڅلی فن بيا هم هغه دی چې د هوښيارو کتونکو خوښ شي.

ارسطو تراژيدي تر رزميه شاعرۍ ځکه غوره بولي چې د رزميه شاعرۍ ټول عناصر په تراژيدۍ کې خوندي دي، خو تراژيدۍ د موسيقۍ او سينګار په ګډون نورې زياتونې هم لري چې د تخيل د لوړتيا سبب ګرځي او دا چې پر ستېج ښودل کېږي نو اثر يې نور هم ځرګند او صفا کېږي. تراژيدۍ د لوستلو او کتلو پر وخت هم وخت کم نيسي، ځکه چې که يو اثر ډېر وخت واخلي، نو ډېر څه ترې نه حاصلېږي.

په جنګي نقل کې وحدت يا يووالی ډېر کم دی، د يوه رزميه نظم له موادو څخه ډېرې تراژيدۍ ليکل کېدی شي، لنډه دا چې ارسطو د خپلو ګڼو دلايلو له مخې تراژيدۍ تر رزميه شاعرۍ غوره بولي، خو دا په دې مانا نه ده چې هغه دې حکم وکړي، رزميه شاعري دې هېڅ نه وي او يا ورته هېڅ اړتيا نه شته، بلکې د شاعرۍ د دوو ډولونو د پرتلنې په حالت کې تراژيدي تر رزميه شاعرۍ غوره بولي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ارسطو د شعر هنر یا کتاب الشعر د پښتو ژباړې په وروستۍ برخه کې د ژباړونکي له خوا د هغو اشخاصو او د هغوی د اثارو یادونه شوې، چې د ارسطو د کتاب په متن کې د هغو نومونه راغلي او یا یې هم د کتابونو بحثونه او ارسطو هم د خپل منطق او استدلال په توګه راوړي دي، دې ته (مختصر حالات) عنوان ورکړل شوی او د کتاب په وروستۍ برخه کې راغلي دي. که څه همددې اشخاصو یادونه د کتاب په وروستۍ برخه کې راغلې، خو که څوک یې د کتاب تر اصلي متن د مخه ولولي، نو د ارسطو د کلام د مفاهیمو په درک کې به ورسره ډېره ښه مرسته وکړي.

د ارسطو د دې اثر تر دې لنډې ارزونې، پېژندنې او شننې وروسته سړی په ټولیزډول ویلای شي چې د ارسطو دا اثر (کتاب الشعر) د ادبپوهنې په تېره بیا د ادب تیورۍ اساسي، مهم او خورا ګټور کتاب ګڼل کېږي، په حقیقت کې همدا اثر دی چې په عملي او نظري ډول یې د ادب تیوري اساسات ایښي دي، د ادب تیورۍ یو لنډ تعریف دادی چې ((ادب تیوري د ادب د بېلابېلو برخو او مسایلو په هکله د نظریاتو مجموعه ده.)) [۱۰]

د ادب تیوري د معاصرو او جامع تعریفونو له جملې څخه یو هم دادی چې: ((ادب تیوري د هنري ادبیاتو ټولنیز رول او ماهیت، ځانګړتیاوې، څرنګوالی او د ودې قانونمندي څېړي او د ادبي موادو او مسایلو د څېړلو او ارزونې لپاره مختلف معیارونه او پرنسیپونه ټاکي، ادب تیوري، ادبي عام مفاهیم او اصطلاحات طرح او تنظیموي او هغو ته د یوه سنجول شوي منظم سیستم بڼه ورکوي، همدا د ادبي تیوري مفاهیم

(c) ketabton.com: The Digital Library

او بنسټونه دي چې د هغو په رڼا کې ادبي افکار له ابهام څخه راوځي.))[۱۱]

د پورتني تعریف له مخې د ارسطو (کتاب الشعر) نه یوازې د ادب تیوري په برخه کې د خپل وخت یو نسبتاً بشپړ اثر ګڼل کېږي، بلکې تر دې دمه پورې دا داسې یو اثر دی چې د ادب تیورۍ په برخه کې د عملي او نظري لارښود اثر په توګه کار کوي.

ارسطو داسې یو عالم و چې د خپل وخت او تر هغه د مخه زمانې اکثره ادبي اثار یې له نظره تېر کړي، ارزولي او شنلي وو او بیا یې د همغو اثارو د لیکنې ډول او محتوا له مخې تیوریک اصول ټاکلي او هغه اثار یې د همغو اصولو په رڼا کې ارزولي وو.

د ارسطو تر بوطیقا یا کتاب الشعر وروسته چې د ادبیاتو په باب ادبپوهانو کوم اثار لیکلي، نو یو ځل یې ضرور خپله رېښه د ارسطو همدې اثر ته رسولې او هغه یې د خپل ځان د الهام اساسي سرچینه ګرځولې ده. ارسطو په ډېر دقت سره ادبي اثار ارزولي او ډلبندي کړي دي. د ارسطو لپاره د ادبي اثارو د ارزونې چاپېریال او بستر هم ښه برابر و، دده په زمانه کې او تر ده وړاندې هم یونان د زیاتې ادبي پانګې خاوند و، همدا پانګه وه چې ارسطو وارزوله او بیا یې ورته اصول او میتودونه په ګوته کړل. طبیعي خبره ده چې که پر هغه وخت یونان دومره ادبي پانګه نه لرلای، نو ارسطو به څه شی ارزولي وای او د څه شي له مخې به یې ورته

(c) ketabton.com: The Digital Library

اصول تاکلي وای؟ د ارسطو خپله پوهه او د یونان ادبي پانګه د دې سبب شوه چې ارسطو د بوطیقا مهم اثر ولیکی چې تر ننه پورې د ادبپوهنې په برخه کې کار وړ او ګټې وړ اثر ګڼل کېږي. اوس یوه پوښتنه داده چې د ارسطو د بوطیقا تیوریک اثر د ادب تیورۍ د اوسنیو معیارونو له مخې وارزول شي، ښه ده او که نه اوسنۍ ادبي تیوري د ارسطو د ادبي تیوري (بوطیقا) له معیارونو سره پرتله شي؟

دا خبره خو هېڅ د بحث وړ نه ده، له منطقه لرې او ناممکنات دي چې څوک ووایي د ارسطو بوطیقا دې تر هغه وروسته اثارو څخه متاثر وي ! !؟ خو دې بل اړخ کې دا خبره واضح ده چې اوسنۍ ادبي تیوري بیا د ارسطو له دې اثر څخه الهام اخلي او که یو ادبپوه خپله ادبي تیوري او د هغې میتودونه وضح کوي، نو ضرور به یو ځل د ارسطو معیارونه او میتودونه له نظره تېروي. د ادب تیورۍ په برخه کې د ارسطو یاد اثر دومره جامع دی چې د اوسنۍ ادبي تیوري اکثره معیارونه په کې خوندي دي، لکه پورته مو چې یو دوه تعریفونه یاد کړل.

په پای کې د یوې ټولیزې نتیجې په توګه ویلای شو چې د ارسطو (بوطیقا) د ادب پوهنې په برخه کې داسې یو تیوریک اثر دی چې تر دوه زریزو زیاتې مودې راهیسې په ادبي مطالعاتو کې مطرح دی او تر څو پورې چې ادب او د ادب په باب بحثونه او تحلیلونه روان وي، دا اثر به په کې مطرح وي او خپل خپل اغېز به لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

(۱) ادب او ادبي کره کتنه، عبدالمالك همت، صحاف نشراتي موسسه، ۱۳۸۵ل کال، ۲۹۹مخ.
(۲) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسرائيل ژباړه، پېښور، پښتو اکاډمی، ۱۹۵۸م کال، د مولانا عبدالقادر سريزه، ۴ مخ.
(۳) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسرائيل ژباړه، پېښور، پښتو اکاډمی، (۱۹۵۸م) کال، ۱ مخ.
(۴) ادبي نظريات (د پښتو دکتورا پروګرام) سرمحقق زلمی هېوادمل، ۱۳۹۴ل کال، ۸ مخ
(۵) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسراييل ژباړه، د مولانا عبدالقادر سريزه، پېښور، پښتو اکيډمي، ۱۹۵۸م کال، ۵ مخ.
(۶) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسرائيل ژباړه، پېښور، پښتو اکاډمی، ۱۹۵۸م کال، ۳۰ مخ.
(۷) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسرائيل ژباړه، پېښور، پښتو اکاډمی، ۱۹۵۸م کال، ۱۴ مخ.
(۸) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسرائيل ژباړه، پېښور، پښتو اکاډمی، ۱۹۵۸م کال، ۱۶-۱۷ مخونه.
(۹) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسرائيل ژباړه، پېښور، پښتو اکاډمی، ۱۹۵۸م کال، د اصل متن لومړی مخ.
(۱۰) د ادبپوهنې ځانګې، سرمحقق محی الدين هاشمي، د افغانستان علومو اکاډمی، ۱۳۹۲ل کال، ۱۶۹ مخ.
(۱۱) ادبي نظريات، (دوکتورا پروګرام)، سرمحقق زلمی هېوادمل، ۱۳۹۴ ل کال، ۲ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شيخ سعدي او رحمان بابا

د اخلاقي ايډيالونو پرتلنه

ابومحمد مصلح الدين د عبدالله زوی چې په (شيخ سعدي) مشهور دی او رحمان بابا په دوو يادو ختيزو ژبو (دري) او (پښتو) کې داسې ياد او نامتو شاعران او عارفان تېر شوي چې دواړه په عوامو او خواصو کې زيات منښت، ګرانښت، مقبوليت او محبوبيت لري. ددې عام محبوبيت علتونه کېدی شي ډېر وي، خو لوی اخلاقي، انساني او ديني ارزښتونه، د بيان مستقيم طرز، نېغ په نېغه د پيغام رسونه او ساده ژبه ددې منښت او ګرانښت د اساسي عواملو په توګه يادولای شو.

دلته نه غواړو د دغو دواړو محبوبو شاعرانو پر شاعرۍ پراخ بحث وکړو، ځکه يوه ليکنه، څو ليکنې او ان څو ځانګړي اثار ددې وس نه لري چې د داسې سترو شاعرانو د پراخې شاعرۍ او د هغو پر ټولو اړخونو رڼا خوره کړي، خو دلته غواړو يوازې او يوازې ددې دوو سترو شاعرانو او صوفيانو د غښتو اخلاقي ايډيالونو پر ورتوالي او د هغو پر پرتلنې لنډه رڼا واچوو، خو مخکې تر دې چې اصلي موضوع ته لاړ شو، غواړو يو څو نورو ضروري ټکو ته هم نغوته وکړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

زماني واټن:

د شیخ سعدي او رحمان بابا د ژوند ترمنځ زیات زماني واټن موجود دی، ((شیخ سعدي پر (۶۰۶) هجري کال د اوسني ایران په (شیراز) کې زېږېدلی او پر (۶۹۱) هجري کال یې له دې نړۍ څخه سترګې پټې کړې دي.))[۱] رحمان بابا بیا د پټې خزانې په حواله (پر (۱۰۴۲هـ ق) کال د پېښور سیمې په بهادر کلي زېږېدلی))[۲] او ((پر (۱۱۲۸هـ ق) کال یې له دې نړۍ څخه سترګې پټې کړې او د پېښور په هزارخانۍ هدیره کې خاورو ته سپارل شوی دی.))[۳] په دې ډول نو د شیخ سعدي او رحمان بابا د ژوند ترمنځ (۴۳۶) کاله او د مرګ ترمنځ یې (۴۳۷) کلونه زماني واټن موجود دی.

ګډ ټکي:

د شیخ سعدي او رحمان بابا د کلام ترمنځ زیات مشترک ټکي شته، محتوا یا منځپانګه ددې مشترکاتو مرکزي ټکي دي. دواړه لوی عارفانو تر هر څه وړاندې خپل فکر د دین (اسلام) پر دایره متمرکز کړی دی. اسلام کې بیا دواړو د عرفان او تصوف لاره خپله کړې، نفسي تذکیه، ځان پېژندنه، انسان پېژندنه او خدای پېژندنه، د انساني چلند سمون، د نفسي غوښتنو کنترول او مهارول، د دین پر اصولو پوهېدل او ودرېدل د دواړو شاعرانو د کلام ګډ محتوایي ټکي دي. دواړو شاعرانو په شعر کې له ساده او عام فهمې ژبې څخه کار اخیستی، داسې ژبه چې عوام او خواص ټول پرې په اسانۍ سره پوهېدی شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

توارد:

سره له دې چې د شیخ سعدي او رحمان بابا د ژوند ترمنځ نږدې (څلورنیمې) پېړۍ زماني واټن دی، خو دا هغه مهال دی چې دري ژبه پر ټولې سیمې خوره وه او ددې ژبې د ادیبانو شهرت عام و. دا خبره له حقیقته لرې نه ده چې رحمان بابا او د هغه هممهالي شاعران به له دري ادب څخه پوره خبر وو او د هغو له مطالعې به یې فیض هم موندلی وي، خو دې کې هم شك نه شته چې توارد او تصادف به هم د دواړو شاعرانو په شعرونو کې د ګډو ټکو د رامنځته کېدو سبب شوی وي. توارد له مخکیني شاعر سره د وروستي شاعر د کلام هغه محتوایي او شکلي ورتوالی دی چې وروستني شاعر له مخني هغه څخه په شعوري او قصدي ډول څه نه وي را اخیستي، خو په ناشعوري، نالیدلي او نالوستي ډول د دواړو د کلام یو څه برخه سره ورته والی ولري. په بله وینا توارد ((په ژبه کې یو په بل پسې وارېدلو ته یا پر یوه وخت داخلېدلو ته وایي. په ادبي اصطلاح کې که یو شاعر پر یوه وخت یو مضمون په یوه شعري قالب کې ویلای وي. پر بل وخت بل شاعر بیا همغه مضمون په همغو کلمو کې بې له دې چې د هغه بل شاعر پر شعر خبر وي، ووایي، توارد ورته وایي. کله داسې وي چې په مضمون کې توارد پېښ شي او کله په کلمو کې. ځینې وخت یو څوك له چا ډېر متاثره وي، د هغه د کلام په بیا بیا لوستلو ځینې کلمې، اصطلاحګانې ترکیبونه او مضمونونه د هغه په ذهن کې پرېوزي. کله چې بیا خپله سنجونه کوي د هغو څیزونو اثرات په کې لیدل کېږي.))[۴] له شیخ سعدي څخه د رحمان بابا محتوایي الهام ردېدلای نه شي، خو څرنګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې هغه وخت د اثارو چاپ او تکثير د نن په شان عام نه و، نو ځکه خو ويلای شو چې ددې الهام تاثيرات به ډېر مستقيم نه وي، څرنګه چې دواړه عارفان، صوفيان او شاعران د يوې واحدې فکري دايرې په حدودو کې فعال وو، نو ځکه خو يې د اخلاقي اډيالونو او فضايلو په بيان کې د محتوايي توارد او تصادف خبره هم ردېدلای نه شي.

شيخ سعدي په (اوومه) هجري پېړۍ کې د اسلامي نړۍ په تېره بيا د دري ادب يو ستر عرفاني، روحاني او ادبي شخصيت تېر شوی دی، د دين د اساساتو تل ته ورکښته شوی و او د اسلام پر اکثرو ارکانو او رموزو پوه و، خدای پالنه، انسان پالنه، ذهني او نفسي تذکيه، د انسان د اخلاقي نظام جوړښت، عرفان، ځان پېژندنه او خدای پېژندنه د شيخ سعدي رحمة الله عليه د کلام فکري اساسات جوړوي، بوستان، ګلستان او په مجموعي ډول د هغه ټول کليات د همدغو ارزښتونو د ځلونې انځورګري کوي. رحمان بابا د يولسمې هجري پېړۍ په وروستۍ نيمايي او د دولسمې هجري پېړۍ په لومړيو کې د پښتو ستر شاعر او لوی عارف تېر شوی، رحمان بابا بيا د خدای په مينه او د هغه د مخلوق په محبت کې غرق انسان دی، هغه وايي چې: دا دنيا ده خدای له عشقه پيدا کړې، تصوف، عرفان، د نفس پاکوالی، اخلاقي فضايل، انسانيت او د هغو پالنه د رحمان بابا د کلام محتوايي خواوې دي.

دلته غواړو ددغو دوو سترو عارفانو انساني لاربښوونو، اخلاقي ايډيالونو او د ديني نصايحو سپړنې او پرتلنې ته لږ تم شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عدالت:

سعدي د عدالت تامين او پالنه د هر انسان او په تېره بيا د عـادل انسـان لپـاره د تلپـاتې يادګـار وسيله ګڼي، وايـي ظـالم او عـادل دواړه لـه نړيـه تلونكي دي، خو له يوه څخه د ظلم قاعده پاتې كېږي او له بل څخه نېك نوم.

ظالم برفت و قاعده زشت ازو بماند

عــادل بــرفت و نام نيكو يادګار كرد

د رحمان بابا په كلام كې هم عـدالت او د عـدالت تـامين يـو مهـم عنصـر دى، هغـه هـم د شـيخ سـعدي پـه شـان پـر عـدالت ټينګـار كـوي او لـه هـر انسانه د انصاف او عدالت غوښتونكى دى:

پـه انصاف په عدالت به نوشېروان شـې

هـر عمـل بـه د خـپل ځان په ترازو كړې

د سكندر په څېر جهان به درځرګند شي

كه سر كـوز پـه ايينه د خـپل زانـو كړې

هنر:

سعدي هنر، پوهه او كمال د انسان لپاره ستر ثمر ګڼي، دده پـه نظـر د انسـان هنـر همغـه دى چې هغـه خپلـه ظـاهر شي او پـه خپلـه د هنرمنـد شخصيت تثبيت كړي، نه دا چې هنرمند د هغه يادونه وكړي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

اگر هست مرد از هنر بهره ور

هنر خود بگوید نه صاحب هنر

رحمان بابا هم د سړي جوهر د هغه هنر ګڼي، هنر د سړيتوب معيار ګڼي، نه زر او زور:

دنيا دارکه مستغني په سيم و زر دی

هنرمندو څخه ګنج د خپل هنر دی

بېهوده به زورور و ځان ته وايي

د دنيا سړی که هر څو زورور دی

شتمني:

شيخ سعدي مال، متاع او دنيايي شتمني داسې يوه اړخيزه لاره ګڼي چې له هغو سره زياته مينه او لېوالتيا ددې سبب ګرځي چې څوك ترې بېرته نه شي راوتلای.

کسی ره سوی گنج قارون نبرد

و گر برد ره باز بيرون نبرد

رحمان بابا هم په دې نظر دی چې تخت و تاج او د دنيا مال چاته نه پاتې کېږي، که يوڅوك پاچا او ستر واکمن هم وي، نو يوه ورځ به يې دا تاج و

(c) ketabton.com: The Digital Library

تخت له خاورو سره برابر شي، نو ښه خبره داده چې انسان نېکي وکړي او د نېکۍ له امله خپل نوم پرېږدي.

اورنګ زېب چې ارایش د تخت و تاج کا

تخت و تاج به یې مرګ تاخت و تاراج کا

پــه جـهان کې به یې پاتې ښه بد نوم شي

دی کـه چـارې د کـسری کـه د حجاج کا

رحمان بابا پر دې بیا ټینګار کوي چې د هېڅا شتمني او واك تلپاتې نه دي او اخر له منځه ځي:

خــان سلطان ددې جـهــان

اخر درومي خــوار حــیران

نه یې مل نه یې حامي وي

درد یې داسې پــه خپل ځان

بــادشاهي یې پــاتې کېږي

زړه یـــې چـوي پـــه ارمـان

مینه او مینان:

سعدي هغه کسان چې له چا سره د زړه لـه تلـه مینـه او محبت ولـري او د هغو په مینه کې غرق وي، عیناً لکه مـړي ګڼي چې اواز تـرې نـه خېږي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې شعر يو تعبير دادی چې څوك د خدای په مينه كې ډوب وي، هغه نه د بل چا خبره اوري او نه چاته غوږ نيسي، هغه يوازې په خپله مينه كې ډوب وي.

عاشقان كشتګان معشوقند

بـر نيايـد زكـشتګان اواز

رحمان بابا هم عشق داسې يو سېلاب ګڼي چې هر څه له مخې پسې وړي او هېڅ بند ورته د ټينګې نه دی:

هـر چې ژغـوري سـرومال په عاشقۍ كې

هـغه كـړی كـور پـه مخ كې د سېلاب دی

ته چې خوب غواړې په عشق كې راته وايه

كوم چا كړی د زمري په خوله كې خواب دی

رحمان بابا، ناز، نخرې، ازار او درد د عشق او معشوقې خصلت ګڼي، خو دی په دې نظر دی چې څوك د عشق په لاره ځي، نو دا نخرې به زغمي.

معشوقې همېشه ناز په عاشق كاندي

رحمـان هېڅ له خپله ياره ازار نه دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا هم:

چې د ستا د عاشقۍ په تېغ شهید شي

د رحـــمان غـــاړه بــه هــاله شـــــي ادا

رحمان بابا دا دنیا د عشق او مینې زېږنده او عشق بیا د ټولو مخلوقاتو پلار ګڼي:

دا دنــیا ده خدای له عشقه پیدا کړې

د جــمله وو مــخلوقــاتو پـــلار دی دا

رحمـان بابـا د عشـق پـه لاره کـې د خطرونـو د مخنیـوي لپـاره سپارښـتنه کوي چې مین باید ځان ته یو لارښود وټاکي:

بې رهبره یون د عشق په لاره ګران دی

دلــته بــویه چې پیدا کاندي رهبر څوك

نېک کارونه:

سعدي تر هر څه زیات پر ښو اخلاقو، نېك چلند او پـه یـوه لنډه مانـا پـر سړیتوب ټینګار کـوي، هغـه وایـي، نـه دا نـړۍ پاتې کېږي، نـه د انسـان خوښي او خوشالۍ، خو کوم څه چې انسان ته تلپاتې ژوند ورکـوي، هغـه د انسان هغه نېکي ده چې تر ده وروسته نور دی په همغه نامه یادوي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

جهان نماند و خرم روان آدمی

که باز ماند از او درجهان به نیکي یاد

رحمان بابا هم دا دنیا او د هغې خوشالۍ یوه ننداره بولي چې ډېر ژر تېرېدونکې ده، خو سړی باید د سبا غم وخوري.

د دنیا په تماشا چې څوك نازېږي

خو هم نن يې تماشا ده سبا نه ده

دی نېك کارونه د نېکو خلکو او بد کارونه د بدو خلکو زېږنده ګڼي:

نېکو کاره نېك افعال شي

بد کردار او بد افعال شي

سرنوشت د سړي ګوره

يو عيسی وي بل دجال شي

چې نېك بخت وي نيکويي کا

چې بدبخت وي بدسګال شي

فال به څه ګورې رحمانه

خپل افعال د سړي فال شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

مقصود:

سعدي د نورو صوفيانو او عارفانو په شان زړه د خپل محبوب اصلي خونه او ځای ګڼي او په دې نظر دی چې هر څه (خپل مقصود او مرام) بايد په خپل ځان او زړه کې وګورو، که ځان ته متوجه نه شو خپل مقصود په دښتو او بيابان کې نه شو پيداکولای.

عمرها در پی مقصود به جان گرديدم

دوست درخانه و ماگرد جهان گرديدم

خود سراپرده قدرش زمکان بيرون بود

انکه ما در طلبش کون و مکان گرديدم

رحمان بابا هم زړه د عبادت او دعا د قبلېدو اساسي ځای ګڼي او هر انسان ته وايي، که غواړې خپل مقصود حاصل کړې، د بل انسان زړه مه ازاروه او د هغه د ابادۍ هڅه وکړه.

د خليل تر کعبې دا کعبه ده لويه

که اباد کا څوک ويران حرم د زړه

او يا هم:

کـه دې نيت وي د کعبې د جوړولو

د بېوسه انسان زړه جوړ کړه کعبه ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

زړه:

لوی عارف او صوفي شیخ سعدي د انسان زړه داسې یو شی ګڼي چې هر ځل چاته نه ورکول کېږي او دا داسې متاع نه ده چې بار بار دې د معاملاتو په بازار کې خرڅه شي:

دل به بازار من آورده و بفروخته ای

دل بفروخته مفروش به بازار دګـــــر

په دې بیت کې ژمنه، وفا او نوره محتوا شامله ده.

رحمان بابا بیا د عرش او کرسۍ تر مرتبې هم د زړه مرتبه لوړه ګڼي، وایي:

چې یې عرش او کرسي لاندې تر قدم وي

بـــــالاتـــر دې هسې شان قدم د زړه

غوړه مالي:

غوړه مالي، د پاچاهانو د خوشالۍ لپاره په درباري چلند کې ناقانونه افراط او تفریط یوه داسې ناروغي ده چې ټولنه له سختو ستونزو سره مخامخولای شي، خو ځینې وخت بیا داسې هم وي چې ځینې شاهان د مشاورینو ښه نظر هم اوري او هم یې عملي کوي. شیخ سعدي دغسې یو حالت ته متوجه دی او وایي افسوس د هغه شخص په حال چې حاکم

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې ښه خبره اوري، خو دی يې ورته نه کوي، دا حالت د ډېر افسوس خبره ده:

هر که شاه آن کند که او گويد

حـيف باشد که جز نکو گويد

رحمان بابا بيا غوره مالي د نوکرانو يوه مجبوري ګڼي او وايي:

هـــر چې کاندي نوکري د بادشاهانو

خواه ناخواه به د دربانو منت بار وي

چوپتيا:

حضرت علي کرم الله وجهه ته يوه خبره منسوبه ده چې وايي: ((د هر چا شخصيت د هغه د ژبې تر شا پټ دی.)) رښتيا خبره هم همدا ده تر هغه پورې چې يو څوك خبرې ونه کړي، نو د هغه د پوهې او شخصيت جاج ورڅخه نه شي اخيستل کېدلای او د پوهې کچه يې نه معلومېږي. شيخ سعدي رحمة الله عليه هم همدا پخه خبره د خپل کلام په يوه بيت کې ځای کړې، وايي:

تا مرد سخن نگفته باشد

عيب و هنرش نهفته باشد

(c) ketabton.com: The Digital Library

حضرت رحمان بابا بیا خاموشي یوه لوړه مرتبه ګڼي، خو دی دا مرتبه په هغه شرط ماتوي چې له خپل یار سره پر خبرو لګیا وي، له دغسې یو حالت پرته رحمان بابا هم خاموشي یوه لوړه مرتبه او مقام ګڼي:

خاموشي که هر څو لویه مرتبه ده

زه مې یار سره په سوال او ځواب خوښ یم

ټولنیز اخلاق:

د شیخ سعدي په کلام کې پر ټولنیزو اخلاقو هم ډېر ټینګار شوی، خو د ټولنیزو اخلاقو ترڅنګ سیاسي اخلاقو ته هم ډېر پام شوی، د پاچاهانو غرایز او نفسي خواهشات هم تشریح شوي او د درویشانو هم. هغه په یوه حکایت کې وایي، لس درویشان پر یوه ټغر راټولېدی شي او خپله ډوډۍ له یو بل سره نیمولای شي، خو په یوه اقلیم او یوه جغرافیه کې دوه پایاهان نه شي ځایېدلای. د سعدي دا مثال همدا اوس زموږ په ټولنه کې په ښه ډول د تطبیق وړ دی. سعدي دا د پاچاهانو یوه غریزه ګڼي چې یو ځای لاندې کړي، نو بیا د بل د نیولو هوس لري:

ده درویش در ګلمی بخسبند
دو پادشاه در اقلیمی نګجند

او یا هم:

نیم نانی ګر خورد مرد خدا
بذل درویشان کند نیمی دګر
ملك اقلیمی بګیرد بادشاه
همچنان در بند اقلیمی دګر(۵)

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان بابا بیا په دې نظر دی چې د خانانو او ملنګانو سره کلي نه کېږي، دی دواړه یو د بل مقابل لوري ګڼي:

نــــه شي د خـانانو مـلنګانو ســـره کلي
چېرته عزیزخان چېرته ملنګ عبدالرحمن

رحمان بابا بیا درویشان تر شاهانو لوړ ځکه ګڼي چې د خپـل روحـاني قوت په برکت تر عرشه هم مزل کولای شي او شاهان له دې سفره عـاجز دي:

په یوه ساعت تر عرشه پورې رسي

مـــا لیدلی دی رفتار د درویشانو

اصلیت:

شـیخ سـعدي رحمـة الله علیـه پـه دې نظـر دی چـې د یـو شـي فطـرت او طبیعي خواص په اسانۍ سره نه بدلېږي، که هر څومره یې روزنه او پالنـه هم وشي. ددې اخلاقي نظر نتیجه داده چې موږ باید د هر شي اصل تـه مراجعه وکړو او د هغه د اصل پـه مقیـاس هغـه پـه ټولنیزو معـاملاتو کـې شـامل کـړو، د لېـوه لـه بچـي څخـه د انسـان د بچـي د چلنـد هیلـه هسـې خواري ده که څه هم هغه له انسان سره رالوی شي، خو وروستۍ نتیجه یې خپل اصل ته رسېږي.

عاقبت ګرګ زاده ګرد شود

ګـــرچه با آدمی بزرګ شود

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان بابا بیا دې ډول پیغام ته په ښه ډول اشاره کړې، هغه وايي:

نه لېوه په ادمیت اموخته کېږي

نه امید د مروت شي له افلاکا

لــه فلکه د وفا امید باطل دی

کلــه دیو له آدم زاد سره وفا کا

شیخ سعدي وايي، پاچا باید ظلم خپله دنده ونه ګڼي او نه باید د پسه د ساتلو دنده لېوه ته وسپارل شي. د پاچا د ظلم کارونه د خپل ملك د دېوالو د نړولو مانا لري.

نــکند جور پیشــه سلـطان

کــه نبایــد زګــرګ چوپــان

پادشاهی که طرح ظلم افکند

پای دیوار ملك خویش بکند

رحمان بابا بیا وايي چې کم ذات ته باید واك ونه سپارل شي، ځکه چې له هغه څخه د نېکۍ هیله نه شي کېدی.

له کم ذات بې دیانته بې غمازه

طمع مه کړه د نېکۍ د بو قیراط

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوا خوږي:

سعدي که څه هم خپل اخلاقي ایډیالونه د اسلامي عرفان په ګاڼه سمبال کړي، خو دا اخلاقي ایډیالونه نه یوازې په یاده دایره کې د مطالعې و ړدي، بلکې د ټولو ادیانو او افکارو په هنداره کې هم د مطالعې او تائید وړ دي. د سعدي یو شعر چې ډېر مشهور دی او دی په کې د ادم زامن د یوه بدن بېلابېل غړي ګڼي، د نړۍ د ټولو ملتونو عمومي روحیه تشکیلوي، ځکه خو یې د ملګرو ملتونو د ودانۍ پر دروازه هم لیکلی دی، سعدي رحمة الله علیه وايي:

بنـــــی ادم اعضــــای یکدیگرنــــــد
کـــه در افـــرینش زیـــك ګوهرنــــد
چـــو عضـــوی بـــه درد اورد روزګـــار
دګـــر عضـــوی هـــا را نمانـــد قـــرار
تـــوکز محنـــت دیګـــران بـــی غمـــی
شـــاید کـــه نامـــت نهنـــد آدمـــی

له پورته کلام څخه د سعدي فکري نړۍ لید خورا ښه څرګندېږي چې سعدي پر ټول بشر د لوړو اخلاقي پرنسیپونو د تطبیق غوښتونکی دی.

رحمان بابا هم په دې نظر دی چې انسان یا د ادم زامن ټول د یوه وجود یا یوه صورت مانا لري. په کار ده چې یو بل سره په غم او درد کې شریك وي، ښه کارونه وکړي او له بدو ډډه وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کــر د ګلــو وکــړه چــې ســیمه دې ګلــزار شــي
اغــزي مــه کــره پــه پښــو کــې بــه دې خــار شــي
ادم ذاد پـــه معنـــی واړه یـــو صـــورت دی
هـــر چـــې بـــل ازاروي هغـــه ازار شـــي
کـــه تـــه نـــه کـــوې نظـــر د چـــا و عیـــب تـــه
هـــر ســـړی بـــه ســـتا د عیبـــو پـــرده دار شـــي
کـــه بـــل بـــد کانـــدي تـــه ښـــه ورســـره وکـــړه
هـــر یـــو نخـــل چـــې میـــوه لـــري سنګســـار شـــي
هغـــه زړه بـــه لـــه توپانـــه پـــه امـــان وي
چـــې کښـــتۍ غونـــدې د خلکـــو بـــار بـــردار شـــي

عدل او نېکنامي:

سعدي سخاوت، بخشش، ځوان طبیعي، لوربینه او د بېکسو لاسنیوی د حاکم یوه ځانګړنه ګڼي او وایي چې خزانه چاته نه پاتې کېږي، خو نېك نوم پاتې کېږي. سعدي د (قارون) او (نوشین روان) او د هغوی عملونه ښه مثال ګڼي.

قارون هلاك شد که چهل خانه ګنج داشت
نـــوشین روان نـــمرد که نام نکو ګذاشت

رحمان بابا وایي:

که په ګنج د شاهي فخر شهریار کا
عاشقان یې د د دلبرو په رخسار کا

(c) ketabton.com: The Digital Library

خرقه پوشو په خرفه کې دی موندلی
هغه حظ چې په دنیا یې دنیا دار کا

رحمان بابا بیا سخاوت او بخشش د مال د زیاتوالي وسیله ګڼي او وایي:

خزانه په سخاوت سره زیاتېږي

د کوهي اوبه چې وکاږې بسیار شي

***

مرول د وږې ګېډې مشکل نه دی

مرول د وږیو سترګو مشکل کار دی

نظم:

په ټولنه کې د عدالت او نظم د تامین به خاطر سعدي په دې نظر دی چې حاکم باید په خپله د عدالت نمونه شي، پر خیانت لاس پورې نه کړي، که چېرې په خپله واکمن په ټولنه کې د خیانت مرتکب شي، نو دا کار ددې سبب ګرځي چې لښکریانو ته پلمه او روحیه ورکړي او هغو زر ځله جنایت وکړي. سعدي په ټولنه کې د نېك واکمن د حاکمیت غوښتونکی دی او بیا له هغه څخه د نېکو او ښو خلکو د ګومارنې هیله لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اګــر زیـاغ رعیت ملك خوردسیبی

پــراورنــد غلامان او درخت از بیخ

به پنج بیضه که سلطان ستم روادارد

زنند لشکریانش هزار مرغ به بیخ

رحمان بابا هم په ټولنه کې د ناکره او بدو خلکو له ګومارنې سره سخت حساسیت ښیي او هغوی له لېوني سپي سره تشبه کوي او وایي چې دا داسې ناروغي رامنځته کوي چې د ټولنې نظم له منځه وړي او درملنه یې ناشونې ده:

رحمان بابا وایي:

ورك شــه ورك شــه بــدکردار او بــد ســړی
کــه دې ورور دی کــه عزیــز وي کــه پــردی
تــر هغــه لانېکــو کــار بېګانــه ښــه دی
چــې بــدکار شــي د چــا زوی او یــا نمســی
هغــه خلــك همــه واړه لېــوني کــا
چــې پــه کلــي کــې یــو ســپی شــي لېــونی
مړنــي ویلــي بویــه و هغــه تــه
چــې بــې وجــې ازار نــه کانــدي یــو شــی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د حاکم په باب بیا رحمان بابا وايي:

که په قطع د تمام جهان ملك يې
چې له ځانه خبر نه يې لاهلك يې
که د لمر په څېر څرګند شې په جهان کې
څو په زړونو پسنديده نه شې لاورك يې

پوهه او شتمني:

ځینې خلك په دې نظر دي چې پانګه، دولت او خزانه دا په ډېر علم، پوهې او ذکاوت نه ترلاسه کېږي، ځینې يې د بخت کار ګڼي او ځینې يې خدايي ورکړه. سعدي هم شتمني او پانګه د علم کار نه ګڼي. هغه وايي:

بخت و دولت به کار دانی نیست
جز به تائید اسمانی نیست
افتاده است در جهان بسیار
بی تمیز ارجمند و عاقل خوار
کیمیاګر به غصه مرده و رنج
ابله اندر خرابه یافته ګنج

رحمان بابا هم د ژوند يو شمېر کارونه او پرمختياوې، شتمن کېدل او نور يوازې په عقل پورې نه تړي، طالع، بخت او نور چانسونه هم په کې دخيل ګڼي، نو ځکه خو وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

عقل مه غواړه طالع غواړه رحمانه

عـقل مــن د طــالعمنو غلامان دي

دا هم وايي چې:

دا دنيــا پــه احمقانو ده ودانه

دانا نه کا په دنيا باندې غرض

عيب:

غيبت، د يوه بل عيب لټول او بل ته يې رسول يوه ناروغي ده چې هم اسلام مردوده کړې او هم انساني ارزښتونو، شيخ سعدي هغه کسان غندي چې د بل انسان عيب لټوي او بيا يې نورو ته انتقالوي:

هــر که عيب ديگران پيش تو اورد وشمرد

بی گمان عيب ترا پيش ديگران خواهد برد

رحمان بابا هم غيبت او د بل عيب لټول يوه ستره ناروغي ګڼي او پر هغه انسان غوسه څرګندوي چې د بل عيبونه لټوي او خپل عيبونه او نيمګړتياوې پټوي. رحمان بابا دې ډول اشخاصو ته په خطاب کې وايي:

چې مدام د بل و عيب و ته نظر کړي
خــدای له خپله عيبه ولې ناخبر کړي
که دې خپله ګناه لويه لکه غر وي
په حيله حيله به غر د مچ وزر کړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا سپارښتنه هم کوي چې:

که ته نه کړې په بل چا باندې غرض

بـــل به هم نه کا په تا باندې غرض

روزنه:

سعدي په ښوونه، روزنه او بدلون کې د یو چا یا یو شي اصل ډېر مهم ګڼي، هغـه وایـي ځینـې شـیان د بـدلون وړ دي، خـو ځینـې چـې د خپـل طبیعت تابع وي، پر هغو باندې خواري کول د وخت ضایع کول دي.

چـــون بـــود اصـــل ګـــوهری قابـــل
تربیـــــــت را در او اثـــــــر باشــــــد
هـــیچ صـــیقل نکـــو ندانـــد کـــرد
اهنـــــی را کـــــه بـــــد ګهـــــر باشــــد

رحمان بابا وایي:

هـــر چـــې کـــر کـــا د وربشـــو غـــنم غـــواړي
لـــه خـــاطره دې بېـــرون کـــا دغـــه خیـــال ځـــوک
ســـړیه بویـــه چـــې پـــه نېـــک عمـــل یـــاد یږي
نـــه چـــې نـــاز کـــا د دنیـــا پـــه ملـــک و مـــال ځـــوک

(c) ketabton.com: The Digital Library

شيخ سعدي وايي:

سـک بـه دريـاى هفـت ګانـه بشـوى
کـه چـو تـر شـد پليـد تـر باشـد
خـر عيسـى ګـرش بـه مکـه برنـد
چـون بيايـد هنـوز خـر باشـد

رحمان بابا هم د يو شي اصل مهم ګڼي، هغه پيغام چې شېخ سعدي په خپل کلام کې ځاى کړى. رحمان بابا هم تقريباً هغه ته ورته پيغام لري، رحمان بابا د اصليت پيغام په يو بل ډول ځاى کړى دى.

شـاه جهـان او اورنـګ زېـب غونـدې اشـراف
صـدقه شـه تـر منصـور غونـدې نـداف
دا ځلـور مذهبـه واړه سـره يـو دي
مـا او تـا پـه کـې پيـدا کـړ اخـتلاف
د مکـې پـه بزرګـۍ کـې هـېڅ شـك نـه شـته
ولـې خـر بـه حـاجي نـه شـي پـه طـواف

تدبير:

شيخ سعدي په دې نظر دى چې د يو ملك د ابادۍ لپاره دا ضروري ده چې هلته بايد هغه کسان په کار وګمارل شي چې له خدايه وېره احساسوي، خطر مخکې تر هغه چې واقع شي، بايد رفع شي، که يو ځل

(c) ketabton.com: The Digital Library

زيان او خطر پېښ شو، نو زيان رسوونکي ته که بيا سزا هم ورکړل شي، ګټه نه رسوي، نو ښه داده چې خطر تر پېښېدو وړاندې رفع شي.

خــــدا تـــــرس را بــــر رعيــــت ګمــــار
کــــه معمــــار مملکــــت ســــت پرهيزکــــار
رياســــت بدســــت کســــانی خطاســــت
کــــه از دستشــــان دســــت هــــا برخداســــت
ســــرګرك بايــــد هــــم اول بريــــد
نــــه چــــون ګوســــفندان مــــردم دريــــد

رحمان بابا هم په دې نظر دی چې هر کار مخکې تر دې چې واقع شي، هغه ته بايد تدبير ونيول شي.

هغه وايي:

چــــې پــــه وخــــت د ځنکــــدن وکــــاږې ريــــره
تــــر نــــن ولــــې هســــې ناســــت يــــې بــــې تــــدبيره
هــــر ســــړی چــــې ګانــــده غــــم پــــه مــــخ کــــې وينــــي
لــــه هغــــه غمــــه لانــــن ګرځــــي دلګيــــره
چــــې ســــبا ارمــــانوې پنــــد د پيرانــــو
ولــــې نــــن د پيــــر طلــــب نــــه کــــړې بــــې پيــــره

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرېتوب:

سعدي خاکساري او تواضع د انسان د لوړتيا عامل ګڼي او پر هغو تېنګار کوي، وايي:

زخـــــاك آفريـــــدن خداونــــد پـــــاك
پـــس اى بنـــده افتـــادګى كـــن چـــو خـــاك
حـــريص و جهانســـوز و ســـركش مبـــاش
زخـــاك افريدنـــدت آتـــش مبـــاش
چـــون ګـــردن كشـــيد اتـــش هوفنـــاك
بـــه بيچـــاره ګـــى تـــن بنـــداخت خـــاك
چـــو ان ســـرفرازى نمـــود ايـــن كمـــى
از آن ديـــو كردنـــد ازيـــن آدمـــى

رحمان بابا هم په ژوند کې تواضع، خاکساري په حقيقت کې د لويي نښه ګڼي، هغه سرېتوب په مال و دولت، شتمنۍ او نورو مالي امکاناتو پورې نه تړي هغه په دې نظر دی چې:

ادمـيت پـه مـال دولـت نه دی رحمانه
بت که جوړ کړې د سرو زرو انسان نه دی

بل ځای وايي:

لــه سرېه غرض واړه سرېتوب دی
نه چې پټ وي د سرو زرو په لباس

(c) ketabton.com: The Digital Library

قناعت:

سعدي قناعت او ښه چلند د انسان د نېکمرغۍ بل عامل ګڼي او وايي، څوک چې غواړي د انسانيت لاره خپله کړي هغه بايد لومړی د نفس له سپي سره مقابله کوي.

خـــــدا را ندانســــت و طاعـــــت نکـــــرد
کــــه بــــر بخـــت و روزی قناعــــت نکــــرد
قناعــــــت تـــــوانگر کننــــــد مــــــرد را
خبــــــرکن حـــــريص جهـــــــانهګرد را
ســــــکوتی بدســــت آورای بــــــی ثبــــات
کــــه برســــنګ ګــــردان نرويــــد نبــــات
کســــی ســــيرت آدمــــــی ګــــوش کــــرد
کــــه اول ســــګ نفــــس خــــاموش کــــرد

رحمان بابا هم قناعت د انسان د نېکمرغۍ لوی عامل ګڼي، ان تر پاچاهيه يې هم پورته ګڼي:

پــه ښــه خــوی لــه بــد خواهــانو بــې پــروا يــم
پـــه نرمـــۍ لکـــه اوبـــه د اور ســـزا يـــم
قناعـــت مـــې تـــر خرقـــې لاندې اطلـــس دی
پـــټ د درســـت جهـــان پادشـــاه ظـــاهر ګـــدا يـــم

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان بابا قناعت د سعادت سبب ګڼي وايي:

هغـــو بيامونـــده ســـعادت پـــه دا دنيـــا
چـــې يـــې وکـــړ قناعـــت پـــه دا دنيـــا
هـــر ژونـــدی چـــې د مـــرده پـــه قبـــر ورشـــي
بـــس دی دومـــره نصـــيحت پـــه دا دنيـــا

بل ځای وايي:

د قـــانع تر قناعته صدقه شه

هم دنيا او هم دينار ددې دنيا

بل ځای وايي:

چې کيميا د قناعت يې په لاس کېوزي

که ګدا وي د قارون په څېر توانګر شي

رحمان بابا دا هم وايي تر څو چې انسان په خپله پر يو شي قناعت ونه کړي، هغه هېڅکله په سيم وزر نه مړېږي.

موړ به نه شي هېڅ سړی بې قناعته

که يې خونه وي په سيم و په زر ډکه[۶]

(c) ketabton.com: The Digital Library

وقایه:

په طبابت کې یوه مقوله ده چې وقایه تر معالجې ښه ده، سعدي هم په دې نظر دی، مخکې تر دې چې پېښه واقع شي، باید علاج یې وشي، تر پېښې وروسته تدبیر نیول، کومه ګټه نه لري:

علاج واقعه پیش از وقوع باید کرد
دریغ سود ندارد چو است کار از دست
به روزګار سلامت سلاح جنګ بساز
وګر نه سیل چو بګرفت سد شاید بست

رحمان بابا هم دې ته ورته پیغام په خپل کلام کې ځای کړی، هغه په دې نظر دی، مخکې تر دې چې یو عمل ترسره شي، باید فکر پرې وشي، که چېرې یو ځل وخت ضایع شو هغه تېر ساعت بېرته نه راګرځي، نو ځکه خو باید هر کار ته ډېر دقت وشي.

تر ورخ تېرې اوبه بېرته نه جاروزي
نه جاروزي تېر ساعت په بېرته بیا
تېر ساعت په مثال مړی د لحد دی
مړ چا نه دی ژوندی کړی په ژړا

دوستي او دښمني:

سعدي د دوستۍ او دښمنۍ لپاره هم پاخه معیارونه ټاکلي، ددې معیارونو له جملې څخه (اصلیت) یو اساسي معیار دی. سعدي په دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نظر دی چې د لباس په تغیر ماهیت نه بدلېږي او انسان باید د دښمن په پېژندنه کې د هغه اصل ته ډېر متوجه وي:

دشـــمن اګـــر دوســـت شـــود چنـــد بـــار
صـــاحب عقلـــش نشـــمارد بـــه دوســـت
مـــار همـــان اســـت بـــه ســـيرت کـــه هســـت
ور چـــه بـــه صـــورت بـــدر آيـــد زپوســـت

رحمان بابا وایي:

لـه نا اهلو د وفا طمع ومه کړه
ګنده نل به نیشکر نه شي هرګز

بل ځای وایي:

د بـې دردو همدمي به دې بې درد کا
د نـامردو هـمدمي بـه دې نامرد کا

رحمان بابا دغه راز د دوست پر انتخاب ټینګار کوي او وایي:

لـــه اغيـــار ســـره خنـــدا څـــه پـــه کـــار نـــه ده
لـــه اغيـــار ســـره ســـودا څـــه پـــه کـــار نـــه ده
بـــد لـــه بـــدو ســـره بويـــه نيـــك لـــه نيكـــو
د جفـــا پـــه ځـــای وفـــا څـــه پـــه کـــار نـــه ده.

د سعدي(رح) ټولو کلیاتو، ګلستان، بوستان، غزلو، قصایدو، قطعو، څلوریزو او نور ټولو کې دومره اخلاقي فضایل بیان شوي چې یوازې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

موضوعګانو تشه یادونه یې د یوې لیکنې له حدودو څخه وځي، پاتې لا د تولو څیړنه. د سعدي په کلام کې د شاهانو سیرت ته اشاره شوې، د درویشانو اخلاق بیان شوي، د قناعت په باب د کانې کرښې راغلي، د مجلس نزاکت او چوپ پاتې کېدل او د هغو فضایل بیان شوي، د ځوانۍ پرمهال د انسان کرکتر تشریح شوی، د سپین ږیرتوب په حالت کې انساني کرکتر ته اشاره شوې، د ښې روزنې او پالنې تدبیر، عشق، مستۍ او شور، تواضع، پر کم څیز قناعت، توبې، عافیت او نورو مسایلو په باب ګڼ شمېر نصیحتونه او حکایتونه راغلي او هغه په کیسه ییز او داستاني ډول په مثالونو کې توضیح شوي دي. مونږ د سعدي د علم، نصیحت او اخلاقي لارښوونو له دریاب څخه یوازې یو څو مرغلرو ته نغوته وکړه او همغه مو د اخلاقي ایډیالونو د یو بل ستر لاروي حضرت عبدالرحمن بابا له اخلاقي مرغلرو سره پرتله کړې. د رحمان بابا په کلام کې هم ستر اخلاقي او انساني ایډیالونه بیان شوي دي او د تولو یادول دلته شوني نه دي، دا یو اوږد بحث دی او زیاتو لیکنو او ځانګړو اثارو ته اړتیا لري چې د اسلامي نړۍ د دغو دوو سترو ادبي او عرفاني څېرو د کلام مرغلرې لاپسې وڅېړل شي او لاپسې وځلول شي. خو مونږ یې دلته د بېلګې په توګه یوازې څو برخو ته په لنډیز سره اشاره وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

(۱) اریانا دایرة المعارف(پښتو)، څلورم ټوك، د افغانستان علومو اکاډمی، ۱۳۹۰ ل کال، ۴۲۸ مخ.

(۲) پټه خزانه، محمد هوتك، د پوهاند عبدالحی حبیبي سریزه او تعلیقات، د پوهنې وزارت، ۱۳۳۹ل کال، ۹۴ مخ.

(۳) د پښتو ادبیاتو تاریخ لرغونې او منځنۍ دورې، سرمحقق زلمی هېوادمل، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۷۹ل کال، ۱۷۵ مخ.

(۴) د بدیع فن او پښتو شاعري، پوهنیار محمد ابراهیم همکار، د میدان وردګ ولایت مقام، ۱۳۸۸ل کال، ۲۲ مخ.

(۵)کلیات سعدي، محمدعلي فروغی، تهران، ۱۳۹۰ل کال، بېلابېل مخونه.

(۶) د رحمان بابا دیوان، د څېړنیار محمد عارف غروال سریزه، پښتو ټولنه، کابل، ۱۳۵۶ل کال، بېلابېل مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا لیکنه د (انتوني ارلاټو) د اثر یوه برخه ده چې ما (یون) له فارسي څخه پښتو ته راژباړلې ده.

د پرتلیزې او تاریخي

ژبپوهنې حدود

ژبپوهنه د علومو یوه څانګه ده، یوازې د انساني ژبې د بېلابېلو خواوو څېړنه رانغاړي او تر یوه بریده د بشري چلند او فرهنګ له نورو خواوو سره د هغې متقابل عمل څېړي. ژبپوهنه په ځانګړې توګه (د ژبې لړلو) ته ویل کېږي ځکه دا پوهه هڅه کوي هغه وسیلې یا ډاټا چې د ارتباطاتو پدیدې یو بل سره نښلوي، راټولې کړي او هغه بېلګې چې دا پدیدې یې لري، وګوري او د ټاکلو قاعدو له مخې لیدل شوی نظام راوسپړي.

د طبیعي یادښتونو د بېلګو د راوړلو لپاره د (بایل) د قانون له فورمولو څخه کار اخلو او هغه عملي کوو. (رابرت بایل (Robart) (۱۶۲۷-۱۶۹۱م) د انګستان نامتو کیمیاپوه او فزیکپوه و چې د (بایل) د نامتو قانون د رامنځته کېدو سبب شو.) بایل د ګازو د ځانګړتیا له مخې یو ساده فورمول رامنځته کړ په دې مانا چې په حجم کې د قوې فشار له ثابت څیز سره مساوي دی، ده همدا فورمول رامنځته کړ او د ریاضي د عادي ارقامو له مخې یې دا پدیده په دې ډول بیان کړه:

$$P \times v = C$$

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو ژبپوهنه د کنترول شویو تجربو د ترسره کولو له مخې له طبیعي علومو سره څرګند توپیر لري. موږ نه شو کولای یو وګړی په یوازې توګه په یوه ازمونځي(لابراتوار) کې وازمویو، ان که دا کار د یوه لنډ مهال لپاره هم ترسره کړو، ترلاسه شوې پایله به د منلو وړ باور خپل نه کړي، له ژبنیو عواملو پرته نور عوامل لکه پخواني اړیکي، ټولنیزې نظریې او د تجربې ساحه دا ټول د کار پر نتیجې خپل خپل اغېز لري. یوازینۍ طریقه چې د هغې له لارې کولای شو د ازموینې پر ستونزې بریالي شو دا ده چې یو ډله نوي تولد شوي ماشومان تجربه کړو، د بېلابېلو پراخو ژبنیو اړیکو له لارې د هغوی هر یو تر دقیقې څارنې لاندې ونیسو، خو دا هم باید له یاده ونه باسو چې دا ډول تجربه له اخلاقي اصولو او طریقو څخه لرې ده.

د علمي ستونزو له جملې څخه چې ژبپوهان هر وخت ورسره مخ وي، ځینې یې د هغو ایکالوجستانو په شان دي چې هغوی ورسره د طبیعي نظامونو د څېړنې په لړ کې مخامخېږي او له کنترول شویو لارو څخه خپل ټول ځوابونه نه شي ترلاسه کولای. (ایکالوژي Ecology) د موجوداتو د ژوندود ، عاداتو او له چاپېریال سره د هغو د اړیکو په باب پوهې ته ویل کېږي، څوك چې دا پوهه لري او هغه څېړي، هغه ته ایکالوجست (Ecologist) وایي). ایکالوجستان د ژبپوهانو په شان له خپلو ازمونځایونو څخه بهر ته ځي، تر خپلې څېړنې لاندې مواد په طبیعي چاپېریال کې څېړي، د خپلو فرضیو بنسټ ږدي، که څه هم دا کار هر څومره د لارپېژندنې (میتودولوژۍ) له نظره نیمګړی وي، خو بیا هم ګټور دی، امتحانوي یې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبپوهنه هم د علومو د نورو څانګو په شان پر څو څنګزنو یا فرعي څانګو وېشل کېږي. ددې څانګو تر ټولو لومړی یې ((نظري ژبپوهنه)) ده چې له ((تطبیقي ریاضي)) او ((تطبیقي منطق)) سره ګډه پوله لري. نظري ژبپونه، په انساني ژبه کې د موجودو نظامونو د بیان لپاره ځانګړې بېلګې (Models) او د لاربنوونې ډلبندي مطالعه کوي؛ نظري ژبپوهنه همدارنګه له هغو توکو او قاعدو سره چې په ټولو ژبو کې یو شان دي او نړیواله ژبه (Linguisticuniversals) ګڼل کېږي، هم لېوالتیا لري.

په عمومي توګه د ژبپوهنې دویمه مهمه څانګه د تشریحي ژبپوهنې (clescriptive linguistic) څانګه ده. لکه څنګه چې ددې ډول ژبپوهنې له نامه څخه څرګندېږي، څېړونکي یې هغه څوك دی چې ځانګړې ژبې تشریح کوي او توصیفوي یې، که په څرګند ډول ووایو هغه اړ دی چې د ژبې غږونه، د وینا توکي (parts of speech) او د کلمو نظام چې د جملې د رغښت سبب ګرځي، په پام کې ونیسي، تشریحي ژبپوه باید د خپلې ژبې لپاره ګرامر ولیکي، د ژبې د تشریح او توصیف دې بشپړ ډول ته ګرامر ویل کېږي، دا کار هم شونی دی چې په خپله کاري ساحه کې له بومي وګړو څخه هم ګټه پورته کړي، دی (ژبپوه) کلمې او جملې سره راټولوي او د ژبې په باب د معلوماتو له ورکوونکي څخه په مستقیم ډول پوښتنې کوي، په دې مانا چې دا عبارت طبیعي برېښي که نه؟

په پای کې باید ووایو چې ډېری پوهان خپل ځان اړ باسي د څانګیزو اړیکو کار چې ژبپوهنه او یا هم لږ تر لږه د هغې یوه څانګه رانغاړي، ترسره کړي. موږ په وروستیو کلونو کې په زیاته کچه ددې (ارتباطي

(c) ketabton.com: The Digital Library

څېړونو) شاهدان يو. د ساري په توګه که چېرې يو څوك وغواړي د ژبې او رواني ښکارندو، لکه د زده کړې او فکر د درك په باب پراخ او زيات وخت کار وکړي (اروايي ژبپوهنه) ګټل کېږي. په همدې لړ کې د ټولنيزې ژبپوهنې ولسي ژبپوهنې او (حسابي ژبپوهنې) يادونه هم کېږي.

کله چې د يوې ژبې يو تشريحي څېړونکی د تاريخ په يوه مشخصه زمانه کې يوه ژبه لکه څنګه چې ده هغه شان څېړي د هغه کار (همهاله څېړنه) ګڼل کېږي. خو په مقابل کې د زمانې په بېلابېلو پړاوونو کې د ژبې څېړنه (پر خپل وخت څېړنه) ګڼل کېږي. دا همغه ساحه ده چې موږ په دې کتاب کې ورسره سرو کار لرو. ددې څېړنې د پيل نقطه ددې ښکارندويي کوي چې ژبې د زمانې په بهير کې له ادلون بدلون سره مخ وې. د وينا ژبه له يوه پښت څخه بل ته په تېره بيا د پلرنو او زامنو ترمنځ هېڅکله هم يو ډول نه وي، بې شکه چې په وينا کې به دا بدلون ډېر زيات نه وي او په ډېرو برخو کې به محسوس نه وي، خو دې سره سره د ډېرې اوږدې زمانې او پېړيو په تېرېدو سره واړه او کوچني بدلونونه هم ډېر لوی ټوليز اغېز ښندي او تر زياته حده تر نظر لاندې ژبه خپل ځان ته نوې بڼه خپلوي. په دې ځای کې بيا د پلټنو او څېړنو په لړ کې يوازې د نوي شکل بدلونونه د هغو له پخواني پړاو سره د پرتلنې له مخې راڅرګندېږي.

د ساري په توګه لاندې ټوټه له انجيل (متا) Mathew ۹: ۲- څخه د زمانې په بېلابېلو پړاوونو کې انګليسي ته ژباړل شوې ده.

د لسمې پېړۍ زړه انګليسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

Da astah he on scyp, and oferseglode, and com on his ceastre.

Da brohton hig hym Xnne laman, on bedde liegende.

منځنۍ انګلیسي (نیندل ۱۵۲۶x ۱)

And he entered into the shippe: and passed over and cam into his awne cite. And lo they brought unto him a man sicke off the palsey lying in his bed.

معاصره انګلیسي، انجیل ۱۹۷۰

So he got into boat and crossed over, and came to his own town. And now some men brought a paralyzed man lying on a bed.

څرنګه چې وروستی ګزارش په نننۍ انګرېزي لیکل شوی، نو ځکه یې لوستل موږ ته ګران نه دي، کېدی شي منځنۍ انګلیسي راته څه ناڅه نا اشنا ښکاره شي، خو د شلمې پېړۍ یو لوستونکی کولای شي، هغه ولولي. په مقابل کې بیا له لومړنیو لیکنو څخه دومره لرې او پردي یو، لکه څوك چې یوه نوې ژبه زده کوي، دا هم باید په همغه ډول زده کړو، خو دې سره سره بیا هم دا درې واړه برخې د یوې واحدې ژبې استازیتوب کوي، له لومړۍ برخې یا ټوټې څخه نیولې تر وروستۍ پورې ټولې انګلیسي ژبه ګڼل کېږي چې خلکو په وړکتوب کې هغه په عملي ډول زده کړې او بیا یې له یوه پښت څخه بل ته انتقال کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که چېرې موږ هغې يوې ټوټې ته چې په زړه انګليسي ليکل شوې، يوه سرسري کتنه وکړو، د هغې او اوسنۍ انګليسي ترمنځ زيات اختلافات ليدلای شو، دا اختلافات د هغو بدلونونو ښکارندويي کوي چې انګليسي ژبې د څو زرو کلونو په بهير کې ليدلي دي.

د (D) توري لومړی حالت موږ ته پردی دی، ځکه چې له ډېرې زمانې راپدېخوا هغه په خپل ليکني نظام کې نه کاروو. دا توری د زړې انګليسي ژبې په (Thin) کې د (Th) غږ لپاره ساده بڼه ده. لومړنۍ کلمه ارتباطي بڼه لري، بعدي او تر دې وروسته مانا ورکوي. دويمه کلمه چې د (astigan) فعل ترې جوړ شوی او د پورته تګ مانا ښندي، په بشپړ ډول د ژبې له جوړښت څخه غورځېدلې ده. دا بل عبارت ځکه د پېژندنې وړ دی چې د (on ship) مانا ورکوي، د (scyp) کلمې ليکدود ته په کتو سره به فرض کړو چې يو وخت به د (skip) په بڼه تلفظ کېده. د ژبې د بدلون بهير موږ ته دا په ډاګه کوي چې د زمانې په يو پړاو کې انګليسي ژبو د (SK) کارونه غورځولې او پرځای يې د (Sh) غږ کارولی دی. د دويمې ټوټې له ليکدود څخه په ډاګه کېږي چې دا بدلون په منځنۍ انګليسي کې رامنځته شوی دی. د زړې او نوې انګليسي د ټوټو ترمنځ د اختلافاتو څرګند ټکي دادي، چې په زړې انګليسي کې شخصي نومځري يا ضميرونه لکه (He) او (She) تر زياتې کچې د فعل تابع دي يانې دا چې ضماير فعل تعقيبوي. په نوې انګليسي کې شخصي فاعلي ضميرونه تر فعل وړاندې راځي د (on bedde licgenda on lying) ټوټې په وروستي عبارت کې د کلمو له نظم څخه دا په ډاګه کېږي چې مفعولي صفت مخينه يي عبارت پسې ځي. له دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه دا ښکاري چې د نوې انګليسي نظم د زړې انګليسي د نظم مخالف لوري تعقيبوي.

هغه موارد مو چې د انګليسي ژبې د مثالونو په توګه ياد کړل، د ژبې د بدلون بېلګې ګڼل کېږي، په راتلونکو برخو کې به د ژبې د بدلون بېلابېل ډولونه وازمويو، وبه ګورو چې تر نظر لاندې ژبه کې کومې بېلګې ليدل کېدی شي. هڅه به وکړو چې هغه د ژبنيو شکلي لاربښوونو په ترڅ کې څرګندې کړو.

هغه بدلونونه چې ژبې يې د زماني په بهير کې زغمي، د تاريخي ژبپوهنې لپاره مواد برابروي. تاريخي ژبپوهنه انساني ژبه يوه پرله پسې او متحوله پديده ګڼي، خو بيا هم دا پديده تر نظر لاندې يوه زمانه او يا هم هغې ته نږدې وخت کې د يوې ژبې د ويونکو ترمنځ ګړني ارتباط ته اجازه ورکوي. بدلون د ګړنۍ ژبې د اوښتو راوښتو مانا ورکوي، دا بدلون له داخلي او بهرنيو لاملونو سره مخامخ دی، خو د ژبنۍ ټولنې له اوسني حالت سره اړخ لګوي.

تاريخي ژبپوهنه د خپل کار په لومړي پړاو کې چې کومه ژبه په پام کې لري د هغې دوه پړاوونه په پام کې نيسي، چې دواړه يې د ژورو ګرامري څېړنو له لارې څېړل کېږي. تر دې وروسته بيا هغه بدلونونه چې يوه ژبه يې له يوه پړاوه بل ته زغمي، د يوې ژبې د شکلي لاربښود له مخې بيانوي. هغه کېدی شي د خپلو کاري موادو په توګه د انګليسي ژبې د زاړه او نوي پړاو جوړښت يا ګرامر او يا هم د فرانسوي ژبې د زاړه او

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوي پړاو ګرامر يا جوړښت سره وځپږي. اوس کولای شو د بېلګې په توګه دې موادو ته نغوته وکړو:

زړه انګليسي

نوې انګليسي

د يوې ژبې هر پړاو د يوه تړلي نظام په شان تر يوه نسبي بريده پورې د ژبې د رغوونکي توکي د ګرامري جوړښت له مخې توصيف او تعريفېږي. په دې ځای کې بيا د جملې د رغښت لپاره ددې عناصرو د پيوستون قوانين موجود دي. له ډېرې زمانې څخه ډېرې زمانې ته د تېرېدو پرمهال ددې عناصرو ځينې برخې له منځه ځي او ځينې يې پاتې کېږي او نورې برخې ورسره يوځای کېږي. ځينې جوړښتونه يا لاړښوونې هم له کاره لوېږي، په داسې حال کې چې ځينې نوې لاړښوونې او برخې پر ژبې زياتېږي. ځکه نو د ژبې ټول عناصر او لاړښوونې له بېلابېلو بدلونونو سره مخامخېږي.

په بله وينا تاريخي ژبپوهنه دا په ډاګه کوي چې د زمانې په بهير کې يو ګرامري جوړښت بل ګرامري جوړښت ته خپل ځای پرېږدي.

په واقعيت کې تاريخي ژبپوهنه د څرګندو ازمېښتونو د پايلو له امله دا په ډاګه کوي چې د ژبې بدلون څه ناڅاپي يا تصادفي خبره نه ده. يانې دا چې ژبنې بدلونونه د څرګندو بېلګو په ترڅ کې رامنځته کېږي چې دا حالت بيا د ښکاره علايمو له مخې بيانېدلای شي. د ټولو ژبپوهنيزو

(c) ketabton.com: The Digital Library

علومو پیدا ایښت ددې حقیقت څرګندونه کوي چې انساني ژبه د پوهې له پلوه د څېړنې او ځیرنې وړ ده، دا حقیقت د ژبنیو بدلونونو په باب د لومړي ځل لپاره د راټولو شویو معلوماتو پر بنسټ سنجول شوی او منل شوی دی. اوس چې مو د تاریخي ژبپوهنې په باب لنډ شانتې معلومات ترلاسه کړل، ګورو چې زموږ د څېړنې پرتلیزه برخه چېرته رسي؟ د خپلو تېرو کتنو له مخې ویلای شو چې ژبه د زمانې په یوه اوږده بهیر کې پوره بدلون مومي اوس نو باید دا پوښتنه مطرح کړو چې ایا ټولې ژبې په یو ډول بدلون مومي که نه؟ په داسې حال کې چې د جوړښت له پلوه په بېلابېلو او مختلفو ژبو کې یو ډول سره ورته تمایلات او بهیرونه تر سترګو شوي دي، خو بیا هم ښه خبره داده چې هره ژبه باید د زمانې په اوږدو کې په جلا او ځانګړې توګه وڅېړل شي او د هغې ژبې له داخلي ودې سره سم تشریح او تفسیر شي. دا خبره په دې مانا ده هغه ژبه چې په یوه پراخه سیمه کې پرې خبرې اترې کېږي، ناچاره ده چې له بدلونونو سره مخ شي. دې سره سره کوم بدلونونه چې په کوم ځای کې راڅرګندېږي، نظر هغو بدلونونو ته چې بیا په بل ځای کې رامنځته کېږي، توپیر کوي. له دې کبله نو د شواهدو له مخې ویلای شو چې یوه یوازینۍ زړه ژبه په یوه وروستي پړاو کې په څو ښو راڅرګندېږي.

د خپل مطلب د بیان لپاره باید د یوې فرضیې بنسټ کېږدو. فرض کړو د یوې جغرافیې په یوه ځانګړې ساحه کې د (الف) ژبې ویونکي تر بحث لاندې نیسو، هغه سیمه چې دا خلك په کې ژوند کوي، دوو خواوو ته یې سیندونه دي، یوې خواته یې غرونه او څلورمې خواته یې یو لوی سیند موقعیت لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

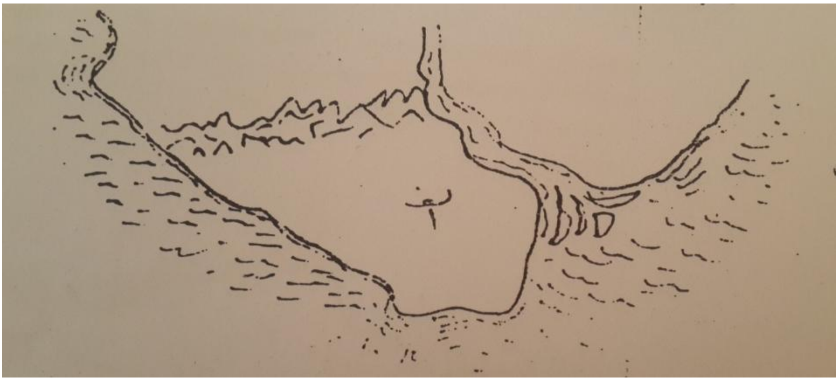

د بېلابېلو پېښو، لکه وچکالي، سیاسي بېلتون او ان د یو بل زورواکي دولت د یرغل له امله ددې سیمې د دوو مهمو برخو اوسېدونکي له خپل اصلي استوګنځیو څخه وتلو ته اړ کېږي، د دوی یوه برخه د غرونو شاته پناه وروړي او یوه بله برخه یې له لوی سیند څخه په سختۍ سره تېرېږي او د هغه په پورې غاړه کې استوګنه غوره کوي. اوس نو درې جغرافیایي سیمې یا ساحې لرو چې (الف) ژبه په کې ویل کېږي.

فرض به کړو چې د وخت په تېرېدو سره ددې سیمو ترمنځ ژبني اړیکي

کم شول، کېدی شي یو ځانګړی کاروان یا هم د نړۍ لیدونکو یوه ډله د یادې جغرافیې له یوې برخې څخه بلې برخې ته سفر وکړي، کله چې یو بل سره مخامخېږي، نو په خپل منځ کې د یوه پراخ ارتباط د ټینګښت توان نه لري، ښه نو بیا په دې وخت کې څه پېښېږي؟ (الف) ژبه په خپل

(c) ketabton.com: The Digital Library

اصلي وطن کې پر یوې لارې او د غرونو شاته پر بلې لارې ځي او د لوی سیند پورې غاړې ته دریېمه لار خپلوي. تر زرو کلونو وروسته هغه خلك چې په دې دریو سیمو کې ژوند کوي، درې بېلابېلې ژبې به ولري.

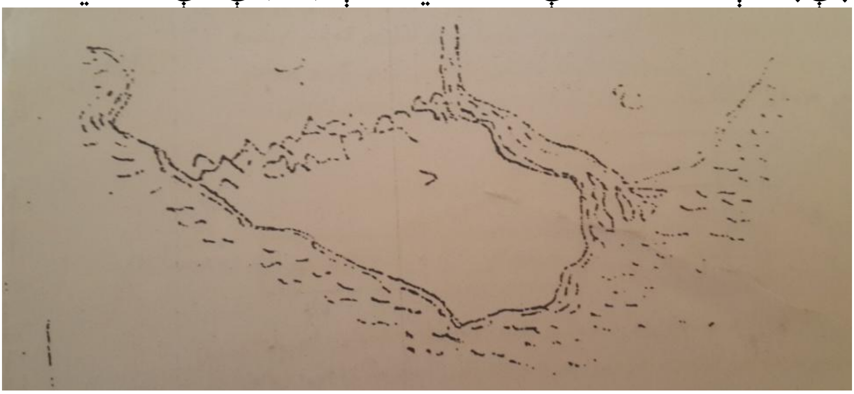

کېدی شي درې واړه ژبې به اوس په خپل منځ کې ځینې مشترکات ولري، خو دا مشترکات یو بل ته د پوهېدو وړ نه دي، د ژبني بدلون د پدیدې یوه څرګنده بېلګه (لاتیني) ژبه او له هغې راوتې نوې (رومي) ژبې دي.

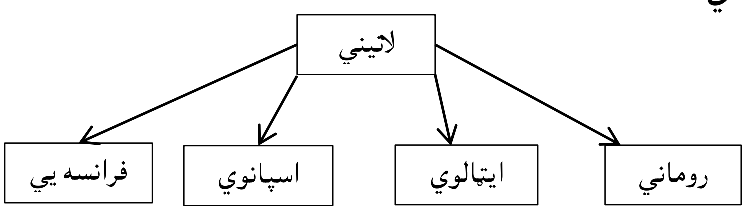

دا د یوازیني ژبې څرګند تاریخي موارد دي چې په مختلفو جغرافیایي سیمو کې له بېلابېلو بدلونونو سره مخ شوي دي. څرنګه چې په ژبه کې پوره بدلونونه راغلي دي، داسې یو حالت رامنځته شوی چې په وروستیو پړاوونو کې د ځانګړو ژبو بڼه غوره کړي.

دا د خوشالۍ خبره ده چې لاتیني ژبه لیکنۍ بڼه لري، د ډېرو مهمو او ارزښتمنو تاریخي اسنادو څښتنه ده، د (رومي ژبو) د (نیا) په توګه یې پېژندنه څرګنده ده. داسې هم کېږي هغه ژبې چې خپل منځ کې خپلولي لري او یا هم یوه له بلې سره ډېرې نږدې دي، د کومې ځانګړې (نیا) له

(c) ketabton.com: The Digital Library

تشـخیص پرتـه وځېـړو. د سـاري پـه توګـه، (انګلیسـي)، (المـاني)، (ډنمارکي)، (سکندنوي) او ځو نورې داسې ژبې دي چې يوه لـه بلې سره نږدې ووالی لري، خو نه په هغه کچه چې رومي ژبې يې پـه خپـل منځ کې لري.

مـوږ تـه تراوسه پـورې داسې کومـه ژبـه معلومـه نـه ده چـې د يـادو ژبـو سرچینه دې وګڼل شي، خو بيا هم دا کار د تاريخي ژبپوهنې د څېړنې پر وړاندې کوم خنډ نـه شي ګرځېدلای. ژبپوه د ژبې د شتوالي فرضيې تـه رايه ورکوي او له دې لارې دا نږدې والی توضيح کوي. پـه معمولي ډول دا ژبه (عمومي ژبه) ګڼي. په دې باب ژبپوه وايي: يـوه زمانـه کې د (عمومي جرمني) په نامه يـوه ژبـه وه چې د جرمني ژبـو (مـور) ګڼل کېـږي، خـو پـه خواشینۍ سره چې له هغې څخه کوم ليکلي اسناد نه دي پاتې.

د اوسنيو ژبو د پرتلنې له مخې تاريخي ژبپوه هڅه کوي دا معلومه کړي چې کوم عناصر په ټولو ژبو کې يو شان دي. هغه په دې کار کې لـه هغـو علومو ګټه پورته کوي چې د يـوې ژبـې د بـدلون د څرنګوالي د اساساتو پـه بـاب يـې زده کـړې دي. تـر کومـه ځايـه چـې ورتـه شونې ده د (عمومي ژبې) د جوړښت د تشريح هڅـه کـوي، تـر دې وروسـته بيـا هغـه بدلونونـه تشريح کوي چې په موجودو ژبـو کـې رامنځتـه شوي او د هغـوی د تحـول ښـکارندويي کــوي. د ((طرحــې شــوې عمــومي ژبــې)) د عناصــرو او لاړښوونو د پلټنې او توضيح بهير ته (بيارغونـه) ويـل کېـږي. هغـه طريقـه چې له هغې لارې دا کار ترسره کېږي، په ټولو حالتونو کـې ورتـه (پرتليـزه طريقه) وايي. په داسې حال کې چې د پرتلنې دا طريقه د يوې ژبې ټول جوړښت او سکښت رانغاړي. ځکه نـو دا داسې يـوه پراخـه طرحـه ده چې تاريخي او پرتليزه ژبپوهنه د هغې په باب بحث کـوي. پـه وروسـتيو برخـو کې د ژبې د تحول د بېلابېلو بـدلونونو بهيـر، د بيـارغونې ستونزې او د يـوې (نيـا) لـه مخـې پـر کورنيـو بانـدې د ژبـو ډلبنـدي تـر څېړنـې لانـدې نيسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مننه او کور وداني

د افغانستان ملي تحریک د هېواد پال او فرهنګپال شخصیت ښاغلي (سید خالد عمراني) څخه د زړه له تله مننه کوي چې د دې اثر چاپ ته یې اوږه ورکړه. ملي تحریک ویاړي چې د علمي اثارو د چاپ لړۍ یې پیل کړې ده. دا لړۍ به دوام لري. موږ له ټولو درنو هېوادوالو څخه په خورا درنښت هیله کوو چې په خپل معنوي او مادي وس د کتابونو د چاپ دا لړۍ لا پسې وغځوي.

یو ځل بیا د دې اثر له لیکوال او چاپوونکي څخه د زړه له تله مننه کوو چې د دې اثر د لیکلو او چاپولو جوګه شول.

په فرهنګي مینه

د افغانستان ملي تحریک

(c) ketabton.com: The Digital Library

Kitabul Sher

and Ten Other Articles

BY: Mohammad Ismael Yoon

د افغانستان ملي تحریک
www.melitahrik.com

د لیکوال د خپرونو لړ: ٤٠
د خپروندوی د خپرونو لړ: ۹۵

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library